

ISSN 2518-198X (Print)
ISSN 2663-5127 (Online)

№ 1(93)/2019

ФИЛОЛОГИЯ сериясы

Серия ФИЛОЛОГИЯ

PHILOLOGY Series

ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ISSN 2518-198X (Print)
ISSN 2663-5127 (Online)
Индексі 74623
Индекс 74623

ҚАРАҒАНДЫ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ФИЛОЛОГИЯ сериясы

Серия ФИЛОЛОГИЯ

PHILOLOGY Series

№ 1(93)/2019

Қаңтар–ақпан–наурыз
30 наурыз 2019 ж.

Январь–февраль–март
30 марта 2019 г.

January–February–March
March, 30, 2019

1996 жылдан бастап шығады
Издается с 1996 года
Founded in 1996

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published 4 times a year

Қарағанды, 2019
Караганда, 2019
Karaganda, 2019

Бас редакторы

химия ғыл. д-ры, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі

А.Т. Едрисов

Бас редактордың орынбасары **Х.Б. Омаров**, техн. ғыл. д-ры, профессор,
ҚР ҰҒА корр.-мүшесі

Жауапты хатшы **Г.Ю. Аманбаева**, филол. ғыл. д-ры, профессор

Редакция алқасы

Ж.Ж.Жарылғапов,	ғылыми редактор филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
М.І.Әбдуов,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Г.Ю.Аманбаева,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Ш.М.Мажитаева,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Ж.Қ.Смағұлов,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Б.С.Рақымов,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
А.С.Әділова,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
В.Т.Абишева,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Н.Ж.Шәймерденова,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Д.Д.Шайбакова,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Н.И.Бөкетова,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
С.А.Матяш,	филол. ғыл. д-ры (Ресей);
У.М.Бахтикереева,	филол. ғыл. д-ры (Ресей);
Т.В.Белошапкова,	филол. ғыл. д-ры (Ресей);
М.Джусупов,	филол. ғыл. д-ры (Өзбекстан);
Ү.Жетібайұлы,	филол. ғыл. д-ры (ҚХР);
К.Жанбозұлы,	филол. ғыл. д-ры (ҚХР);
Л.Матейко,	PhD д-ры (Словакия);
А.Золтан,	филол. ғыл. д-ры (Венгрия);
М.Фрешли,	PhD д-ры (Венгрия);
Л.М.Харитоновна,	жауапты хатшы филол. ғыл. канд. (Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: 100024, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28

Тел.: (7212) 77-03-69 (ішкі 1026); факс: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редакторы

Ж.Т.Нурмуханова

Компьютерде беттеген

Г.Қ.Қалел

Қарағанды университетінің хабаршысы. «Филология» сериясы.

ISSN 2518-198X (Print). ISSN 2663-5127 (Online).

Меншік иесі: «Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті» РММ.

Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігімен тіркелген. 23.10.2012 ж.
№ 13109–Ж тіркеу куәлігі.

Басуға 29.03.2019 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/8. Қағазы офсеттік. Көлемі 10,62 б.т.
Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 18.

Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ баспасының баспаханасында басылып шықты.

100012, Қазақстан, Қарағанды қ., Гоголь к-сі, 38. Тел. (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

Главный редактор

д-р хим. наук, профессор, чл.-корр. НАН РК

А.Т. Едрисов

Зам. главного редактора

Х.Б. Омаров, д-р техн. наук, профессор,
чл.-корр. НАН РК

Ответственный секретарь

Г.Ю. Аманбаева, д-р филол. наук, профессор

Редакционная коллегия

Ж.Ж.Жарылгапов,	научный редактор д-р филол. наук (Казахстан);
М.И.Абдуов,	д-р филол. наук (Казахстан);
Г.Ю.Аманбаева,	д-р филол. наук (Казахстан);
Ш.М.Мажитаева,	д-р филол. наук (Казахстан);
Ж.К.Смагулов,	д-р филол. наук (Казахстан);
Б.С.Рахимов,	д-р филол. наук (Казахстан);
А.С.Адилова,	д-р филол. наук (Казахстан);
В.Т.Абишева,	д-р филол. наук (Казахстан);
Н.Ж.Шаймерденова,	д-р филол. наук (Казахстан);
Д.Д.Шайбакова,	д-р филол. наук (Казахстан);
Н.И.Букетова,	д-р филол. наук (Казахстан);
С.А.Матяш,	д-р филол. наук (Россия);
У.М.Бахтикерева,	д-р филол. наук (Россия);
Т.В.Белошапкова,	д-р филол. наук (Россия);
М.Джусупов,	д-р филол. наук (Узбекистан);
У.Жетибайулы,	д-р филол. наук (КНР);
К.Жанбозулы,	д-р филол. наук (КНР);
Л.Матейко,	д-р PhD (Словакия);
А.Золтан,	д-р филол. наук (Венгрия);
М.Фрешли,	д-р PhD (Венгрия);
Л.М.Харитоновна,	ответственный секретарь канд. филол. наук (Казахстан)

Адрес редакции: 100024, г. Караганда, ул. Университетская, 28

Тел.: (7212) 77-03-69 (внутр. 1026); факс: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редактор

Ж.Т.Нурмуханова

Компьютерная верстка

Г.Қ.Қалел

Вестник Карагандинского университета. Серия «Филология».

ISSN 2518-198X (Print). ISSN 2663-5127 (Online).

Собственник: РГП «Карагандинский государственный университет имени академика Е.А.Букетова».

Зарегистрирован Министерством культуры и информации Республики Казахстан. Регистрационное свидетельство № 13109–Ж от 23.10.2012 г.

Подписано в печать 29.03.2019 г. Формат 60×84 1/8. Бумага офсетная. Объем 10,62 п.л. Тираж 300 экз. Цена договорная. Заказ № 18.

Отпечатано в типографии издательства КарГУ им. Е.А.Букетова.

100012, Казахстан, г. Караганда, ул. Гоголя, 38. Тел.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

Main Editor

Doctor of Chemical sciences, Professor, Corresponding member of NAS RK
A.T. Edrissov

Deputy main Editor **Kh.B. Omarov**, Doctor of techn. sciences, Professor,
Corresponding member of NAS RK
Responsible secretary **G.Yu. Amanbayeva**, Doctor of philol. sciences, Professor

Editorial board

Zh.Zh.Zharylgapov,	Science Editor Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
M.I.Abduev,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
G.Yu.Amanbayeva,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
Sh.M.Mazhitaeva,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
Zh.K.Smagulov,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
B.S.Rakhimov,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
A.S.Adilova,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
V.T.Abisheva,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
N.Zh.Shaimerdenova,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
D.D.Shaibakova,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
N.I.Buketova,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
S.A.Matyash,	Dr. of philol. sciences (Russia);
U.M.Bakhtikereeva,	Dr. of philol. sciences (Russia);
T.V.Beloshapkova,	Dr. of philol. sciences (Russia);
M.Zhusupov,	Dr. of philol. sciences (Uzbekistan);
U.Zhetibaiuly,	Dr. of philol. sciences (China);
K.Zhanbozuly,	Dr. of philol. sciences (China);
L.Matejko,	PhD (Slovakia);
A.Zoltan,	Dr. of philol. sciences (Hungary);
M.Freshly,	PhD (Hungary);
L.M.Kharitonova,	Secretary Cand. of philol. sciences (Kazakhstan)

Postal address: 28, University Str., 100024, Karaganda, Kazakhstan

Tel.: (7212) 77-03-69 (add. 1026); fax: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Web-site: vestnik.ksu.kz

Editor

Zh.T.Nurmukhanova

Computer layout

G.K.Kalel

Bulletin of the Karaganda University. «Philology» series.

ISSN 2518-198X (Print). ISSN 2663-5127 (Online).

Proprietary: RSE «Academician Ye.A.Buketov Karaganda State University».

Registered by the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan. Registration certificate No. 13109–Zh from 23.10.2012.

Signed in print 29.03.2019. Format 60×84 1/8. Offset paper. Volume 10,62 p.sh. Circulation 300 copies. Price upon request. Order № 18.

Printed in the Ye.A.Buketov Karaganda State University Publishing house.

38, Gogol Str., 100012, Kazakhstan, Karaganda. Tel.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

МАЗМҰНЫ

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ

<i>Күдерінова Қ.Б.</i> Жаңа емле: құрылымы, ұстанымы және жаңалықтары	8
<i>Назарова М.Г.</i> Латын қарпіне көшу — болашаққа қадам	14

ҚАЗІРГІ ТІЛ БІЛІМІ МЕН ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Харитонова Л.М., Цой К.П.</i> Әдеби шығарманы талдау жүйесіндегі аксиологиялық көзқарас..	18
<i>Жүнісова М.К., Саяжанова А.Ж.</i> Бастапқы және соңғы сөйлемдердің композициялық тұрғыдан ұйымдасуы	25
<i>Жарылғапов Ж.Ж., Кенжекова М.Ж.</i> Қазіргі қазақ прозасындағы қала бейнесі	30
<i>Уйево Ж.</i> Қостілділікті әлеуметтік мәселе ретінде зерттеудің теориялық негіздері	38
<i>Толубаева К.А., Насипов И.С.</i> Көркем шығармадағы Тәттімбет бейнесі	42
<i>Асан А.Қ.</i> XX ғасырдың екінші жартысы әдебиетіндегі философиялық-эстетикалық тәжірибе және оның даму жолдары	50

ТІЛ МЕН ӘДЕБИЕТТІ ОҚИТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ

<i>Критарова Ж.Н., Жүнісова Ж.Н.</i> Ұлттық мектепте гуманитарлық цикл пәндерін оқыту әдістемесі: ретроспективті талдау.....	59
<i>Пак М.К., Сабит Ж.А.</i> Тіл педагогикалық білімді түсіндіру және түйсіну факторы ретінде.....	69
<i>Исенова Ф.К., Ахметвалиева И.Н.</i> Орыс тілін өзге тіл ретінде оқытудың деңгейлік тәсілі (ҚАЗГЮУ жұмыс тәжірибесінен).....	76

МЕРЕЙТОЙ ИЕСІ

Ұстазға асыл сөз	83
АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР	85

СОДЕРЖАНИЕ

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ

<i>Кудеринова К.Б.</i> Новые правила орфографии: структура, принципы, новшество	8
<i>Назарова М.Г.</i> Переход на латиницу — шаг в будущее	14

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ

<i>Харитонова Л.М., Цой К.П.</i> Аксиологический подход в системе анализа литературного произведения.....	18
<i>Жунусова М.К., Саяжанова А.Ж.</i> Композиционная структура начальных и конечных предложений.....	25
<i>Жарылгапов Ж.Ж., Кенжекова М.Ж.</i> Образ города в современной казахской прозе	30
<i>Уйево Ж.</i> Теоретические основы изучения двуязычия как социальной проблемы.....	38
<i>Толеубаева К.А., Насипов И.С.</i> Образ Таттимбета в художественной литературе.....	42
<i>Асан А.К.</i> Философско-эстетический опыт и пути его реализации в литературе второй половины XX века	50

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

<i>Криптарова Ж.Н., Жунусова Ж.Н.</i> Методика преподавания дисциплин гуманитарного цикла в национальной школе: ретроспективный анализ	59
<i>Пак М.К., Сабит Ж.А.</i> Язык как фактор интерпретации и постижения педагогического знания.....	69
<i>Исенова Ф.К., Ахметвалиева И.Н.</i> Уровневый подход к обучению русскому языку как неродному (из опыта работы КАЗГЮУ).....	76

НАШИ ЮБИЛЯРЫ

Благодарное слово учителю.....	83
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....	85

CONTENTS

RUKHANY ZHANGYRU

<i>Kuderinova K.B.</i> New rules of spelling: structure, principles, innovation	8
<i>Nazarova M.G.</i> Transition to Latin — a step to the future	14

ACTUAL PROBLEMS OF MODERN LINGUISTICS AND LITERARY CRITICISM

<i>Kharitonova L.M., Tsoi K.P.</i> Axiological approach in the analysis system of a literary work.....	18
<i>Zhunosova M.K., Sayazhanova A.Zh.</i> Compositional organization of the beginning and final sentences	25
<i>Zharylgapov Zh.Zh., Kenzhekova M.Zh.</i> The image of the city in modern Kazakh prose.....	30
<i>Uiego Zh.</i> The theoretical framework for bilingual social issues studies	38
<i>Toleubaeva K.A., Nasipov I.S.</i> The image of Tattimbet in fiction	42
<i>Assan A.K.</i> Philosophical and aesthetic experience and ways to implement it in the literature of the second half of the twentieth century	50

METHODS OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

<i>Kritarova Zh.N., Zhunosova Zh.N.</i> Methods of teaching of humanitarian disciplines in a national school: a retrospective analysis	59
<i>Pak M.K., Sabit Zh.A.</i> Language as a factor of interpretation and pedagogical knowledge comprehension.....	69
<i>Isenova F.K., Akhmetvalieva I.N.</i> Level approach to teaching Russian as non-native (from the experience of KAZGUU).....	76

OUR ANNIVERSARIES

Thanks to the teacher	83
INFORMATION ABOUT AUTHORS.....	85

Қ.Б. Күдерина

Ш.Шаяхметов атындағы «Тіл — Қазына» Ұлттық ғылыми-практикалық орталығы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: kuderinova_70@mail.ru)

Жаңа емле: құрылымы, ұстанымы және жаңалықтары

Мақалада 2018 жылдың 6 желтоқсанында Ұлттық комиссияда мақұлданған Қазақ тілі емле ережесінің жаңа жобасындағы жаңалықтар, емледе ұстанған басты қағидат пен ереженің негізгі құрылымы сөз болды. Фонематикалық және морфологиялық қағидалардың айырмашылығы түсіндірілді. Емле жасауда орфографиялық жұмыс тобы мүшелері ортақ шешімге келе алмаған, *и* мен *у* әрпінің жазылуы туралы баяндалды. Сондай-ақ мақалада жаңа емленің басты жаңалығы болып табылатын шеттілдік сөздер құрамындағы *я, ю, ъ, ь* таңбалары бар сөздердің қазақ тілінде дыбыстық заңымызға сәйкес өзгеріп жазылатыны түсіндірілді. Автор жалпы қазақ мәтінінің құрамында кездесетін төл сөздердің де, термин сөздердің де емлесіне қатысты өзгерістерді қысқаша қамтуға тырысты. Осы емле ережелерінің негізінде алдағы уақытта орфографиялық сөздік және анықтағыш құрастырылады. Сондықтан мақала мақсаты сөздік пен анықтағышта орын алатын өзгерістер турасында ескерту, еске салу болды.

Кілт сөздер: әліпби, латын графикасы, графема, орфография, емле, орфограмма, тұжырымдама, емле ережесі, фонематикалық қағида.

Елбасымыз Н.Назарбаев 2006 ж. Қазақстан халықтары Ассамблеясында: «Латын қарпі коммуникациялық кеңістікте басымдыққа ие және көптеген елдер, соның ішінде посткеңестік елдердің латын қарпіне көшуі кездейсоқтық емес. Біз бұл жерде асығыстыққа бой алдырмай, оның плюстері мен минустарын зерделеп алуымыз керек», — деді. Бұл тәуелсіздікті тіл мен елдікте ғана емес, А. Байтұрсынұлы сөзімен айтқанда, «жазу мен сөйлесу ауызша сөйлесуден артық дәрежеге жеткен заманда» әліпбиде де тәуелсіздік алуымыз керек деген сөз еді.

2012 ж. Елбасымыз келесі мақсатты қойды: «Біз 2025 жылдан бастап әліпбиімізді латын қарпіне көшіруге кірісуіміз керек. Бұл — ұлт болып шешуге тиіс принципті мәселе. Балаларымыздың болашағы үшін осындай шешім қабылдауға тиіспіз және бұл әлеммен бірлесе түсуімізге, балаларымыздың ағылшын тілі мен интернет тілін жетік игеруіне, ең бастысы — қазақ тілін жаңғыртуға жағдай туғызады». Мұнда «ұлт болып шешуге тиіс принципті мәселені» «қазақ тілін жаңғырту жағдайымен» байланыстырған Елбасының көреген саясаты тұр. «Қазақ тілін жаңғырту» сөзін жүйесі бөлек тілдердің жазу принципін өз тілімізге таңу емес, сонымен қатар табиғи, қоғамдық құбылыс болып табылатын тілді қолдан өзгерту, жасанды қазақ тілі мен әліпбиін жасау емес деп түсінеміз.

Ал «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында Елбасы бұл қадамдарды ұлттық мақсатқа айналдырды: «Мен еліміз мықты, әрі жауапкершілігі жоғары Біртұтас Ұлт болу үшін болашаққа қалай қадам басатынымыз және бұқаралық сананы қалай өзгертетініміз туралы көзқарастарымды ортаға салуды жөн көрдім», — деді. Елбасы сөзіндегі *біртұтас ұлт, бұқаралық сана, қазақ тілін жаңғырту, ұлт болып шешу* деген іргелі ұғымдар — ұлттық, елдік мақсатты көздеген қабырғалы ойлар. Президентіміз айқындап берген осы мақсаттан таңбау, айырылмау, жоғалтып алмау бізге — ПАРЫЗ.

«Әліпби – миллионның құралы» болғандықтан, мұндай бетбұрыс қоғам мүшелерін бейтарап қалдыра алмайды. Болмысынан оқу-білімге құштар қазақ халқының әрбіреуінің «әліпбиге бар таласы». Әліпби таңдау мен саралауда қоғамдық санада екіұдайлық күшейе түсетіні де сондықтан заңдылық: қолдау да, күмәндану да, қарсылық та болатыны рас.

Алайда Елбасы жасаған сындарлы қадам жұртшылықтың санасын дүр сілкінтті. Жаңа әліпбимен жазуға құштарлық күшейіп, жұртшылық жаңа емле ережесін асыға күтуде. Оянған бұқаралық сананың легіне ілесе алмау бізге сын. Жыл басынан бері А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтында әзірленген Емле ережесін ғылыми орта мен жаппай көпшіліктің талқысына салған, түзету, толықтыру, стандарттау жұмыстарын атқарған «Тіл – қазына» Ұлттық ғылыми-практикалық орталығы Жаңа ереженің алғашқы нұсқасын аяқтады. Кешеге дейін еліміздің түкпір-түкпіріне насихатталған Емле жобасынан қалың көпшілік құлағдар болды. 14 қазан күні өткен жалпыхалықтық диктантта жұртшылық өз тілінің жаңа жазуымен бетпе-бет танысты. Жазу реформасының мәнін түсінді. Енді латын графикасына негізделген қазақтың жаңа емлесінің ережелерін халық қолданысына беру қалды.

Жыл ортасынан бері әзірленіп, талданып, сараланып, сынамадан өтіп жатқан емле ережесі 6 желтоқсан күні Қазақ жазуын латынға көшіруге байланысты Ұлттық комиссия отырысында тыңдалып, мақұлданды. Енді емле ережесі ұсынған басты қағидаттар бойынша анықтағыш, емле сөздігін құрастыру көпшілікке ұсыну тұр.

6 желтоқсан күні мақұлданған бұл ереже жаңа әліпби бойынша тілдің орфографиялық нормаларын ұсынатын және тұрақтандыратын, жаңа жазу мәдениетін қалыптастыратын ортологиялық еңбектердің ғылыми негіздері мен басты қағидаттарын айқындайды. Базалық нормаларды тұрақтандырады.

Емле ережесі орфографияның ғылыми негіздерін айқындайтын лингвистикалық нормативті құжат – ЕМЛЕ КОНЦЕПЦИЯСЫ – ұсынған қағидаларға табан тіреді.

Алдымен, төл сөздердің емлесіне қатысты орфографиялық ереженің ұстанатын басты ғылыми принципі айқындалды. Ол дыбыстың негізгі реңкі бойынша орфографияланатын қазақ жазуының фонематикалық ерекшелігінен шықты.

Сонымен, Емле ережелері 9 тараудан тұрады. Олар – әріптер емлесі; түбір мен қосымша; бірге, бөлек, дефиспен жазылатын сөздер; бас әріп пен қысқарған сөздер емлесі және шеттілдік сөздердің, сондай-ақ тасымал емлесі.

Ереже А.Байтұрсынұлы анықтап берген жүйеге – дыбыстың мағына ажырататын реңкін таңбалайтын фонемалық ұстанымға (принципке) – табан тіреді. Бұл ұстаным қазіргі жазу тәжірибемізден ауытқымауға, тілдік санада жатталған жазу дәстүрінен қол үзбеуге көмектеседі. Сондықтан емле ережесінің 70–80 пайызы қазіргі жазумен сәйкес келеді. Бұл жалпыхалықтық сауаттылықтан айырылмау үшін әлемдік жазу жүйесінде қолданылатын әдіс.

Емледе тілдің басты заңдылығы – тіл үндесімі – таңбаланады. Ал ауызша сөздегі дыбыстық үндесімдер мен үйлесімдер, сөйлеу тіліне тән айтылымдар таңбаланбайды.

Алдымен, жазылуы әртүрлі болып жүрген төл сөздер бір формаға түсірілді, *aqyret*, *qudiret*, *qaziret*, *taŭqimet*, *quzyret* сөздеріндегі *ы/і* әріптері бір ғана *і* әрпімен жазылатын болады, оның себебі сөз аяғындағы *е* әрпіне екпін түсіруге дайын келе келе жатқан артикуляция сөз басынан бастап, жіңішке әуезде дыбыстай бастайды. Ал *дауысы/даусы*, *ауылы/аулы* деген орфограммалар қалай жазылса да, *daŭsy*, *aŭly* деп *-ы* әрпі көмескі естіліп, әнтек айтылатын болғандықтан, жазуда түсіріліп, ықшам және үнемді жазылатын болады. Ықшам жазуды ұсынақты жазу деп те атаса болады. Өйткені *-ы* фонемасы қазақ сөзінде *а-*, *е-* әріптерінен кейін жиі қолданылатын әріп болып табылады. Әрі бұл фонеманың қазіргі қазақ әліпбиіндегі таңбасы *-у* болғандықтан, сөз тұрпаттарын ұсынақты көрсете алмайды.

Сондай-ақ жаңа емледе осыған дейін қосымшалары бірде жуан, бірде жіңішке болып келетін *күнә*, *кінә*, *шүбә* сияқты араб тілінен енген сөздерге ендігі жерде бірыңғай жіңішке жалғанатын болады. Оның себебін қолданыстардан таба аламыз. Қазіргі жазба мәтіндерде *күнәсінен*, *шүбәсінен*, *күнәсіне* деген қолданыстар басым. Сондықтан *kinási*, *kinásiniñ*, *kináli*, *kúnási*, *kúnásiniñ*, *kúnásine*, *kúnásinen*, *shúbási*, *shúbásiniñ*, *shúbásiz*, *kýási*, *kýásiniñ*, *kýásine*, *kýásinen*, *kýálik*, *kýáger*, *kúmáni*, *kúmániñiñ*, *kúmándi*, *kúmánsil* деп бірыңғай жіңішке үндесіммен жазылады. Бірақ ашық дауыстылармен келетін қосымшалар жуан жалғанады: *kúnáğa*, *kúnádan*, *kinálaŭ*, *shúbálaný*, *kýáğa*, *kýádan*, *kúmángá*, *kúmándaný*. Осы орфограммаларда тағы әрқилы жазу болуы мүмкін.

Кірме сөздер фонетикалық принциппен жазылады. Бұлардың ішінде *taýar, nómir, poshta, kástóm, pálte, poiyz, siez* сияқты бұрыннан фонетикалық принциппен жазылатын сөздер бар. Сондай-ақ *slesir, vedimis, vedimistik, ketchúp* сияқты жаңа әліпби арқылы айтылуы бойынша жазылатын сөздер бар. Біріккен сөздердің әр сыңарының түбір тұлғасы сақталып, морфологиялық принциппен жазылады. Мысалы, жазылуы әрқилы болып келе жатқан *шекара, көкөніс, қыркүйек* сөздері енді кіріктірілмей жазылатын болады.

Емле жобасын құрастыру, талдау, сараптау, талқылау барысында келісе алмаған бір пікір *-и, -у* әріптерінің емлесі еді. *-и* мен *-у*-ды бір әріппен таңбалап дағдыланып кеткен қазіргі жазуды өзгертіп, жаңа емле ұсынуда үлкен себеп болуы қажет. Сауаттылықты төмендетсе немесе оқу мен жазуда қиын болса, оқытуда ауыр болса, тіл табиғатына сай келмесе, айтылым сазына кереғар болса, сөз жоқ, жазу реформасын пайдаланып, бұндай ережені қайта қарау қажеттігі бар. Мысалы, Астана қаласы № 54 мектеп-лицейінің 1–4 сынып оқушыларының жазба жұмыстарын тексеру барысында 102 оқушының 9-ы *сиыр* сөзін – *сыір, сыйыр*; *тиін* сөзін – *тиййін* және т.б. түрде таңбалап, қате жібергені байқалды. Мұғалімдер «қате негізінен нашар оқитын оқушыларда жиі, бірақ *-и* емлесі оқушыларға аса қиындық туғызбайды» дегенді айтты. Ал Қ.Жұбанов өзі өмір сүрген кезеңдегі оқушы қатесінің көбі *-ый, -ий* әріптері болып отыр деген. Сондықтан сауат ашуда аса қиындық тудырмаса, жазуда кісінің уақытын үнемдесе, бір таңбамен жазатын қазіргі жазу дағдымыздан айырылмағанымыз жөн дедік.

-и, -у таңбалары сөздің айтылу жүйесіне кереғар болған жоқ. Бір *ми* сөзінің айтылу нормасы өзгерді деп қазақ сөзінің бүкіл айтылым нормасынан айырылып барамыз деп байбалам салудың қисыны жоқ. *ми* сөзі түбір күйінде жиі қолданылмайды. Ол *миыма, миың, мидай* тұлғасында жазылып, [мийімә], [мийінә], [мийдәй] түрінде айтылып көрген емес. Сөз, қосымша құрамындағы дауысты әріп арқылы, алдыңғы буындағы дыбыстың жуан не жіңішке екенін тілтітушы аңғарып келеді [1]. Сондықтан қазақ тілі емлесінің жаңа ережесінде қазіргі кирилл негізді жазу дәстүрінен қол үзбей *-и (-й), -у (-ү)* әріптері дауыссызды (*ai, úi, demey'shi, qay'un*) және *-у (-ый), -и (-ий), -у (-ү), -у (-ү)* дыбыс тіркестерін таңбалайтын болды (*igilik, inelik, inabat, iman; kiim, tiin, álipbi, tarihi; ýuldyryq, ýuz, ýildeý, týys*). Бұл емле ережесі бастауыш, орта мектеп мұғалімдері, студенттер және жалпы көпшіліктен алынған сауалнама нәтижелері және жоо оқытушылары пікірлері негізінде бекіді.

Араб цифрымен келген реттік сандарда түсірілген қосымшаның орнына дефис қойылатын болды: *2018-jyl, 10-qazan, 3-kireberis, 9-páter*.

Оқу орны, мекеме, қоғамдық ұйым, өнер орталықтарының ғана емес, олардың құрылымдық бөлімшелерінің атаулары да бас әріппен жазылатын болады: *Qazaqstan Jazýshylar odaǵy Kórkem ádebiet bólimi, Al-Farabı atyndaǵy Qazaq ulttyq ýniversiteti Filologia jáne álem tilderi fakýlteti*.

Ағылшын тіліндегі атауы бойынша қысқарған халықаралық ұйым атаулары түпнұсқа тіліндегідей жазылады: *UNESCO, USAID, NATO, KAF*. Қосымшалар қысқарған сөздің айтылуына қарай дефис арқылы жалғанады: *UNESCO-nyń, -ǵa; USAID-tyń, -qa; NATO-nyń, -ǵa*.

Шеттілдік сөздерді таңбалауда бүгінгі кирилл жазу санасында жатталып қалған ұрпақ пен кирилл жазуын білмейтін келешек ұрпақты тоғыстыратын емле жасау басты назарда болды. Шеттілдік сөздер негізінен әліпби шегіндегі әріптермен қазіргі донор тіл – орыс тілінің орфографиясымен таңбаланады: *akvarel, stil, lager, artıkl, kegl, film; moderator, marker, vaýcher, súpervauzer, blokbuster*. Бірақ қай әріп жазылса, сол әріптің білдіретін фонемасы дыбысталатын қазақ орфоэпиясына сай оқытуы қажет, яғни *moderator* сөзі *мадератыр* емес, *модератыр* немесе *модератор* түрінде айтылуы қажет.

Жаңа жазуда шеттілдік сөздер қазақ тілінің айтылым, жасалым үлгісіне сай таңбаланады, мысалы, *э-* әрпі *e-* әрпімен жазылады: *element, elevator, koefisent*. *ё-* әрпі *ó-* әрпімен таңбаланады: *manóvr, brýselóz, aktór, amóba*. *ц-* әрпі *s-* әрпімен: *sırk, sement; desimetr, proporsional, kvars, korporasia; senarı, abses, plebisıt*; *ю-* әрпі *ú-* әрпімен таңбаланады: *parashút, absalút, glúkoza, debút, prodúser, lúks, valúta, búdjed, búro, sújet, búleten; fúchers, kompúter, tútor, konúktýra, konúktivıt*; *я-* әрпі *á-* арқылы таңбаланады: *zarád, knáz, narád, razrád, snarád*; *w-* әрпінен басталатын сөздер *v-* әрпімен емес, *ý-* әрпімен жазылады: *ýatsap, ýiki, ýikipedia, ýeb-sait. W* таңбасы *y-* әрпін беретіндіктен, *y-* дыбысы ретінде таңбалануы тиіс.

Жаңа жазу ықшам, үнемді, оқуға оңтайлы болуы қажет. Қазақ тілінің жалғамалы сипаты, яғни сөздің түбірге қосымша жалғану арқылы түрлену, жасалу сипаты сөз тұрпатын ұзартатыны белгілі. Сондықтан жинақы жазу мақсатында артық әріптердің біреуі қысқартылады. Нақтыласақ, сөз соңы мен ортасында қайталанатын қосар әріптің біреуі түсіріледі: *klas, hol, profesor, gramatika, kardiogram; metalýrgia, silabýs*. Бұл қазіргі емлемізде бар тәжірибенің жалғасы ғана (*класы, кластың*).

-ий әріп тіркесі бір ғана *і*- әрпімен жазылады: *kali, alúmini, natrı, kafeterı, komentarı, realı*. Өйткені *-й* мен *-и* әріптері жаңа әліпбиде бір ғана таңбамен жазылатыны белгілі.

Сөз аяғындағы *-cm, -cmь, -zd* әріп тіркесінің соңғылары түсіріліп жазылады: *jýrnalı, komýnıs, manifes, proves*.

Сөз аяғында мына бір таңбалардың емлесін қайталап түсіндіретін себебіміз бар. *ю, я, и* әріптері бар сөздер *kıú, kıúy, sıa, jıaıa, ashshy* түрінде жазылады. Сөз соңы мен ортасында *и*- әрпінен кейін тұрған *ю*- әрпі *у*- әрпіне ауысады. Себебі екі *и* (1) қатар келетіндіктен, біреуі түсіріледі. Мысалы, *кию* — *kıú*, *қию* — *qıú*, *ио* — *ıú*. Ал дауыстыдан кейін немесе бірбуынды сөздерде *ю* әрпі *и* мен *у* әрпінің тіркесін таңбалағандықтан, әрине, *ıú*- жазылады. Мысалы, *ою* — *oıú*, *аю* — *aiú*. *ю* әрпінің үш түрлі таңбалануын бағдарланбаған автоматты техника ғана бір таңбамен, мысалы, не *у*, не *иу*, не *у* түрінде таңбалауы мүмкін. Ал тіл, жазу адам санасы арқылы ғана жүзеге асатындықтан, қарапайым тілдік білім, тілдік сана, интуиция болса жеткілікті. Бұл орфограммаларды түсіндіру қазіргі кирилл жазуымен дағдыланып қалған буын үшін ғана уақытша қиындық болуы мүмкін. Мысалы, үш позицияда кездесетін *ою, қию, абсолют* сөздерін таңбалағанда біріншісін *ойу* деп жазылуға тиіс екенін кирилл дағдымен де жүріп білесіз. Ал *қию* сөзін жазғанда тілдік, фонетикалық сауаты орта не төмен жазармандар *ю* әрпінің орнына *иу* жазып, *и* әрпін және жазып қояды (*қиуи*). Бұл шындығында қазіргі кирилл-қазақ емлесін жасарда кеткен қателік еді: *қыйыу* деп айтылатын сөздің түбірі [қый], *қи-ға* тұйық етістік жұрнағы жалғанда *қиу* болады, бірақ *иу* орнына *ю* жазылса, *қю* тұрпаты шығады, сондықтан екі әріпті *и* арқылы байланыстырған. Сол себепті екі *и* әрпін жазуға болмайтынын білетін тілдік білім болуы керек. Ал абсолют деген сияқты көптеген шеттілдік термин сөздер *ı* әрпімен таңбалаыды: *parashút, absolut*. Оның себебін ашсақ: 1) *ı* таңбасы ағылшын әліпбиіндегі *и* таңбасынан шығарылғандықтан, ағылшын, түпнұсқасына сай келеді; бұл *parashýt, absolýt* деген тұрпаттан әлдеқайда ұсынақты; 2) қосымшаны *парашуттың, парашутқа, абсолюттың, абсолютқа* деп жуан түрде емес, *parashútke, absolutmer* түрінде, соңғы буынның әуеніне қарай, жіңішке тембрмен қосымша жалғай аласыз; 3) бұл әзербайжан, түрік емлесіне де сәйкес келеді.

ю әрпін *у* әрпімен таңбалауға әзербайжан емлесі 2004 жылдан бері 2 рет реформалап барып, әрең қолжеткізсе, біз бұл дұрыс емлені бірден қалыптандыра аламыз. Ал ономастикалық атаулар өзге әлем тілдері сияқты транслитерацияланып жазылады. Бұл — әліпбидегі әріптер шегінде түпнұсқадан айнытпай таңбалау дегенді білдіреді, сондықтан, мысалы, *Федор, Петр, Юра, Юрмала* деген сөздер әліпби шегінде былай жазылады: *Fıodr, Pıotr, Iyrmala, Iyra, Iypıter*. Ономастикалық атаулардың емлесі 2019 жылы жеке ереже түрінде жарық көреді.

Я әрпі төл, кірме сөздерде (*Ясауи, япыр-ау, яғни, ядро, яһуди* т.б. сөздерде) *ıa* — әріп тіркесінің таңбасы екені белгілі. Тағы да көзі қарақты, санасы сауатты тіл тұтынушы жаңа әліпбимен *ıa* түрінде таңбалауы тиіс. Бірақ *зияткер, қиямет, алдияр* тәрізді сөздерді жазғанда тағы да тілдік, фонетикалық сауаты орта не төмен жазармандар *я* әрпінің орнына *ıa* жазып, *и* әрпін және жазып қояды (*зиıаткер*). Шындығында, бұл орфограмма да, жоғарыдағыдай, кирилл емлесін қабылдағанда болған нормадан ауытқу еді. Сондықтан жаңа емледе бір *ı* (*и*) түсіріліп жазылады. Мысалы, *ziatker, qıamet, aldiar, mıa, avtonomıa, химия* — *himıa, Ásıa* (Әсуа).

Кирилл әліпбиі орыс тілі үшін, оның дыбыстық құрылымына, грамматикалық ерекшеліктеріне адекватты ең озық фонологиялық әліпби болды. Алайда қазақ-кирилл әліпбиіндегі *өлі әріптердің* (*ь, ъ*), екі-үш дыбысқа *ортақ теліме әріптердің* (*ю, я*) және *ц, и, ъ, э*-лардың ұлттық тіліміз үшін графемалық жүктемесі болған жоқ. Бұлар орыс тілінен енген сөздерді орыс тілінің орфографиясы бойынша жазу үшін қолданылды. Сөйтіп, кирилше, қазақ әліпбиі гетерогенді сипаттағы қосамжар орфографияны жасады. Тіліміздегі терминдердің барлығы орыс тілі емлесімен бірдей болды.

Осы орайда айта кететін өзге түркі тілдеріндегі кірме әріптер жайлы қосымша бір ақпарат бар: кирилл-әзербайжан әліпбиінен 1947 ж. *Ци* әрпі алынып тасталған. 1958 ж. *Ээ, Юю, Яя* әріптері ығыстырылып, *Йй* әрпі *Јј*-мен ауыстырылады. Сөйтіп, алфавит құрамы мынадай мазмұнда болды: *а, б, в, г, д, е, ж, з, и, ј, к, л, м, н, о, ө, п, р, с, т, у, ү, ф, х, һ, ч, ц, ш, ы* [2]. Яғни әзербайжан әліпбиінде қазақ әліпбиі сияқты 42 әріп емес, 32 әріп болған. Бұл әліпби ресми түрде 90-жж. аяғына дейін қолданыста болды. Қазір Ресей аумағындағы әзербайжан жазуында да қолданылады. Яғни әзербайжан жазуында 50-жж. аяғынан бері *ю* орнына *у* әрпі таңбаланып келген. Алайда латын әліпбиіне көшерде *ю* әрпін *у* әрпімен жазып, *у* графемасын таңбалауға енді ғана көшіп отыр. Сондықтан жоғарыда айтқандай, *ю* әрпін *у* әрпімен таңбалауға әзербайжан емлесі 2004 жылдан бері 2 рет реформалап барып, әрең қолжеткізсе, біз бұл дұрыс емлені бірден қалыптандыра аламыз деп ойлаймыз.

Яғни, тілімізге орыс тілі арқылы енген терминдерді әліпбидегі 32 әріп шегінде ғана таңбалау және қазақ тілінің дыбыстық жүйесіне сай, сондай-ақ ағылшын тілінің жазба тұрпатына жақын жазу деген ұстанымдар көзделуі тиіс. Орыс тіліндегі жіңішке дауыссыздан кейін *ю* жазылатын сөздерде *у* жазылуы тиіс еді. Мысалы, *parashýt, absolýt, pólýs, glýkoza, lýks, debýt, sálýt, válýta, býdjet, býrokratia, prodýser, sýjet, býleten* деп жазуға болады. Алайда *у* әрпі *у* таңбасымен жазылатындықтан, сөздердің ағылшын нұсқасындағы *и* әрпіне ұқсас болу үшін акуты бар *и* таңбасын (*ú*) жазамыз: *parashút, absolút, pólús*. Бұл қазақ тіліндегі сөздерді дауысты дыбыс әрпі арқылы қазақ тілінің айтылым заңына сай икемдеп жазуға бастайды.

Жаңа әліпби бойынша *х* мен *h* қызметін бір ғана әріп — *Hh* атқарады. Мысалы, *hat, jahan, horeograf, habar, gaýhar, qaharman* сөздері бір ғана әріппен жазылады.

Ереже жалпы қазақ мәтінінің (төл сөздердің де, термин сөздердің де) емлесін қамтиды. Сөздердің жаңа әліпби негізіндегі тұрпаты алғашында мүлде бөтен, оғаш болып көрінгенмен, көре-көре көзге жатталады, қолға үйренеді, сөйтіп санада орнығады, жазу мен оқу автоматтанады. Емле ережелерінің негізінде орфографиялық сөздік және анықтағыштар құрастырылады. Сөйтіп, жазуға ықшам, оқуға оңтайлы ұлттық жазудың негізі қаланады.

Әдебиеттер тізімі

1 Күдерина Қ. Жаңа емледегі даулы мәселе [Электрондық ресурс] / Қ. Күдерина // Қазақ үні. — 2018. — Қолжетімділік тәртібі: <https://qazaquni.kz/2018/11/09/92303.html>.

2 Гиляревский Р.С. Определитель языков мира по письменности / Р.С. Гиляревский, В.С. Гривнин. — М.: Наука, 1964. — 304 с.

К.Б. Кудерина

Новые правила орфографии: структура, принципы, новшество

В статье рассмотрено основное содержание новых правил и основных принципов орфографии в новой версии Правил казахского языка, одобренных Национальной комиссией 6 декабря 2018 года. Целью статьи является ознакомление с изложенными выше изменениями в новой версии Правил. Автор объясняет различия фонематического и морфологического принципов в правописании букв *и, у*, также о передаче знаков *я, ю, ъ, ь* в составе иноязычных слов согласно фонетическим законам казахского языка. Кроме того, пытается объяснить изменения по правописанию исконно казахских слов и терминов, употребляющихся в казахском тексте. В скором будущем на основе предложенных Правил орфографии казахского языка будут составлены орфографические словари-справочники.

Ключевые слова: алфавит, латинская графика, графема, орфография, правописание, орфограмма, концепция, правила орфографии, фонематический принцип.

K.B. Kuderinova

New rules of spelling: structure, principles, innovation

In article the main contents of new rules and the basic principles of spelling in the new version of the Rules of Kazakh approved by the National commission on December 6, 2018 are considered. Distinctions of the phonemic and morphological principles speak. It is about spelling of letters and, at, also about transfer of signs *я, ю, ъ, ь* as a part of foreign-language words according to phonetic laws of Kazakh. Authors try to explain changes on spelling of the primordial-Kazakh words and terms which are used in the Kazakh text. In the near future on the basis of the offered rules of spelling of Kazakh spelling dictionaries reference books will be made. Therefore the purpose of article is acquaintance with the above changes in the new version of Rules.

Keywords: alphabet, Latin graphics, grapheme, spelling, spelling, spelling pattern, concept, rules of spelling, phonemic principle.

References

- 1 Kuderinova, K. (2018). Zhana emledehi dauly masele [A controversial issue in new spelling]. *Kazak uni – Kazakh voice. qazaquni.kz*. Retrieved from <https://qazaquni.kz/2018/11/09/92303.html> [in Kazakh].
- 2 Hiliarevskii, R.S., & Hrivnin, V.S. (1964). *Opreditel yazykov mira po pismennosti [Determinant of languages of the world on writing]*. Moscow: Nauka [in Russian].

M.G. Nazarova

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: meruert_nazarova_00@mail.ru)*

Transition to Latin – a step to the future

Questions about transition of introduction of Latin alphabet into high education system of the Republic of Kazakhstan are concerned in this article. According to the head of state in the article «Course towards the future: modernization of Kazakhstan's identity», education – «the fundamental factor of nation success in the future», and that is why it is the one of high education institution teacher's tasks – to cultivate the value of education and innovative thinking. In this context, the special role belongs to the universities, which are scientific-research and education centers where students gain not only profound knowledge but also are formed as persons with high culture and an active civic stand. All universities of our republic contribute to process of transition to Latin. Scientists, teachers and students of the universities carry out explanatory work in the organizations and institutions.

Keywords: Latin alphabet, high education system, modernization of Kazakhstan's identity, education, to process of transition to Latin.

Transition to Latin - is a historical need for Kazakhstan, it is one more opportunity to integrate into world scientific and technological processes.

The head of state approved the new version of the Kazakh alphabet when Kazakhstan took place as one of the most reputable states in the world where the reign stability, consent and unity of the people are. The government is entrusted to provide phased transition on Latin until 2025.

The idea of such transition by the President was voiced in 2006 at the 12th session of Assembly of the people of Kazakhstan, but it found the special relevance after the publication in April of this year in the article of the Head of state «Course towards the future: modernization of Kazakhstan's identity». In this article, the Leader of the country set a number of the specific objectives aimed at spiritual updating of the nation. One of key – is the transition of Kazakh to Latin allowing not only to modernize it, but also to open new opportunities for access to the most modern achievements of science and technology. Besides, there will be also closer association of the Kazakhs living in more than 40 countries.

For implementation of the above-mentioned program, the President of the Republic of Kazakhstan formed the National commission on implementation of public consciousness modernization program on April 26, 2017. In addition, the plan of measures on its realization was approved, design offices of management of the program are created. The national commission provides realization of 6 directions of the program «Rukhani Zhangyru»:

1. Transition of the Kazakh alphabet to Latin graphics.
2. «New humanitarian knowledge. 100 new textbooks in Kazakh».
3. «Tuganzher» — the patriotism expressed in love to motherland.
4. «Sacral geography of Kazakhstan».
5. «Modern Kazakhstan culture in the global world».
6. «100 new faces of Kazakhstan» — the history of professional success of Kazakhstan citizens.

The most crucial mission for the translation of the Kazakh alphabet on Latin graphics was entrusted to the working group, which included the leading scientific experts, the specialists and the experts representing all key directions of linguistics: phonetics, orthoepy, standard of speech, stylistics, spelling, morphology and word formation ...

Specialists of information technology, computational linguistics, programming and coding of language symbols worked together with experts in the field of Cyrillics, Russian, English, and the European and Turkic languages. The working group carried out tens organizational and scientific practical activities for discussion of conceptual and methodological approaches to modernization of the Kazakh alphabet. Thousands of experts were involved in it. Complex work captured also regions.

Coordination meetings took place with participation of the Republican center of development of languages named after Sh. Shayakhmetov, Institute of linguistics named after A. Baytursynov, Kazakh National University named after al-Farabi, Kazakhstan association of applied linguistics, Kazakhstan institute of strategic researches leaded by the President of Kazakhstan, and republican meetings «Tamyrtyren alipbi» –

with the participation of specialists from all regions of Kazakhstan. Subject discussion took place at the international Turkic seminar organized with the International Turkic academy. The working group actively cooperated with the international society «Kazak tili», institutes of literature and art, history and ethnology, philosophy, political science and religious studies, oriental studies.

More and more Kazakhstan citizens took the interested part in discussion every day. Latin stepped over writing borders. It began to be perceived as a standard in the new system of relations with the world, changing the country face. The strategy of strengthening of a state language keeping positions of other languages, including Russian, its parallel functioning on Cyrillics, creating unique portrait of modern Kazakhstan, became a factor of society's stronger consolidation.

Advantages of Latin, which is used by 4 billion population of the planet, are obvious to not only linguist specialists, but also most of Kazakhstan citizens. It is clear, that transition to new graphics will provide the new level of humanitarian and intellectual standards, access to a know-how and innovations. Although there is the time for approbation of an innovation, but the swing is not permissible.

High technologies develop so promptly that it is necessary to move with advancing. Higher education institutions joined in process of introduction of Latin as the first. Because they train future experts for all industries of our country. Considering experience of the developed countries, scientists rely on the principles of pragmatism. Global challenges demand revision of the settled canons in teaching and development of competence-based model of the graduate of higher educational institutions. Education in modern conditions appears as a powerful tool of demonstration of intellectual potential on the world scene. According to the Head of state in the article «Course towards the future: modernization of Kazakhstan's identity», education – «a fundamental factor of success of the nation in the future», and that is why it is the one of high education institution teacher's tasks – to cultivate the value of education and innovative thinking.

In this context the special role belongs to the universities which are scientific - research and education centers where students get not only profound knowledge but also are formed as persons with high culture and an active civic stand.

The program already gives the first results for rather short period by which it is possible to judge success of its realization.

It is also necessary to note that the program «Rukhani Zhangyru» successfully is implemented also in the E.A. Buketov Karaganda State University, that can be seen on the works, which are carried out in higher education institution. At the meetings of regional and university project offices of the program, the

priority directions are chosen transfer of Kazakh to Latin graphics, the project «New humanitarian knowledge. 100 new textbooks in Kazakh» and introduction of polylingual teaching in higher education institution, namely its implementation in the state, Russian and English languages. Let us introduce each of them.

It should also be noted that in the center of translation of Kazakh writing into Latin graphics of Academician Ye.A. Buketov Karaganda State University held a Republican seminar «Problems of new Kazakh writing and graphics» with the participation of scientists of the Institute of linguistics. Of Kazakhstan and National scientific-practical center «Til-Kazyna» JSC named after shWith the position. The seminar was attended by the teaching staff of universities of Karaganda region, students, undergraduates, doctoral students and representatives of regional educational organizations.

The head of the center of translation of the Kazakh writing into the Latin script M.A. Tursunova organized a lecture «New spelling: the structure, principles and innovation» for teachers of the Karaganda state University named after academician E. Buketov, where she introduced the rules of spelling of the Kazakh language to the new alphabet.

According to the program «Rukhani Zhangyru», namely its project «New humanitarian knowledge. 100 new textbooks in Kazakh», there was presentation of 18 textbooks, which came to scientific library on May 28, 2018 at the university. On this project, the KSU of E.A. Buketov one of the first in the Republic received 4000 copies of the world textbooks translated to Kazakh. It is possible to look at the list of books and the summary on the website of electronic library of higher education institution [1].

In addition, it is necessary to mention the works having the purpose of introduction of a multilingualism (three languages) to educational process of KSU. The scientific library fully provides students with necessary literature in three languages: state, Russian and English.

There are also opened polylingual groups in which the qualified teachers teach disciplines in above-mentioned languages. In addition, students take courses of vocational education to language and necessary terminology according to the chosen specialty.

Scientists of Karaganda create the author's program of a transliteration of the Kazakh alphabet from Cyrillics on Latin. Having sufficient organizational and personnel resources, KSU already conducts work on formation, discussion and preparation for introduction of Latin graphics.

In educational process of philological, historical, chemical, also philosophy and psychology faculties the discipline «Latin graphics» is entered. Scientists of faculty of mathematics and information technologies work on the author's program of a transliteration of the Kazakh alphabet from Cyrillics on Latin. For educational and methodical ensuring educational process mathematicians developed manuals on algebra and the differential equations for eight specialties.

KSU of E.A. Buketov, being the leading higher education institution of the region, has considerable organizational and staff potential, has wide experience of work in the sphere of polylingual education. Throughout the entire period of preparation of the Latin alphabet scientists of our university actively participated in a public discussion on the topical issues connected with latinisation of a state language.

Through the publication of articles, books, lecturing, the organization of exhibitions, creation of transfers, the broad explanatory and educational work is conducted on discussion and formulation of accurate and clear tasks and the prospects of transition to the Latin alphabet.

It is important to note, that the student's youth positively received introduction of Latin graphics in the short term. Students, as a rule, know several languages, are present at Internet space and do not see difficulty in use of Latin graphics.

The project office in the direction «Phased Transition of Kazakh on Latin» was created at the university, in which the group of scientists of the university and representatives of regional Management on development of languages common work.

«The center of development and transfer of Kazakh to Latin graphics» is opened and functioned on a constantly. The development and the realization of a complex of the activities connected with Latinization is enabled thanks to their systematic work in higher education institution.

It is necessary to emphasize that upon transition to Latin graphics it is necessary to avoid loss of rich heritage of the Kazakh culture, science, the art and education created on Cyrillic as it came during failure from the Arab graphics. Therefore, providing effective solution of the technical issues connected with use and adaptation of the new alphabet is important. For this purpose, scientists of mathematical faculty the HAG of E.A. Buketov create the author's program of a transliteration of the Kazakh alphabet from Cyrillics on Latin. In addition, the translation bureau for translation into Kazakh of the best foreign samples of educational and scientific literature is created.

At KazNU of al-Farabi the projects «Al Farabi University – Smart City», «100 books», «Prosper surround» and others are consistently implemented. The staff of faculty of philosophy and political science actively participates in translation into Kazakh of hundred best textbooks on philosophy, psychology, sociology and cultural science.

One of effective institutes of implementation of language policy are mass media and new instruments of communication – social networks, chats and messengers. They also play an important role in transition to Latin, in acquaintance of Kazakhstan citizens with a new graphic system, its distribution and implementation. It is the valuable resource allowing tracing process of transition to Latin and in case of difficulties to react to them.

For public servants, managers, lawyers, administrators, the staff of mass media, educational structures, the implementation of Latin is getting particular importance. Because office-work and written communications – the most important part of work for them. Prospective sphere of new graphics existence became spheres of computer technologies, mobile communication and the Internet.

Introduction of the Latin alphabet is positioned in the country as a rod element of the state program of modernization of public consciousness. The head of state determined by one of key priorities phased transition to use of Latin that, in fact, opened a new historical milestone in spiritual and cultural development of society.

Today our country as dynamically developing state sets before itself the large-scale purposes on modernization of all aspects of life. It concerns introduction of high technologies, formation of digital Kazakhstan, forward development of national consciousness ...

Use of the Latin alphabet which nearly 70 % of world's population use, in the Kazakh writing – a step natural, logically building in a paradigm of the reforms undertaken in the republic. As the uniting factor and national identification, it is difficult to overestimate a language role. It is the fact obvious. If we want to master world science and knowledge and not to lag behind in technical development, we need the Latin alphabet [1].

Transition to the new alphabet will allow expanding entry into world information space. Now the whole world goes simplifying languages. It will be possible to write in Kazakh on any gadget, being worldwide.

It will promote easier development of the western languages because of the general Latin graphics, which will give us the chance to be consolidated, without it in the modern world is very difficult.

Ahead a big scope of work on introduction of the new alphabet. It is necessary to hope that in the near future it will become for all of us the necessary daily occurrence so habitual as well as life.

References

1 Алексеева В. Ключ к модернизации нации [Электронный ресурс] / В.Алексеева // Казахстанская правда. — 2017. — 30 окт. — Режим доступа: <https://www.kazpravda.kz/articles/view/kluch-k-modernizatsii-natsii/>.

2 Назарбаев Н.А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания [Электронный ресурс] / Н.А. Назарбаев. — 2017. — 12 апр. — Режим доступа: <https://informburo.kz/stati/statya-prezidenta-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvenno-soznaniya.html>.

М.Г. Назарова

Латын қарпіне көшу – болашаққа қадам

Мақалада Қазақстан Республикасының жоғарғы білім беру жүйесінде латын әліпбиін енгізу мәселелері қарастырылды. Автор «Рухани жаңғыру» бағдарламасы бойынша жоғарғы оқу орындарының жұмысын, атап айтқанда, қазақ әліпбиінен латын әліпбиіне көшу мәселесін зерттеді. Осы орайда ғылыми-зерттеу және білім беру орталықтары болып табылатын университеттер ерекше рөлге ие, онда студенттер терең білім алып қана қоймай, сонымен қатар жоғары мәдениеті мен белсенді азаматтық ұстанымы бар тұлға ретінде қалыптасады. Мақалада қазақстандық үш жетекші университет, атап айтқанда, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ және Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың латын графикасы жайында жазылған пікірлері сараланды. Және осы бағытта жұмыс істеу үшін жұмыс топтары құрылды, оқулықтарды, ғылыми және көркем әдебиеттерді аудару жүзеге асырылды, сонымен қатар кириллицадан латын әліпбиіне қазақ алфавитін транслитерациялаудың авторлық бағдарламасы әзірленуі үстінде.

Кілт сөздер: латын әліпбиі, латын әліпбиіне көшу үрдісі, жоғары оқу орындары, қоғамдық сананы модернизациялау.

М.Г. Назарова

Переход на латиницу – шаг в будущее

В статье рассмотрены вопросы введения латинизированного алфавита в систему высшего образования Республики Казахстан. Автор проанализировал работу вузов по реализации Программы «Рухани жаңғыру», в частности, по переходу казахского алфавита на латинскую графику. Особая роль принадлежит университетам, являющимся научно-исследовательскими и образовательными центрами, где студенты не только получают глубокие знания, но и формируются как личности с высокой культурой и активной гражданской позицией. В статье систематизирована работа трех ведущих казахстанских университетов: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, КазНУ им. аль-Фараби, КарГУ им. Е.А. Букетова по внедрению латинской графики. Для работы в данном направлении создаются рабочие группы, осуществляются переводы учебников, научной и художественной литературы, разрабатываются авторские программы транслитерации казахского алфавита с кириллицы на латиницу.

Ключевые слова: латинизированный алфавит, процесс перехода на латиницу, система высшего образования, модернизация общественного сознания.

References

1 Alekseeva, V. (2017). Kluch k modernizatsii natsii [A key to modernization of the nation]. *Kazakhstanskaia pravda – Kazakhstan truth*. Retrieved from <https://www.kazpravda.kz/articles/view/kluch-k-modernizatsii-natsii/> [in Russian].

2 Nazarbaev, N.A. (2017). Vzhlid v budushchee: modernizatsiia obshchestvennoho soznaniia [Prospection: modernization of public consciousness]. *Informburo.kz*. Retrieved from <https://informburo.kz/stati/statya-prezidenta-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvenno-soznaniya.html>

ҚАЗІРГІ ТІЛ БІЛІМІ МЕН ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ

ACTUAL PROBLEMS OF MODERN LINGUISTICS AND LITERARY CRITICISM

УДК 82

Л.М. Харитонова, К.П. Цой

*Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Казахстан
(E-mail: novoedelo@yandex.ru)*

Аксиологический подход в системе анализа литературного произведения

Статья представляет собой попытку обобщения существующих методов анализа художественного произведения. Особое место в ряду изучаемых подходов занимает аксиологический подход, направленный на раскрытие глубинных смыслов и позволяющий эффективно исследовать художественное произведение. Прослеживается изменение содержания ценностного подхода на разных этапах развития литературоведения. Изучены философские предпосылки появления аксиологического подхода как метода интерпретации художественных текстов. Вводится понятие «ценностная ориентация», на основе которого рассматривается типология литературных сверхтипов: авантюрно-героический, житейно-идиллический и отрицательный. Соответствующие этим типам ценностные ориентации обнаруживаются в теории парадигм художественности, что доказывает их универсальный статус и возможность применения в анализе художественного произведения.

Ключевые слова: анализ текста, аксиологический подход, методы исследования художественного текста.

Анализ литературного произведения – трудоемкий процесс, который необходим для осознания и полноценного понимания художественного текста. Текст имеет значительную особенность: каждому читателю он передает ту информацию, которую читатель готов получить и переработать в силу своих возможностей и восприятия, кроме этого, текст дает своему читателю и язык, на котором тот способен усвоить новую информацию при повторном чтении. Именно в тексте зашифрован смысл, авторские отношения с героями и реципиентом, специфика интертекстуальных связей, презентовано авторское обращение массовому кругу читателей. Поэтому текст – авторское явление, явление определенной культуры и авторского мировоззрения. Рассмотрение художественного произведения в историческом, биографическом, культурном, социальном контекстах помогает установлению связей между текстом и реальной действительностью, что способствует более глубокому и всестороннему анализу художественного произведения.

На современном этапе развития литературоведения существует большое разнообразие методов и подходов к анализу художественных произведений. Разные литературоведы по-разному структурируют художественный текст, что ведет к отличиям в методологии и методике анализа. В данной работе мы обозначим лишь основные подходы и концепции, иногда диаметрально противоположные, которые определяют лицо современной науки о литературе.

Методы филологического анализа делятся на общенаучные, общемонологические и частные. При анализе художественного произведения не теряет своего значения и активно используется диалектический метод. Он предполагает изучение любых событий действительности в процессе развития и взаимосвязи. В.Г. Зинченко, В.Г. Зусман и З.И. Кирнозе выделяют методы, изучающие произведе-

ние как сложную иерархическую систему, — биографический, культурно-исторический методы и герменевтику; а также формальный и структурный методы, рецептивную эстетику, компаративистику, сравнительно-исторический методы, а также социологический метод, подразумевающий сфокусированность на отношениях автор и реальность, читатель и реальность. Данные исследователи рассматривают системный и системно-синергетический подходы и отмечают, что «каждый из литературоведческих методов, если он не претендует на универсальность, может открывать какую-то сторону изучения художественной литературы» [1; 33, 34]. Указывая на продуктивное сосуществование историко-теоретического и общегуманитарного тезаурусного подходов, возникших в рамках литературоведения, можно посредством данного подхода обозначить возможность исследования и других явлений художественной культуры. Подчеркивая важность целостного анализа литературного произведения, особое внимание уделяется компаративистике и историко-функциональному подходу, где целостность художественного произведения реализуется в системе «реальность – автор – произведение – читатель». В ней важная роль принадлежит читателю как конечному звену данной системы, так как без читателя возможность существования произведения, возможность его восприятия и осмысления невозможно. В этой системе воплощаются идеологические возможности искусства.

Зарубежные исследователи, анализируя художественное произведение, выделяют докритический подход, в рамках которого рассматривают сюжет произведения, его структуру, особенности характеристик героев, атмосферу, стиль, конфликты; критический и др. [2; 3–15], а также прибегают к анализу произведения, используя традиционные и современные подходы. Однако одним из наиболее крупных подходов к анализу литературного произведения является анализ текста с точки зрения поэтики. Наиболее прочно закреплены в теоретической поэтике понятия «форма» и «содержание». Еще Аристотель разграничивал в произведениях предмет подражания, или «что», и средства подражания, или «как». Позже, в XIX веке, категории формы и содержания были разработаны в системе Гегеля, они применялись не только при анализе различных объектов, но и традиционно – в эстетике и литературоведении. Произведение искусства — это культурное явление, из чего следует, что основано оно на духовном начале, которое для дальнейшего существования должно обрести материальное воплощение. Отсюда можно сделать вывод об определении границ формы содержания произведения. Духовное начало здесь выступает как содержание, а материальное воплощение – как форма. Современные исследователи выдвигают на первый план содержание по отношению к форме, что применимо к художественному произведению, ведь содержание литературного произведения — это его сущность, духовное, внутреннее наполнение, а форма — это существование предложенного содержания.

Наряду с перечисленными выше подходами, высокое значение приобретают и другие подходы, направленные на раскрытие глубинных смыслов, которые скрыты в произведениях. Изменение духовного климата общества нашло отражение в литературе и искусстве, где произошла ценностная переориентация, освобождение от традиций, которые хранились и приумножались сотни лет. В связи с этим становится актуальным ценностный или аксиологический подход в системе анализа художественного произведения, на котором более подробно мы и остановимся в своей работе.

С начала возникновения философии и словесного искусства понятия «красота», «добро», «благо», «истина», «любовь» являются формой обозначения качеств человека в его бытии. Они имеют аксиологический смысл и выделяются как сущностно необходимые и значимые сами по себе. Сознательно ценности стали изучаться после того как в теоретическом понимании И. Кантом сфера сущего была отделена от сферы должного, что и привело к выходу на первый план проблемы ценностей. В.И. Плотников, объясняя разграничение сущего и должного, замечает, что «сущее именно потому, что оно существует реально, может быть подвергнуто описанию и объяснению, т.е. является предметом науки. Но должного реально еще нет: оно всегда лишь предмет желаний и устремлений, зависящих от субъекта, а потому природа значимости не может быть предметом строгой науки. В результате складывается особая сфера знания – аксиология – учение о природе ценностей, их месте и роли в целостной структуре мироотношения и мировоззрения людей» [3; 196].

Возникновение аксиологии как раздела философии относят ко второй половине XIX века и связывают с работой Р.Г. Лотце «Микрокосмос». Но сам термин «аксиология» был введен в начале XX века П. Лапи и Э. Гартманом. В науке зарубежных стран аксиология на протяжении достаточно долгого времени стоит на первом плане научной мысли. В философии, эстетике, экономике и других гуманитарных науках аксиология не только дала мощный толчок развитию, но и новые возможности для исследователей. Начинать разговор о ценностях следует с понятия «культура», которая определя-

ется как условия обитания человека, представленные в виде продуктов человеческой деятельности. Классическая традиционная культура подразделяется на материальную, которая включает в себя бытовую и производственную сферы, и духовную. Духовная же культура представлена философией, искусством, религией, устанавливающими определенную систему духовных ценностей, социальных норм, законов и отношений человека к Богу как Высшему Началу, людям и миру.

Во второй половине XIX века отражением наступающего глубокого кризиса искусства зарождается идея «чистого искусства». И, хотя кризис стал явным только спустя сотню лет, реакцией на его очевидные сигналы было выдвинуто учение «искусство ради искусства», в основе которого — строгое разграничение «низкого» и «поэтического», противопоставление реальной действительности миру свободы, миру поэтической мечты, сосредоточение внимания на изображении внутреннего мира человека, погружение в глубины духа, тайны человеческой души. Поэзия служит сама себе, мир поэзии далек от прозы жизни, поэт должен служить не временным явлениям, а вечным идеям красоты, добра и правды. «Чистое искусство» — это искусство свободное от каких-либо целей, апеллирующее к тайной сути мира, к проблемам бытия, обращенное к человеческой личности как носительнице свободы и духовности.

Ценностный компонент бытия и свободы личности на первый план выдвигается в конце XIX — начале XX веков, когда в обществе распространялся атеизм и нигилизм. Происходит зарождение русской религиозной философии, целью которой было на основе православного христианства построить новое мировоззрение, раскрыть содержание и действенность главных принципов христианства. В основу позиций религиозных философов легли идеи соборности, всеединства и космизма. Это единство, которое позволяет не только объединить духовные силы людей, но и выражается в единстве бытия в различных аспектах. Это и единство науки, философии и веры, единство общества, государства и церкви, и в аксиологическом аспекте — это единство добра, истины и красоты. В основе методологии художественной аксиологии лежат также представления религиозно-философской критики, связанные с аксиологическим толкованием природы и призвания искусства, судеб и творчества русских писателей, литературных произведений, а также с подходами анализа, которые предполагают взгляд на разные уровни текста, начиная от сюжета и героев произведения и завершая его образным языком, основываясь на выявлении полноты и гармонии существования, в которой издавна творец пытался приблизиться к божественному источнику Красоты, Добра и Истины. Русские религиозные философы абсолютную ценность и ценность бытия видели в Боге. Н.О. Лосский в работе «Бог и мировое зло» знакомит нас с существованием некоей иерархии ценностей, «в которой Бог — высочайшая ценность, и поэтому его необходимо любить больше всего в мире. Затем в иерархии ценностей следует тварная личность как некий индивидуум, неповторимый как существующий и незаменимый никакой иной ценностью, если мы примем во внимание его возможное творчество в Царстве Божиим. Следовательно, каждый должен любить ближнего, как самого себя. Мы должны любить ценности, такие как истина, нравственная добродетель, свобода, красота, которые являются составными частями абсолютного блага полноты жизни» [4; 279]. От выбора человеком абсолютных или относительных ценностей зависит его устремление к Царству Божию или Царству греха. Таким образом, в иерархической системе ценностей Н.О. Лосского можно разграничить абсолютные ценности — это положительные ценности: Бог и истина, нравственность и красота, добро и свобода; и относительные, то есть отрицательные ценности, те, что препятствуют достижению абсолютной полноты бытия: разные формы зла. Как и Н.О. Лосский, критерием ценности определяет бытие Н.А. Бердяев. Он считает, что бытие и есть истина и красота: «Единственный смысл истины, добра, красоты в том, что это — бытие». Центральной темой аксиологии Бердяева является ценность жизни человека и свобода, ему присущая. Личность, стоящая выше истины, добра и красоты, по мнению Н.А. Бердяева, и есть свобода, она создает ценности культуры и является высшим критерием ценностей: «Свобода есть моя независимость и определяемость моей личности изнутри, и свобода есть моя творческая сила, не выбор между поставленным передо мной добром и злом, а мое созидание добра и зла» [5; 452, 453]. Свобода личности дает возможность для развития творчества, которое поможет преобразить мир и достичь единства истины, добра и красоты. Знания о ценностях оказываются фундаментом духовного существования человека. Это стремления человека, его внутренние ориентиры, проявляющиеся как двигатель его поведения и стремления к цели. Н.О. Лосский утверждал, что «обо всем, касающемся человека, можно сказать, что оно хорошо или дурно», а потому ценность — это «нечто всепроникающее, определяющее смысл и всего мира в целом, и каждой личности, и каждого поступка» [4; 250].

В советский период актуальность данной темы была неоспоримой, поступок – один из основных критериев оценки человека обществом. Ценностями в это время считались любовь к Родине, труд на благо общества, забота каждого человека о сохранении и приумножении достояния общества, товарищеская взаимопомощь, взаимное уважение в семье и между людьми, честность, правдивость, простота и скромность в общественной и личной жизни, нравственная чистота. Естественное право человека иметь убеждения декларировалось как свобода совести, т.е. это свобода моральных и этических воззрений человека, его право поступать, основываясь на своих убеждениях, определяющих в оценке его выбор добра и зла, добродетели или подлости, хороших и плохих поступков, честного или бесчестного поведения перед собой и обществом. В дальнейшем данное понятие приобрело другой смысл и стало выражать возможность человека самостоятельно решать вопрос, следовать ли ему в оценке своих мыслей и поступков религиозным законам, то есть свобода совести стала отражать отношение человека к религии, однако свобода совести и свобода вероисповедания не тождественные понятия. Понятие свободы вероисповедания переросло в понятие свободы от церкви, так как советское время школьное воспитание прививало атеизм, а высшей ценностью стало обожествление первых лиц государства. И если вся русская литература досоветского периода «вышла из православной купели», христианские ценности являлись ее духовным фундаментом. На основе религии был разработан эффективный механизм внедрения нравственных норм и законов в сознание людей, то ограничение вероисповедания в советское время привело общество к ощущению духовной пустоты, которая заполнялась поиском удовольствий и вместо духовного богатства, человек приобщался к материальным благам.

На постсоветском пространстве аксиология находилась под запретом и вошла в обиход научной мысли только в 90-х годах, благодаря трудам психологов, социологов и культурологов. В своих работах многие аксиологи обращаются к литературным произведениям, это свидетельствует о том, что художественные произведения представляют собой богатый источник знаний о ценностях и обладают более высоким, информационно-энергетическим материалом, чем тексты других стилей.

Основы аксиологического подхода в литературоведении были заложены М.М. Бахтиным. Большое значение представляет его эстетическая концепция, в которой главной категорией выступает «ценность». Понятие «ценность» М.М. Бахтин вводит в литературоведческий терминологический оборот и выдвигает свое понимание всеобщего характера ценностей в культуре: «ни один культурный творческий акт не имеет дела с совершенно индифферентной к ценности, совершенно случайной, и неупорядоченной материей <...>, но всегда с чем-то уже оцененным и как-то упорядоченным, по отношению к чему он должен ответственно занять теперь свою ценностную позицию» [6; 44], а «ценностный подход» определяется здесь как «ценностно осмысливающая эмоционально-волевая установка», которая характеризует позиции автора и читателя.

С конца 90-х годов аксиологический подход утверждается и, позволяя определить совокупность приоритетных ценностей в образовании, воспитании и саморазвитии человека, вводится в учебники. Первым из учебников стала «Теория литературы» В.Е. Хализева, где он определяет ценность как «нечто обладающее позитивной значимостью», которая может быть существующим предметом или «общебытийным» мыслимым и воображаемым началом. О внимании ученого к проблеме ценностей свидетельствует также его монография «Ценностная ориентация русской классики». «В качестве умопостигаемых, — отмечает автор, — ценности играют в жизни людей роль неких ориентиров (маяков). Войдя же в человеческую реальность, они составляют скорее функцию предметов, чем их сущность». В.Е. Хализев выделяет ценности универсальные и локальные. Универсальные ценности — это те ценности, которые могут претендовать на статус общечеловеческих и общебытийных. Их автор предлагает называть онтологическими или высшими. Локальные ценности — «то, что дорого, насущно и свято для отдельных сообществ и людей» [7; 79, 80]. Автор подчеркивает, что представления о ценностях изменчивы и различны в составе жизни разных народов и стран. Вводя термин «ценностная ориентация», Хализев определяет ее в роли «устойчивого стержня сознания и поведения людей» и на ее основании выстраивает типологию литературных сверхтипов: авантюрно-героического, житийно-идиллического, отрицательного. Представители первого, авантюрно-героического, сверхтипа активно преодолевают препятствия и идут к своим целям, они «стремятся к славе, жаждут быть любимыми...склонны активно участвовать в смене жизненных положений, бороться, достигать, побеждать» [7; 160]. Авантюрно-героический персонаж — это избранник или самозванец, который свою силу и энергию реализует в своем стремлении достигнуть каких-то внешних целей. К данному типу героя можно отнести богов древних мифов, героев народного эпоса, романти-

ческих бунтарей и авантюристов, скитальцев и любых романтических натур, которые уверены в своей избранности. Это и Чичиков в «Мертвых душах», и Хлестаков в пьесе Н.В. Гоголя «Ревизор», это и Ленский в произведении А.С. Пушкина «Евгений Онегин», и Гуров в рассказе А.П. Чехова «Дама с собачкой».

Другой сверхтип, совершенно противоположный, — житийно-идиллический. Персонажи этого сверхтипа спокойны, доброжелательны, наделены твердыми нравственными установками, они оказывают желание находиться в стороне от превратностей жизни. Герои второго сверхтипа открыты миру, наделены способностью любить и быть доброжелательными к окружающим, «в пору испытаний способны проявить стойкость, уйдя от искуств и тупиков отчаяния... продолжают пребывать в мире аксиом и непререкаемых истин, а не глубинных сомнений и неразрешимых проблем... Здесь наличествуют твердые установки сознания и поведения: то, что принято называть верностью нравственным устоям». Воплощение этого сверхтипа Хализев находит в средневековых житиях и произведениях, которые следуют житийным традициям; у его истоков, как он утверждает, стоят персонажи античного мифа «не о богах, а о людях, о человеческом в человеке» [8; 166]. В русской литературе житийно-идиллический сверхтип представлен Татьяной Лариной в романе «Евгений Онегин» А.С. Пушкина, Максимом Максимычем в повести М. Лермонтова «Герой нашего времени», Ларисой в пьесе Н. Островского «Бесприданница».

Персонажи отрицательного типа отличаются тем, что не обладают высокими ценностными установками, поэтому не являются положительными героями. Они становятся «воплощениями, безусловно, отрицательных черт либо средоточием попорченной, подавленной, несостоявшейся человечности». Среди представителей этого сверхтипа Хализев называет древнегреческого Сизифа, Акакия Акакиевича Башмачкина, героя повести Н.В. Гоголя «Шинель», Аркадия Свидригайлова, героя романа Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание».

Ценностный подход к анализу литературных произведений все чаще стал утверждаться в науке, начиная с конца 90-х годов XX века. В своей работе «Литература и ментальность» В.И. Тюпа в рамках постсимволистской парадигмы художественности выделяет три субпарадигмы: авангардистскую, ментальная особенность которой состоит в интересубъектной разобщенности, «диалогическом разногласии с альтернативным сознанием другого»; соцреалистическую, она воплощает в жизнь стратегию «политически ангажированного, пропагандистского «истолкования действительности»..., ориентированного на монологическое согласие... субъектов»; и неотрадиционалистскую, которая направлена на солидарность, принятие «позитивной ценности «другого»», «диалог согласия» и которая настаивает на «почитании классической традиции как неотменимой и плодотворной почвы новаторского творчества» [9; 95–97]. Аксиологическое содержание этих типов художественности соотносится с рассмотренными научно-методологическими ориентациями, что доказывает их универсальность и возможность применения в анализе художественного произведения.

На аксиологическом подходе к анализу текста настаивает и литературовед И.А. Есаулов, он, продолжая идеи М.М. Бахтина, рассматриваемые в работе «К методологии гуманитарных наук» о проблеме «контекстов понимания», различает «историко-литературный» и мифопоэтический подходы к истолкованию художественных произведений и предлагает их изучение в христианском или православном контексте. То есть сообщает о возможности существования третьего подхода — аксиологического, вытекающего «из постулата существования различных типов культур, типов ментальностей, которые оказывают глубинное воздействие на создание и функционирование того или иного произведения искусства». Он замечает, что в России «конфессиональный признак был всегда иерархически выше признака национального. Духовное (духовное самоопределение) значило больше, нежели кровь и нация». Изучение литературоведческих трудов, в которых ставится акцент на национальную специфику, устанавливает, что особенности русской культуры и литературы, которые относились к разряду «национального своеобразия» на самом деле имеют совершенно другое объяснение, вытекающее из своеобразия православного менталитета. А выделение «третьего измерения», возможность его научного описания требуют от исследователя возможности прибегнуть к использованию аксиологии, которая, по мнению И.А. Есаулова, еще «абсолютно внешняя по отношению к православной (и вообще христианской) духовности» [10]. В последнее время появляются работы, в которых поэтика литературы рассматривается в контексте христианской православной культуры. Одним из исследователей, продолжающих эту идею, является В.А. Воропаев. Он, исследуя жизнь и творчество Н.В. Гоголя, продолжает тему православной культуры и христианского взгляда на мир. Он пишет, что Н.В. Гоголь устремлялся соблюдать евангельские установки и старался следовать апо-

столькому учению в своей ежедневной жизни. Он имел монашеское устройство души и придерживался церковной идеологии. Он определил план своей жизни. «Путь к большому искусству, полагал Гоголь, лежит через личный подвиг художника: необходимо умереть для мира, чтобы «пересоздаться» внутренне, а затем вернуться к творчеству» [11; 253]. В.А. Воропаев подчеркивает важность того, что христианские взгляды проявились в творчестве Гоголя и, что русская классическая литература другого такого писателя не знает. Исследователь призывает прививать любовь к чтению классической литературы, которая сохраняет традиционные ценности непоколебимыми и отмечает, что без правды Божией нет и не может быть ни правды жизни, ни правды художественной, чтение классических произведений русской литературы могло защищать от агрессии пошлой идеологической пропаганды советского времени. Поколения советских людей через русскую литературу вбирали в себя каноны и правила христианского отношения к миру и человеку, рассуждали о добре и зле, о чести и бесчестии, верности и предательстве, о силе самопожертвования, о судьбах мира и тайн смерти.

Таким образом, анализ художественного произведения в контексте ценностного подхода представляет собой сложный процесс деятельности реципиента, который обеспечивает формирование умений углубляться в художественное строение текста и находить, раскрывать послание автора читателям. Аксиологический подход предусматривает выявление авторских ценностных установок, которые определяют целостность мира и нацелены на осуществление отношения читателя к художественному произведению, его оценку с точки зрения духовно-нравственных ценностей. Духовность и нравственность – понятия, которые существуют в неразрывной гармонии. При их отсутствии происходит распад личности и культуры. Нравственность принято рассматривать как комплекс общих принципов, законов и норм поведения людей по отношению друг к другу в обществе. Нравственность координирует чувства, желания и поведение человека в соответствии с моральными принципами определенного мироздания.

Список литературы

- 1 Зинченко В.Г. Литература и методы ее изучения. Системно-синергетический подход: учеб. пос. / В.Г. Зинченко, В.Г. Зусман, З.И. Кирнозе. — М.: Флинта; Наука, 2011. — 280 с.
- 2 Guerin W.L. A Handbook of critical approaches to literature / W.L. Guerin. — N.Y.: Oxford University Press, 1992. — 392 p.
- 3 Плотников В.И. Ценностный мир человека и его судьба / В.И. Плотников // Двенадцать лекций по философии. — 1996. — С. 193–224.
- 4 Лосский Н.О. Бог и мировое зло / Н.О. Лосский. — М.: Республика, 1994. — 432 с.
- 5 Бердяев Н.А. Дух и реальность / Н.А. Бердяев. — М.: АСТ, 2003. — 679 с.
- 6 Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. — М.: Искусство, 1979. — 424 с.
- 7 Хализев В.Е. Теория литературы: учеб. / В.Е. Хализев. — М.: Высш. шк., 1999. — 398 с.
- 8 Аванесова Г.А. Ценностная ориентация / Г.А. Аванесова // Культурология. XX век: энциклопедия: [в 2 т.] Т.2. / гл. ред. С.Я. Левит. — СПб.: Университетская книга, 1998. — 343 с.
- 9 Тюпа В.И. Литература и ментальность / В.И. Тюпа. — М.: Вест-Консалтинг, 2009. — 273 с.
- 10 Есаулов И.А. Литературоведческая аксиология: опыт обоснования понятия / И.А. Есаулов // Проблемы исторической поэтики. — 1994. — № 3. — С. 378–383.
- 11 Воропаев В.А. Николай Гоголь. Опыт духовной биографии / В.А. Воропаев. — М.: Паломник, 2014. — 336 с.

Л.М. Харитонов, К.П. Цой

Әдеби шығарманы талдау жүйесіндегі аксиологиялық көзқарас

Мақала көркем шығарманы талдаудың қазіргі қолданыстағы әдістерін жалпылаудан тұрады. Зерттелетін тәсілдердің қатарында терең мағыналарды ашуға бағытталған және көркем шығарманы тиімді зерттеуге мүмкіндік беретін аксиологиялық тәсіл ерекше орын алады. Әдебиеттанудың әртүрлі даму кезеңдерінде құндылықтық көзқарас мазмұнының өзгеруі байқалады. Көркем мәтіндерді интерпретациялау әдісі ретінде аксиологиялық тәсілдің пайда болуының философиялық алғышарттары зерттелді. «Құндылықты бағдар» ұғымы енгізіледі, соның негізінде әдеби жоғары типтердің типологиясы қарастырылды: шытырман-батырлық, өмірлік-қиял-арманшыл және теріс. Осы үлгілерге сәйкес келетін құндылық бағдарлары көркемдік парадигмалар теориясында анықталды, бұл олардың әмбебап мәртебесі мен көркемдік туындыны талдауда қолдану мүмкіндігін дәлелдейді.

L.M. Kharitonova, K.P. Tsoi

Axiological approach in the analysis system of a literary work

The article is an attempt to generalize the existing methods of analysis of a work of art. A special place among the studied approaches is the axiological approach, aimed at revealing deep meanings and can efficiently explore the artwork traces the change in the content of the value approach to different stages of the development of literary criticism. The philosophical prerequisites of the axiological approach as a method of interpretation of literary texts are studied. The concept of «value orientation» is introduced, on the basis of which the typology of literary supertypes is considered: adventurous-heroic, life-idyllic and negative. Corresponding to these types of value orientations are found in the theory of paradigms of artistry, which proves their universal status and the possibility of application in the analysis of the work of art.

Keywords: text analysis, axiological approach, methods of literary text research.

References

- 1 Zinchenko, V.H., Zusman, V.H., & Kirnoze, Z.I. (2011). *Literatura i metody ee izucheniia. Sistemno-sinergeticheskii podkhod* [Literature and methods of its study. System – synergetic approach]. Moscow: Flinta; Nauka [in Russian].
- 2 Gucrin, W.L. (1992). *A Handbook of critical approaches to literature*. N.Y.: Oxford University Press.
- 3 Plotnikov, V.I. (1996). Tsennostnyi mir cheloveka i ego sudba [Value the world of man and his fate]. Dvenadtsat lektzii po filosofii, 193–224 [in Russian].
- 4 Losskii, N.O. (1994). *Boh i mirovoe zlo* [God and world evil]. Moscow: Respublika [in Russian].
- 5 Berdiaev, N.A. (2003). *Dukh i realnost* [Spirit and reality]. Moscow: AST [in Russian].
- 6 Bakhtin, M.M. (1979). *Estetika slovesnogo tvorchestva* [Aesthetics of verbal creativity]. Moscow: Iskusstvo [in Russian].
- 7 Khalizev, V.Ye. (1999). *Teoriia literatury* [Theory of literature]. Moscow: Vysshaia shkola [in Russian].
- 8 Avanesova, H.A. (1998). Tsennostnaia oriantatsiia [Value orientation]. *Kulturologiia. XX vek – Kulturology. XX century*. S.Ya. Levit (Ed.); (Vols. 1-2; Vol. 2). Saint Petersburg: Universitetskaia kniha [in Russian].
- 9 Tiupa, V.I. (2009). *Literatura i mentalnost* [Literature and mentality]. Moscow: Vest-Konsaltin [in Russian].
- 10 Yesaulov, I.A. (1994). Literaturovedcheskaia aksiologhiia: opyt obosnovaniia poniatiia [Literary axiology: the experience of substantiation of the concept]. *Problemy istoricheskoi poetiki – Problems of historical poetics*, 3, 378–383 [in Russian].
- 11 Voropaiev, V.A. (2014). *Nikolai Hohol. Opyt dukhovnoi biohrafii* [Nikolay Gogol. The experience of spiritual biography]. Moscow: Palomnik [in Russian].

M.K. Zhunusova, A.Zh. Sayazhanova

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: ZhunusovaMK@mail.ru)*

Compositional organization of the beginning and final sentences

The article is devoted to the consideration of the compositional organization of the initial and final sentences of the work. This article is intended to define textual, semantic and stylistic patterns of artistic texts, in particular, the linguistic features of the initial and final sentences of stories, the beginning and end of artistic works. The problem disclosed in the article has not been previously studied, which makes it relevant at the moment. The initial sentences give the impression that the author wants to share his thoughts and experiences with his reader. The main purpose of this technique is to include the reader in the thought process. Initial sentences interest the reader, make you think, has psychologically influence. The author draws attention to the fact that in the situation of communication between characters, initial sentences are constructed as if they are a continuation of a conversation that began earlier. Such a construction is a feature of the initial sentences, makes the message more expressive. This statement is evidence from a scientific point of view. The author argues that such structures are the most frequently used features of individual authors in disclosing the content of their own works.

Keywords: semantics, stylistics, communicative situation, reader, interrelation, initial sentence, final sentence, composition.

The organization of the beginning and the last sentences in accordance with the objectives of the text and the inner peripeteias of the artwork requires their compositionally organized consideration. Building of the beginning sentences in the form of a conversation with the reader.

There is can be beginning of narratives, sometimes constructed in the form of questions or conversation set at the time of characters' face to face meeting. Along with this, the beginning sentences of some stories are built as a continuation of the conversation of two heroes that had been started earlier:

This is the time of the last war months. I am a teacher at the seven-year school in the township of Sumbe. (B.Sokpakbayev «Hours of Abeke»).

This is an event which happened earlier. At that time I worked as a zootechnician in the collective farm department (B.Sokpakbayev «Monster neighbor»).

On the eve of spring of the fifty-fifth year, I was transferred from the combiner to the цыра of the tractor brigade of our collective farm «New Way» (E. Myrzahmetov «An example of an older brother»).

Now I am constantly forced to think about the following, later events which I heard from one of the respected aksakals (old, wise men) on a well-deserved rest. I want to retell it word for word (B. Salimbayev. Mutual respect).

In the given examples, specific facts are narrated on the one hand. The narrator (he is at the same time the hero of the work), talking to his listener, is ready to talk about some event that happened, here we are witnessing the continuation of the communicative connection established between the addresser and the addressee (reader). According to the researcher T.M. Bakhtin, the addressees can be very different persons: «This addressee may be a direct participant - the interlocutor of everyday dialogue, may be a differentiated team of specialists from some special field of cultural communication, may be more or less differentiated public, people, contemporaries and enemies, subordinate or boss, lower or superior, familiar or alien, etc. The addressee can be completely vague, non-specific to others with various kinds of monologic expressions of the emotional type - all these types and concepts of the addresser are determined by the area of human activity and life to which this statement relates» [1; 200].

The authors of the above examples devote their thoughts to the addressee(reader) as a whole. In the first and second examples, the deixis «this» denotes the time at which the event occurs. The function of deixis is performed not only by pronouns, but also attracted attention adverbs of the place. By the way, in the fourth example, the adjective «later», derived from the adverb of the time «late», along with the performance of the deictic function, also contains an informative meaning. The reader immediately has a question: «What kind of events does the hero want to tell?» The hero now wants to share with the listener, the readers the events which made him think. The informem function of the word «event» is underlined in the following sentence by a substitute-pronoun, i.e. the word it. In the first three sentences after the given information, it is felt that

there is a continuation of thought. The hero specifically points to the upcoming events with the help of words and phrases «time of war», «earlier», «on the eve of spring of the fifty-fifth year», expressing the passage of events, and thus wants to tell the reader, the listener about events that occurred at a specific time and place.

On the other hand, the narrator-hero, who is going to tell about some interesting event, becomes closer to the reader. The beginning sentences of such structure are attractive and intriguing for readers.

The beginning sentences with which the culmination of the work begins

In the process of sentences narration, there are those which, despite their rare use, are an interesting stylistic devices - being the first sentence, they also end a story. In such cases, the story begins with the ending and proceeds by going back, i.e. retrospectively. The story of the famous writer D.Isabekov «Immutable rule» begins with the sentence «So it was all over». The sentence, from the point content, corresponds in its meaning to the final but not to the beginning sentence. However, the author, in order to immediately attract the attention of the reader, begins the story with such an unexpected conclusion. There is an explanation for this: a sixteen-year-old boy who grew up in a family without a father commits a crime because of childishness ... The boy Andas grew up without a father, was grown up only by his mother. A mother of four children hardly grows children to work with thoughts how to feed the children. One day, when he heard how her older sister says that she wants to get married, and in response, her mother's words: «We live like this, couldn't give you even golden earrings, sometime mother-in-law will tell about this», with the purpose of stealing he penetrates the house of rich neighbors. He comes across with twelve stolen golden spoons and forks. The owners of the house add property, as it were stolen, by ninety thousand rubles to spoons and forks, and achieve the conviction of a sixteen-year-old boy for 6 years. The writer with the title «Immutable rule» correlates the event with the proverb «At the heart of theft - the shame and humiliation». The story is based on real events, successfully begins with attractive and winning reception.

In the A.Kekilbaev's story «A bay horse», written on an animated theme, the author makes the horse think, worry as a human: «A bay horse immediately recognized Seis». The story begins with the moment the horse recognizes the person. The bay at first glance recognized its former owner. The work begins immediately with the conclusion, then events are presented in reverse order as memories of the past.

Introductory sentences are also met as a beginning one. As a rule, in the function of the predicate are used specific forms of the past tense verbs, peculiar to the Kazakh language: -ып еді ғой, ған еді ғой, -атын еді ғой [2; 99]. For example, the story of A.Kekilbayev «Here are the wonders» begins like this: «Өлгі бір арифметика оқулықтарында жазылатын еді ғой»- «Remember, in some textbooks on arithmetic it was written» Here, the specific form of the predicate ending in -atyn with the element -еді ғой can be conveyed to the English language with an introductory word remember and the passive voice. This specific form of the predicate «invites» to remember the well known for the wide audience general theory which immediately intrigued the reader.

A similar structure and repetitive use of the beginning and final sentences

In some stories there are repetitions with small transformations at different levels of narration of the main thematic line of the text, in others - in one microcontext the story begins with a sentence which repeats in the same or slightly modified form at the end. About this O. Burkit writes the following: «Such structure in the style of the text is called a retrospective of the text ... A writer with the help of a retrospective can create lyrical digressions, the events happened at the beginning comes back at the end. In this way, structured sentences have their own expressive tone» [3; 25–27].

For example, the well-known writer Sh. Murtaz adds the word to the title of the story «Prostrate summer cypress rustles on the ploughland» and uses this expression as the initial and final sentences:

The beginning sentence: «Prostrate summer cypress and licorice rustle on the ploughland»

The final sentence: «Big ear of licorice and red prostrate summer cypress rustle on the ploughland».

Both the theme of the work, and the beginning, final sentences make one ponder, give rise to a variety of questions: ploughland - the land plowed up in the autumn, prostrate summer cypress and licorice are not planted, but natural plants. So, the land is not prepared for them. Why on the ground prepared by the peasant for sowing grain crops themselves grow and rustle these two? Why at the beginning of the work we see only the words prostrate summer cypress and licorice, and at the end of the story one suddenly becomes a «big ear» and the other «red»? All these questions are answered in the content of the work. The story is impressive by that. Other examples: The beginning sentence: «The rain is showering».

The final sentence: «Sali went for water. It was at this moment that he forgot where, in search of what he went out. And the rain is showering» (A.Smailov. Sadak activist).

The beginning sentence: «There are stone sculptures in the stone city».

The final sentence: «There are a lot of stone sculptures in the stone city. Even more of those whose hearts have turned into stone». (J.Mamyrali «Kuttyayak»).

Initial sentence: «Somehow the earth shuddered. We said: «This is water of Koo is boiling , highly respected».

The final sentence: «A strong buzz has not subsided yet. We said: «This is the water of Ku, highly respected, is boiling» (J. Korgasbekov «Praying for rain»).

In the first example sentences are repeated unchanged, in the rest - with negligible changes. Researcher A.T. Tatkenova writes about the repetition of the beginning and final sentences of text works: «Considering the fact that placement in the so-called» strong positions «gives to the components special strength, which is explained in psychology by the so-called» edge effect «(when the recipient of the text remembers better the beginning and at the end of the text than the middle part), and in linguistics is interpreted from the perspective of actual division (divisions of the message on the theme and rem), the repetition of the same element in these positions contributes to the even more expressiveness of reported. Moreover, the heading, the purpose of which is to attract the reader's attention, has an informative function, and its repetition in the final paragraph fills the same sentence with implicit semantics, which is achieved by enriching it with the content of the entire text» [4; 41], saying this she attracts attention to the fact that such usage speaks of a special stylistic function.

The writer uses the technique of repetition not only in the author's narration, but also in the character's words :

The beginning sentence: «Is there anyone who will go to Sariozek? ... Is there anyone who will go to Sariozek?». The final sentence: «By paying attention to the sudden softening of his old woman, the old man also calmed his anger. After some time, have regretted the poor fellow, clumsily running ahead of the arba, he looked at him with compassion. In such a condition, under the lulling of a cart, similar to the lulling of a willow cradle, he did not notice how he had dozed off. In general between sleep and reality, he repeated in a delirious way: «Is there anyone who will go to Sariozek? ... Is there anyone who will go to Sariozek?» (J. Korgasbekov. Hardy).

The beginning sentence: «Get up, get up, Kamal, look, look, he has already come, come?

The final sentence: «Get up, get up, Kamal, look, look, he has already come, come?! Wherefrom you know Samat, that everything started from this «already come»? Wherefrom I know about this? Even knowing what could we do?» (G. Yessimov. Korimdik to Goloschekin).

The sentences repeated in these examples are given in the form of an inner monologue discomposedly pronounced by the character:

The beginning sentence: «But my path is not getting better, the others are waited by happiness ahead», bitterly thinks young dzhigit Malimbayev Toktar, who has just turned about twenty years old, with a healthy, beautiful appearance.

The final sentence: -But my path is not getting better. Who is to be blamed for this ... Who is to be blamed, - Toktar thinks with chagrin ... (N.Gabdullin «Chagrin»).

The beginning shape of O. Bockey's story «Master of hitting with the whip»: Under the moon: An orphaned, suffering terrible tortures, blackened house has been left behind, a grieved, black-covered head of a widowed woman has been left. Under the moon: the brown Kazakh steppe unhurriedly, widely spread, holding together on its warm clear chest so much effeminacy and so much grief - the sorrows of people and the country.

Last page of the story: Under the moon: An orphaned, suffering terrible tortures, blackened house has been left behind, a grieved, black-covered head of a widowed woman has been left. Under the moon: the brown Kazakh steppe unhurriedly, widely spread, holding together on its warm clear chest so much effeminacy and so much grief - the sorrows of people and the country. However, all these events happened on the desolate mountain of Altai are casualties of the past.

Through the contrasting forming in the same row expressions of the opposite quality such as «orphaned darkened house», «black-covered a widowed woman» and parallel to them «cherished pamper» and «sorrow and grief», expression is enhanced in the text. We note that such judgments from the examples given by R. Syzdyk as «... in prose in the author's narrative it is possible to use homogeneous passages, whole sentence or a small text, repeated at the end or at the beginning» [5; 134], O.A. Burkita as «Recently, a literary

text has been developed to such an extent that in modern works of art small texts themselves repeat» [6; 32], clearly show both a direct assumption and a direct expression.

The beginning sentences expressing thoughts.

Some writers build the beginning sentences in such way that it seems as if the author would like to share his discomposing thoughts and experiences with the reader. The main goal of this is to immediately influence the psychology of the reader, to include him in the process of thinking, experiencing, to push him to mental activity, to participate in internal processes and actions. So the beginning sentences immediately interest the reader, make him think:

If people avoided misfortunes, they would live longer (Murtaza S. «Hundred Year Wound»).

Sometimes you think that a person in his life only once very strongly, without remembering himself, is fury, angry (Abdikuli T. «One-day anger»).

Aspiration to goal is a very good thing! If a person seeks, if he makes efforts to realize his goal, then is there really anything that may not be fulfilled? (Imanzhanov M. «In the hands of the collective»).

The girl's heart is a treasurer of secrets. (Imanzhanov M. «Girl's mystery»).

The most difficult thing for a person who possesses pride, sensitive person - is ill-time feel resentment, ill-time hear insulting words (Ibrahimov A. «Resentment of zhenge»).

A person has a habit of orientation, evaluation of any business, comparing with the possibilities and horizons of the time when he began to understand something, to realize life (A. Ibragimov. Captivating food).

Probably, there is no place where an evil force, called a misfortune, does not pass, and there is no person whom it does not comprehend.

(Ashimkhanuly D. «Fur coat»).

These arguments are impressive because they are reflections that summarize and follow from the realistic truth of life. The reader, as soon as he gets acquainted with the first sentence, fully joins the author's thoughts and intends to look for cases in the text where these conclusions are confirmed in life. In this regard, the writer begins his story with such arguments, as a rule, after this he explains the meaning of why he says so.

The first sentences (paragraph) of G. Musrepov's story «Empty-headed» begins in the author's narrative with reflections of a light-red camel: «A light-red camel thinks that for centuries he walked swaying, shouldering the history of a Kazakh country on his back. He believes that for his historical work he was named the «Shanirak Camel». It seems he understands that shanirak is the equivalent of the word house. I am myself a historical animal, although I am lazily lagging in the lazy steppe, but I am walking without dropping the Kazakh history from the back. I highly hold the name of the Kazakh. Therefore, he thinks: no matter how arrogant he behaves, everything goes to my broken body».

The writer makes the camel think humanly. The author, realizing that in the life of the Kazakhs the camel occupies the main place, considers it more expressive to state his thoughts in the language of the light-red camel. The story begins with the reflections of the light-red camel and ends with the thought of this light-red camel. However, before finishing, the writer, in order to inform the readers that even the empty-headed, who were the subject of the writer's work, had a high spirits, characterizes them in the following way: «Although the empty-headed did not carry the shanyrak of the nomadic people, they confidently grunted that in animal husbandry they will find their historical place», secondly, paying attention to the fact that the light-red camel is honest with respect to the principles of international friendship, makes them say the following words in the form of an internal monologue: «Friends, I helped to bring also you. My place and now will not be less ponderable! - said this, proudly continues to chew.

References

- 1 Бахтин М. Эстетика словесного творчества / М. Бахтин. — М.: Искусство, 1986. — 445 с.
- 2 Әмір Р. Жай сөйлем синтаксисі / Р. Әмір, Ж. Әмірова. — Алматы: Санат, 1998. — 192 б.
- 3 Бүркіт О. Қайталамалар және көркем мәтіннің семантикасы / О. Бүркіт // Қазақ тілі мен әдебиеті. — 2001. — № 8. — 25–29-б.
- 4 Таткенова А. Синтаксический повтор как прием экспрессивного синтаксиса в газетном тексте / А.Таткенова // Вестн. Казах. нац. ун-та. Сер. филол. — 2003. — № 8. — С. 41.
- 5 Сыздық Р. Сөз құдіреті / Р. Сыздық. — Алматы: Санат, 1995. — 224 б.
- 6 Бүркіт О. Қайталамалардың стилистикалық табиғаты / О. Бүркіт // Қазақ тілі мен әдебиеті. — 2001. — № 1. — 30–33-б.

М.Қ. Жүнісова, А.Ж. Саяжанова

Бастапқы және соңғы сөйлемдердің композициялық тұрғыдан ұйымдасуы

Мақалада көркем мәтіннің, атап айтқанда, әңгімелердің бастапқы және соңғы сөйлемдерінің лингвистикалық түзілім ерекшеліктері, көркем шығарманы бастайтын және аяқтайтын сөйлемдердің мәтінтүзімдік, семантика-стилистикалық заңдылықтарын айқындауға арналған. Қаламгердің коммуникативтік жағдаяттағы оқырманмен қарым-қатынасы, «өмір шындығына кіріспе» осы бастапқы сөйлемнен басталатыны мақаланың жаңашылдығы болып есептеледі. Кейіпкерлердің бетпестік сөйлесу жағдайында бастапқы сөйлемдер бұрын басталған әңгімені жалғастырып тұрғандай, кейіпкермен сөйлесіп отырғандай ретте құрылатыны нақты дәлелденген. Және мұндай құрылым көбінесе бастапқы сөйлемге ғана тән қызмет болып келетіні бұрын-соңды зерттелмегенімен өзекті. Бастапқы сөйлемдердің оқырманға ерекше зейін қойғызу, оны қызықтыру қызметі де бастапқы сөйлемдердің шығарма кульминациясынан басталуы, бастапқы сөйлемдердің ой-толғаммен басталуы мәтінге тартымды сарын туғызу қызметімен мазмұндас болып түзілетіні ғылыми түрде дәлелденген. Осындай құрылымдар жекелеген жазушылардың өзіндік дара стилін танытатын, көркем шығарма мазмұнымен тезірек таныстыруға жетелейтін белгілер болып табылатынын авторлар алға тартады.

Кілт сөздер: семантика, стилистика, коммуникативтік жағдаят, оқырман, қарым-қатынас, бастапқы сөйлемдер, соңғы сөйлемдер, құрылым.

М.К. Жунусова, А.Ж.Саяжанова

Композиционная организация начальных и конечных предложений

В статье предложен метод для определения текстовых, семантико-стилистических закономерностей художественных текстов, в частности, лингвистических особенностей начальных и конечных предложений рассказов, начала и конца художественных произведений. Проблема, раскрываемая в статье, ранее не изучена, что делает ее актуальной. Авторами определена коммуникативная цель, семантика и прагматика начальных и конечных предложений. Определена роль реципиента, мера его учета при создании начальных и конечных конструкций. Рассмотрены ситуации, в которых осуществляется общение персонажей, определена роль первой реплики, ее значение для раскрытия психологии персонажей. Выявлены случаи, когда начальное предложение выступает словно продолжение разговора, начавшегося ранее. Авторы утверждают, что такие структуры являются наиболее частотными при создании художественных произведений.

Ключевые слова: семантика, стилистика, коммуникативная ситуация, читатель, взаимосвязь, исходное предложение, конечное предложение, состав.

References

- 1 Bakhtin, M. (1986). *Estetika slovesnogo tvorchestva [Aesthetics of verbal creativity]*. Moscow: Iskusstvo [in Russian].
- 2 Amir, R., & Amirova, Zh. (1998). *Zhai soilem sintaksisi [Syntax of simple sentence]*. Almaty: Sanat [in Kazakh].
- 3 Burkit, O. (2001). Kaitalamalar zhane korkem matinnin semantikasy [Repeated words and semantics of literary text]. *Kazak tili men adebiyeti – Kazakh language and literature*, 8, 25–29 [in Kazakh].
- 4 Tatkenova, A. (2003). Sintaksicheskii povtor kak priem ekspressivnogo sintaksisa v hasetnom tekste [Syntactic repetition as a method of expressive syntax in newspaper text]. *Kazakhskii natsionalnyi universitet. Seriya filologhiia – Kazakh National University. Philology series*, 8, 41 [in Russian].
- 5 Syzdyk, R. (1995). *Soz kudryeti [The power of the word]*. Almaty: Sanat [in Kazakh].
- 6 Burkit, O. (2001). Kaitalamalardyn stilistikalyk tabihaty [The stylistic nature of repeated words]. *Kazak tili men adebiyeti – Kazakh language and literature*, 1, 30–33 [in Kazakh].

Ж.Ж. Жарылғапов, М.Ж. Кенжекова

*Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: madinakenzhekova@mail.ru)***Қазіргі қазақ прозасындағы қала бейнесі**

Мақала қазіргі заманғы қазақ прозасындағы қала бейнесі жайлы жазылған шығармаларды талдауға бағытталған. Қазір «қала пейзажы», «қала адамының бейнесі» сияқты ұғымдар пайда бола бастады. Адамды қаламен байланыстыра қарастыру бүгінгі таңда аса маңызды болып отыр. Соған орай барша адам баласын алаңдатып отырған жаңа дәуірдің адамы, яғни қала адамының образы, өзара байланыста, өзара сабақтастықта қарастырылады. Басты нысан ретінде ХХІ ғасырда дүниеге келген қазақ романдары алынды. Мақаланың өзектілігін белгілеп тұрған мәселе — қазақ прозасындағы қала бейнесінің қойылуы, жан-жақты ашылуы. Аталмыш проблеманың ұлттық әдебиетіміздегі көріну деңгейін барынша танып-білу мақсатында әлеуметтік жүгі салмақты, қоғамдық маңызы айқын кейіпкерлер арқылы, олардың ой-толғанысы, әрекет-тіршілігі арқылы жалпы адамзатты толғандырған мәселелерге көз жүгіртіп, көркемдік тұжырым жасауға талпынған шығармаларға талдау жасалды. Мақалада тақырыпты ашуда, өзіндік образдар жүйесін жасауда қазақ жазушылары қолжеткізген жетістіктер, олардың көркем шығармаларындағы идеялық-эстетикалық жаңалықтар жан-жақты дәйектеледі; қоғамды жайлап бара жатқан рухани азғындау экспансиясы, адам, оны қоршаған орта, сол қоғамның адамға тигізер әсер-ықпалының қазақ романдарындағы көрінісі жан-жақты сараланды. Сонымен қоса, қалагерлердің этикалық-ұжданлық мәселелерді көтеруіндегі танымдық-эстетикалық ұстанымдары ашылды. Нақты айтқанда, Д.Амантай, Н.Ораз, А.Алтай, Ә.Қосбағарова, Н.Қабдай, Қ.Әбілқайыр, А.Мырзахмет сынды жазушылардың осы тақырыпты ашудағы даралық және ортақ стильдік белгілері зерттелді.

Кілт сөздер: қазіргі қазақ прозасы, заманауи проза, постмодернизм, қала бейнесі, қала пейзажы, қала адамының образы, қала өмірі, Д.Амантай, А.Мырзахмет, А.Алтай.

Ұлт әдебиетінің тамыры тереңде, тарихы бай, көркемдігі де назар аудартады. Осы орайда көркем әдебиет — заманды заманға, ұрпақты ұрпаққа жалғастырып жатқан рухани алтын көпір. Көркем әдебиетіміз болмаса, халқымыздың тарихын, ұлт өміріндегі барлық кезеңдерді көз алдымызға елестете де алмас едік. Электронды ақпарат ағымы тасқындаған жаңа, үшінші мыңжылдықта таным дағдарысы белең алды. Ғасырлар тоғысында мәдениет көкжиегін көксеген жаңаша көзқарас, тың талғам қалыптасуы — уақыт заңдылығы. Дегенмен заманалардың орын алмастырған бейуақ мезгілінде, жылымық сәтінде қоғамда «қазақ әдебиеті тоқырауға ұшырады, бүгінгі заманның жедел даму қарқынына ілесе алмай қалды» деген жаңсақ пікірлер туғаны да рас. Бұл дауыл алдындағы тыныштықта айтылған сөз деп білеміз. Ғасыр табалдырығын аттаған кезеңде қандай бағытқа, қай ағымға барамын деп абдыраған көркемөнер тез күш жинап, ес жиып, түлкі боп қашқан уақыт көшін, тазы боп шалып, жемісті ізденістерге білегін сыбанып, батыл кіріскенін бүгінгі зерттеу нәтижелері көрсетіп отыр. Ұшқыр, әрі сезімтал жанр, көркемсөз өнерінің еркесі — поэзияны былай қойғанда, шығармашылық толғанысы тоқсан түйін — проза жанры ширақ қимылдап, жаңа заманның мұзарт шыңынан қарап жазылған бірқатар үлкенді-кішілі шығармалар ерекше тақырып, тың сюжеттерді дүниеге алып келді. Қазіргі әдебиетіміздің тақырыптық ауқымы тың үрдістеге сай кеңейе түсуде. Қаншама шығармалар жарық көруде. Бұрын-соңды қалаға ілікпеген тың жағдайлар мен адам мінездерін бейнелеуде батыл қадамдар жасалып, бейненің жинақтаушылық қасиеті күшеюде. Қалагерлер өз қоғамындағы, өз ортасындағы адами қасиеттерді зерттей отырып, алуан түрлі көркем образдарды дүниеге алып келіп жатыр. Соның нәтижесінде қоғамның бет-бейнесі, қыр-сыры айқынырақ танылып жатқаны шындық. Әдебиетіміздің өсу деңгейі де қалагерлеріміздің әлеуметтік өмір шындығын аша отырып, қоғамдық маңызды мәселелерді өз дәрежесінде толық танып, зерттеуінен көрінетіні белгілі. Мұны ұлт әдебиетінен, проза жанрынан көруге болар еді. Әдебиеттің тақырыбы өткен тарихты қозғаумен шектелмейтіні, әр қалагер өзі өмір сүріп отырған кезеңнің көркем келбетін жасауға да ұмтылатыны белгілі. Бұл жағынан, қазақ романшылары оқырман қауым алдында қарыздар болып қалмай, замана толқыны лекітіп әкелген өзекті мәселелерді көрсетуде қол қусырып қала алмады. Қазіргі жас буын жазушылардың жаңа идеялы көркем туындылары келешекте зор құрметке ие болары сөзсіз. Себебі оларда заманның көкейкесті мәселелері көпке таныс суреттер мен жағдайлар арқылы беріледі. Қазақ әдебиеті тақырып, жанр, көркемдік жағынан да назар

аудартатын болса, оның ішінде қала көріністері, ондағы өмір, тіршілік тынысы да өзгеше әлем, бөлекше арна.

Атап айтқан жөн, қазақ қаламгерлері қала тақырыбын, ондағы адам өмірін, еңбегін, жастық, достықты сөз етті. Қазіргі қазақ жазушыларының қалалықтар өміріне арнап қалам тартқанда интеллигенция (зиялылар) өкілдеріне ерекше мән беруі тегін емес. Өйткені қазіргі қалалық қазақ зиялылары өкілдерінің бәрі де жазушының өзі сияқты күні кешегі ауылдан шыққан қазақ балалары. Айталық, А.Смайылдың «Тамұқтан келген адам» романында ұлт тарихы, тағдырлы тұстар сөз болса, Н.Ақаштың «Жатақхана қыздары», «Сезім жетегіндегі жігіт» — қала көрінісін, замандастар өмірін арқау етеді. Ал, А.Алтай «Бомж» туындысында қазіргі өмір, уақыт көрінсе, Д.Амантай «Гүлдер мен кітаптар», «Шайтан мен шайыр» шығармаларында бірнеше идеялық арна, қазіргі қоғам, адам әлемі, өмір мен өлім мәні, портреттік штрихтар, баяндау жүйесі назар аудартады. Негізінен, қазіргі кезең туындыларынан қоғамдық құбылыстардан өзге адам әлемі, қала өмірі, тынбас тіршілік, шынайы оқиға желілері мол. Оқуға жеңіл, әсері де зор.

Қазіргі прозада уақыт пен кеңістіктің атынан сөйлейтін, бүгінгі қоғамның айнасы болатын кейіпкер туралы сөз қозғағанда ғалым Наурызбаевтың «замандас образы — тарихи-эстетикалық категория, ол үнемі өзгерісте, заманмен бірге ілгері қадам басып, жаңарып, толысуда, биіктен биікке көтерілуде көрінеді» дегені еске оралады. Арғы тарихи кезеңдерді сөз етпегеннің өзінде, бір ғана электронды ақпарат дәуірінің алғашқы ширек ғасырындағы замандас прототипінің идеалы, үлгісі болған әдеби образдар тобы жаңа сапада толыға түсуде. Бұл, әрине, әдебиеттің даму заңдылықтарының табиғатына тән құбылыс [1].

Қала прозасында әңгімелері оқырмандар тарапынан жақсы пікірге ие болып жүрген жазушылар жеткілікті. Атап айтатын болсақ, ең алғашқы «жаңашыл» туындыларымен әдебиетсүйер қауымды селт еткізген Дидар Амантай, ерен еңбек етіп жүрген жазушылардың бірі Асқар Алтай және өзіміздің жерлесіміз, жас қаламгер Алмаз Мырзахмет.

Дидар Амантай – қала прозасының даусыз өкілі. Д. Амантай романын зерттеушілер модернистік және постмодернистік эстетикамен ұштастырады. Жазушы шығармалары түрлі туындылардан алынған фрагменттерден құрастырылғандай әсер қалдырады. Шығармалары көбінесе көлемі шағын болып келеді. Дәстүрлі мағынадағы сюжет үлгісі кездеспейді.

Д.Амантай өзіне дейінгі әдеби дәстүрдің көркемдік жетістіктерін игере отырып, жаңашыл ізденістерге, экспериментке ұмтылады. Қаламгер «Гүлдер мен кітаптар», «Мен Сізді сағынып жүрмін», «Тоты құс түсті көбелек», тағы басқа прозалық туындыларымен әдебиетке жаңа тақырыптар мен идеяларды, жазудың тың тәсілдерін алып келді. Қаламгер шығармаларында психологиялық тереңдікпен қатар, сергелдең сезімдер мен күдік-күмәні көп трагедиялық сарындардың, мазасыз ойлардың жарыса жүргенін байқаймыз. Әдебиетіміздегі адам болмысы мен жаратылыс жұмбақтары сынды бұрыннан келе жатқан мәңгілік мәселелерге жазушы енді жаңа қырынан келіп, ең алдымен, адам мен әлемнің қарым-қатынасына постмодернистік таным тұрғысынан философиялық терең мән жүктейді. Адамның ішкі жан дүниесі мен сыртқы болмысындағы қайшылықтардың себептерін, ұңғыл-шұңғылын зейінмен зерттеуге тырысады.

Дидар Амантайдың «Гүлдер мен кітаптар» атты жаңа романы қазақ прозасына серпін беріп, әдебиет айналасындағы көзі ашық, көкірегі ояу оқырмандар, ғалымдар, әдебиеттанушылар арасында үлкен қарама-қайшы пікірлер тудырды. Қай заманда болмасын өз қоғамын қозғап, көптің көзіне түсіп, саналуан пікір, орайлы ой өргізуге себепкер болған туындылар уақыт өте бағасыз, құнды дүниеге айналатыны мәлім. Кеңістік пен уақытты, мезгілді тұманды қып ұсынатын, аз сөзбен қою шиеленістер ұсынатын постмодернизм бағытындағы аталмыш роман желісі ХХІ ғасыр, яғни бүгінгі күннің, оқиғасы ретінде өрбиді. Әлішер есімді қаламгер кітабын жазуға кіріскен. Барлық әлемі, бүкіл ойы шығармашылыққа байланған. Бүгінгі өмірінің бейнесі, ой қатпарларында жатқан өзіндік әлемі, айналасындағы таныстары, күнделікті өмірі – жазып жатқан кітаптың негізгі идеясына айналған. Сол себептен, оның қолжазбасы тірі, ерекше тынысты әлем. Бұл — бір және де кейіпкердің ұғымында: Кітап дәурені өткен. Кітаптың қадірі кеткен. Кезінде кітапқа бас иген, кітаппен дос болған адамзат оған «сатқындық» жасады. Бұл құбылыс романның бас кейіпкері Әлішердің мұңына, мүмкін, трагедиясына айналған. Сондай-ақ тап осы «сатқындық» бір есептен, оның шығармашылық ізденістерінің бастауы да. Өйткені нағыз өнердің кезеңі – «әдебиеттің өмірдің көркем бейнесі» емес, суреткер жасар жаңа әлем кезеңі екенін терең сезінетін кейіпкер дәстүрлі әдебиет стилінен саналы түрде бастартады — өзге өлшемді әдебиет жасауға ұмтылады. Мұнысынан жап-жақсы нәтиже

шығады. Содан да барып оның оқырманы енді өнер, мәдениет контексіндегі пәлсапа әлемінде күн кешуге мүмкіндік алады [2].

Д. Амантай шығармада мәні мәңгілік мәселелерді сауалдар формасына көмкеріп, оған жауап іздей шарқ ұрады, қаһарманымен бірге сергелдеңге түседі. Сонымен бірге өзінің рухани ізденістері мен философиялық толғамдарына оқырмандарын да тартып, ортақтастырады. Өлішер өмірдің мәні, тұлғаның кемелденуі, жетілуі, моралдық принциптер мен болмыстың мәңгілік заңдылықтары турасында сергелдең ойға беріледі.

Өлішер, бір жағынан, әлеммен үйлесім іздейді, екінші жағынан — ол «постмодернистік» дәуірдегі адамның рухани құлдырауына, азғындауына алаңдайды. Содан келіп қаһарманның жалғызсырауы туады. Рухани биікке көтерілген сайын адамның жан-жағында өзін түсінетін адамдар азая береді. Мұндай феноменді жалғыздық деуден гөрі, жалқылық, даралық деген жөн сияқты. Өлбетте, даралық та жалғыздықтың бір түрі, бірақ ол негізінен сол адамның өз қалауымен болады және ол одан ләззат, шабыт алуы міндетті. Қай дәуірде болмасын, өз ортасынан ерекшеленіп туған адамдар әулие, данышпан, ойшыл, атақты ғалым, т.с.с. ұлы адамдардың өмірі осылай өткені тарихтан белгілі. Данышпан адам үшін өзін айналасынан оқшаулану, айналасынан безіну, жалғыз қалу — рухани кемелденудің, өзін-өзі жетілдірудің, өз бойындағы бүкіл қабілеттерін толық жүзеге асырудың бір шарты. Адамзат қоғамын алға жетелеген бүкіл жаңалық атаулы соны ойлап тапқан адамның жалғыз қалып, жайлылықта ой кешкен шабытты сәтінде дүниеге келген. Зерттеуші Ө. Бөпежанова Өлішердің мінез ерекшелігі турасында: «Ол — адам санасының тұтастығы жойылған, «әлемнің кіндігі — адам» қағидасы белгілі бір деңгейде мағынасынан айырыла бастаған, бұқаралық мәдениеттің «жеңіп», адамның, қоғамның өмір салты, тіпті дүниетанымы озық технологиялар аясында қалыптасып отырған кезеңнің кейіпкері деуге болады; белгілі философ-мәдениеттанушы А. Наурызбаева «постгуманистік кезең» деп анықтама беретін кезеңнің кейіпкері; алайда рухани болмысы мықты, бойына өз заманының да рухани-мәдени мұрат-идеалдарын жинақтаған кейіпкер», деп сипаттама береді. Қорыта айтқанда, жазушы біраз қазақ жазушыларының бұрынғы романдарында кездесетін қалыпты бұза отырып, постмодернистік ізденістерге барады. Яғни нақты бір логикаға сиятын сюжет, нақты аяқталған образ жоқ. Автор адам санасындағы үзік-үзік жарқылдарды бейнелей отырып, бірнеше философиялық үзінділерден роман жасап шығарды. Постмодернизмнің басты ұғымдары — екіұштылық, көпмағыналылық, күдік тудыру, әлемді хаос деп қабылдау, жанрларды біріктіру, адам рухының белгілі бір кезеңін бейнелеу, оқиғалардың мерзімі, уақыты, кеңістігінің анық болмауы, кейіпкерлерінің жас мөлшерінің тіпті есімдерінің аталмауы т.б. Сондай-ақ модернизм үшін дәстүр маңызды болса, постмодернизм одан бастартады.

Қазіргі қазақ прозасының тағы бір өкілі Асқар Алтай — әңгіме жанрының шебері. Бұған жазушының «Казино» жинағына енген әңгімелері айғақ. Оның әрбір әңгімесінің мәні мен мазмұны бір-біріне ұқсамайды. Оқыс оқиғалар көкірегі ояу адамды селк еткізері хақ. Оның «АҚШ консулының тас лақаты», «Лайбаран», «Түсік», «Тараншы Жолбарыстың сатқындығы», «Кентавр», «Қызыл қасқыр», «Стақан», «Сібір офицері», «Альпинист», «Шаһид», «Салбурын», «Прописка», «Көзжендет» әңгімелерінен мазмұндық, түрлік ізденістер байқалады.

Жинақтың беташары — «Казиноны» бей-жай отырып оқи алмайсыз.

«Құдайсыз қоғамға, имансыз адамға бәрі рұқсат... ештеңе жат емес екен. Ал мұндай мұндар дүниеде өртті жүрек, дертті сана ақылға қонақ бермей, асау сезімге ғана бой алдырмақ...» [3] деп басталған әңгімеден астаң-кестең, былық тірлікке кезігесіз! Астанадағы генерал-«кэнбешниктің» қырықтан асқан баласы Жошының тамағы тоқ, көйлегі көк. Баратын жері — Казино. Бар мақсаты — сұңғақ та сұлу Есілаймен кездесу, нәпсі-шайтанның құмарын басу. Жошы бұрын үйленген, сәби де сүйген, неге екені белгісіз, әйел затына деген суық, жат сезім бар бойында. Сол сезім ажырастырып та жіберді. Ол әрекетіне титтей өкінген жоқ. Тіпті бауыр еті — баласына да суып кеткен. Міне, қырықтан асты. Алды — тұман, арты — қараң. Жошы болмысында қатыгездік мол. Бақсақ, қатыгездіктің дәмін еккен әке-шешесі екен. Әлде төрт, әлде бес жасында бір-біріне пышақ ала жүгіргенде бала тұңғыш рет қызыл қанды көріп шошынған. Жігіт ағасының имандылықтан білетіні — Бісіміллә Рахман Рахым. Одан өзгенің бәрі — нәпсі қалауы. Істеп жүрген тірлігі — арақ ішу, құмар ойыны, зинақорлық — бәрі-бәрі күнәлі істер. Астанадағы әкесінің де шекесінің «шылқығаны» шамалы. Әлдебір жас қызға «бұт артып», сәбилі болуымен өзімен-өзі әуре. Жаратылысында Жошы жаман жігіт емес. Күнәлі, жиіркенішті іс-әрекетін саналы түрде істегенмен, оған өзі қатты өкінеді. Нәпсі-шайтанның арбауына шырмалғанымен, одан шығудың жолын білмейді. Жошы, Жошының әкесі сынды адамдар өмір сүрген қоғамның барар жері — құрдым. Сол үшін адам баласы өзін-өзі

жақсы жаққа өзгертуі керек! Парақорлықтан, жағымпаздықтан, мақтангершіліктен, қызғаныштан, көре алмаушылықтан, тойымсыздықтан, тыраштанудан, еліктеуден, арақ-шараптан, ысырапқорлықтан т.б. толып жатқан жағымсыз істерден аулақ болуы керек. Жинақтағы Асқар Алтайға тән стиль: оқырманды бірден баурап, жетелейтін шұрайлы тіл, шиыршық атқан оқиға мен оқырманға салар ой, дәл қойылған тақырып мен мұндалап тұрады.

Асқар Алтайдың әңгімелерінің көптеген сюжеттері белгілі бір фабулалық кестелеу арқылы XX ғасырдың соңғы және XXI ғасырдың алғашқы он жылдықтарындағы қазақ қоғамында орын алған қоғамдық процестерді айшықтайды. Тақырыпнамалар, біріншіден, адам мен қоғам, адам мен мемлекет арасындағы қарым-қатынастарды көтерумен; екіншіден, қаһармандардың отбасылық және махаббаттық жағдаяттарымен байланысты осы бір «мәңгілік» тақырыпты әлеуметтік және жеке бастық мәселелік аясында белгілі бір кезеңге тән стильдік және жанрлық модалдылық реңкімен берумен; үшіншіден, ұлт қаламгері санасындағы кейіпкер келбетінің түр өзгешелігіне ұшырап, экзистенциалды сипатта сомдалуы бұрынғы қалыптасқан канондарға сыймауымен байланысты болып келеді.

Ал А.Алтайдың «Қаладағы құтпандары» өзгеше дүние. Хикаятта қаладағы қаңғыбас бес ит - алпамсадай Ала төбет, қара овчарка – Тік құлақ, сүліктей — Сары тазы, қоспа қанден – Торшолақ, сүйіріктей қаншық – Ақ қанденнің кезбе тірлігі қамтылған. Иттердің көзімен кәрі анасын тастап кеткен қайырсыз ұрпақтары, маскүнем еркек, нашақор қыз-жігіттердің адамгершіліктен аттаған, қоғамға жат, лас, жиіркенішті кейіп-кескіндерін көріп, төбе шашыңыз тік тұрады. Күшік кездерінде ол иттердің өз иелері, мекен-тұрақтары болған. Кейіннен әртүрлі себеппен далада қалып, кезбелік өмірге көшкен. Қазақта жеті қазынаның бірі саналатын иттердің мұндай аянышты халге тап болуына, әлбетте олардың иелері, екіаяқты адамдар кінәлі.

Жазушы иттердің тағылық тірліктерін жеріне жеткізе бейнелеген. Көз алдыңызға елестетіп, сурет салған. Қаладағы қоғам келбетін бес ит көзімен суреттеп шыққан.

Желтоқсанның ақырған аязынан аш иттер бүрсең қағады. Түн сабылып жортып келеді. Іздегендері ку құлқын қамы. Топ басында тік құлақ – овчарка. Өзгелері соңында. Иттер қала сыртындағы ауыл тектес жатаған тамды үйлерді бетке алған. Кенет алдағы Тік құлақ терезелері үңірейген, өртенген үйді көріп сілейіп тұрып қалған. Ит жазбай таныды. Күшік кезінен көзіне ыстық мекен. Бірақ қожайыны жоқ. Өртеніп кеткен ғой. Өртеннің ішінен ештеңе таппаған өзге иттер тайып отырды. Тік құлақ қалып қойды. Иесінің өзін мәпелеген сәттері елестеп үнсіз жылады...

Хикаят соңында құндақтаулы сәбиді көтерген қыз жөргектегі нәрестені аялдамаға әкеліп тастайды. Артында қалып бара жатқан тастанды сәбиге бұрылып, көз салған да жоқ. Не деген тас жүрек жан. Аяздан бүрсеңдеп тоңған, аштықтан бұралған иттердің ортасында – қорғансыз сәби. Құтпандардың көздері қарауытып әлі қырқынан да шықпаған періште-сәбиді жәукемдемек. Сол үшін де бірімен-бірі таласты. Абырой болғанда аяқастынан бір топ қыз-жігіт келе қалып, тастанды бала тірі қалды!

Жоғарыдағы екі хикаятта да төгілген тілмен бірге жан тебіренер тағдырлар, өмірдің ащы ақиқаты бар. Осылайша, Асқар Алтай қазіргі замандағы қала адамының образын, жалпы қазіргі заманның басты мәселелерін сөз етеді. Бұл әңгімелер, кімді де болса, терең ойға салатыны сөзсіз.

Бүгінгі прозаиктердің ішінде Сайтан кейіпкерін әңгімесінің тақырыбы етіп алған жас жазушы — Нұрлан Қабдай қала тақырыбындағы мифопоэтиканың жарқын үлгісі. Ол өзіне дейінгі прозада қалыптасқан суреттеу мен айшықтауды, психологиялық параллелизм жасауды жат көрмейді. Дәстүр сабақтастығын жалғай отырып, өзінің тың стилі мен ұстанымын алып келген. Әдетте, қазақ прозасындағы қала тақырыбы турасында сөз қозғалса, жазушыларымыздың қаламы бұл тақырыпқа онша жүрдек еместігін алдыға тартатындары көп. Ал Нұрланның «Сайтан» әңгімесі шын мәнінде қазақ қаламгерлері де қала тақырыбын өте жақсы меңгере алатындығын, қаланың өзіне де қазақы таныммен қарауға болатынын көрсетіп берген. Мәселен, «Ажары етегіне жеңгетайлық еткен жезөкшеге дейін сырты жылтырап тұрғанымен, іші құрттап жататын сидиған шыны ғимарат мұның да жұмыс орны». Қаланың қоғамдық көлігін ол былай кейіптейді: «Дымқыл асфальттың күсін бауырына көшіре жеткен автобус ысылдап аз тұрды. Кісісі аз екен. Түскен ешкім жоқ. Қайта терезеден бұған телміріп емес, болсаңшы деп одырая қалған қалың көз. Бір жаққа безіп бара жатқан, бір жақтан безіп келе жатқан екі аяқтыға аялдаманың өзі аял бола алмай қалғандай. Іштегі олар ерте кетті ме, сырттағы бұл ере кетті ме, автобус бұны бүйірімен қылғытып алып жөнөп берген». Өзге жас прозаиктерге қарағанда, тілі жатық автор портрет жасағандығымен де олардан айрықшаланады. «Әудемнен көрді. Әйнек қабырғалы аялдамада жалғыз отыр. Кезбе. Кезбе екенін де әудемнен: ұзын

иен орындықтың шетінде ғана бүкшііп отырған арқасынан, дал-дұлы шыққан пәлтесінен, күлдірей домбыққан оң беті мен қабарта салбыраған үстіңгі ернінен-ақ аңғарған. Қаланың қақ ортасында қайдан жүр? Былтыр көрген бұлтын іздеп келді ме деп ойлады. Не қылса да, автобус тосып отырмағаны анық» [4]. Бұл әңгіменің де кейіпкерлерінің аты жоқ. Кеңістік — қала, бірақ қаланың да аты жоқ. Уақыт: таңғы мезет. Жауын жауып тұр. Екі кеңістік бар. Біреуі — үйдің іші, екіншісі — жауынды қала. Анығында кейіпкер жауынды қалада үйінен қашып, өзін жалғыз сезініп кетіп бара жатады. Осылайша жалғыздықтан жабыққан келіншек қаладағы көлігі сапырылысқан жолға өзін өзі тастағысы келеді. Бірақ тәтті жанын қимай, бірақ жалғызсыраған өмірді де тәрк еткісі келіп тұрғанда бұның қасына ұзын бойлы, келбетті жігіт келеді. Танысады және оның үйіне еріп барады. Әңгіменің соңында мұның барлығы келіншектің жай ғана түсі болып шығатындығы. Өзінің күйеуімен ұрысып қалмағандығы, қалыпты өмірдің бір таңында бастырылып қалғандығы мәлім болады. Бір кейіпкердің түсі арқылы адамы көп, сонымен қоса жалғыздығы көп қалада Сайтанның арбауына адамдардың оңай түсе қалатыны әңгіменің негізгі идеясы деуге болады. Кейіпкер бір түннің ішінде бүкіл қаланы кезбей-ақ бақытты өз үйінен табуға болатынын, өзінді өлімге қию, жалғыздықты сезінген адамның қасына Сайтанның жақын жүретінін түсінеді. Барлық күрес — адам мен Сайтанның арасындағы күрес. Тек ол мифтік кейіпкердің мүмкіндігі жоғары. Ол адам кейіпіне ене алады. Өз кезегінде, әңгімесіне осы тақырыпты арқау еткен прозаик тақырыбын жақсы аша алған.

Ә.Қосбағарованың «Қара кемпір», «Хризантема», «Қызыл ормал» әңгімелері мен «Сізге» атты эссесіне әртүрлі жастағы әйел-аналардың қилы тағдыры негіз болған. Қазақ әдебиетіндегі әйел бейнесін толықтыратын бұл шығармалардың негізгі ерекшелігі — әртүрлі оқиғаға қатысатын кейіпкерлердің жас ерекшелігінің бір-біріне ұқсамауы. Мәселен, «Қара кемпір» әңгімесіндегі жалғыз баласының асты-үстіне түсіп, оны оқытып адам қатарына қосқан кемпірдің мүшкіл халі — ащы болса да өмір шындығы. Жазушы өмірдің күнгейін емес, көлеңкелі тұстарына көңіл бөле отырып, тығырықтан шығар жолды іздейді. Кеңестік дәуір ыдырап, еліміз егемендік алғанмен, адам баласының психологиясы өзгере бастағаны жасырын емес. «Хризантемада» жас бойжеткендер өмірінен сыр шерткен автор қала жастарының тіршілігінен хабар берсе, «Сізге» шығармасында махаббаттың адам жасына қарамайтындығына көңіл аударған. «Ол» әңгімесінде адал адамдардың арам қоғамда өмір сүре алмайтындығы студент жастар өмірімен шынайы бейнелеген. Алғашында студенттердің үлкен ақын санап, одан қолтаңба алып жүрген ақын ағасының ішімдікке салынып кеткенінің сырын ашу арқылы табиғат сыйға берген тумалар мен ақынсымақтар арасындағы текетірес, халтурщиктердің пайдасына шешіліп жататынын әшкерелеген. Жазғанын көршілері көшіріп алып, қолының ұзындығын пайдаланып, жинақ етіп шығарып жатқанын көрген ол өзі өмір сүрген қоғамға лағнет айтады. Негізгі кейіпкердің атын атамай-ақ, ол деп бейнелей білген автор сол ақынның түбіне жеткен ақынсымақтарды мақтамен бауыздаған. Мұндай жайттардың өмірде кездесіп жататынын жадында ұстаған автор оқырмандарына өнер жолының оңай еместігін сендірген. «Тағдыр» әңгімесіндегі кандидаттық диссертациясын қорғап, ауылға барып мектепте мұғалім болып жүрген Берікті мектеп директорының жұмыстан қысқартуы оның тағдырын тәлкек етеді. Көп білгені, еңбекқорлығы, әділдігі, турашылдығы үшін көпке жақпаған ол жұмыссыздықтың салдарынан ішімдікке салынып кетсе, «Күй» әңгімесіндегі күйшінің де тағдыры осы тақылеттес. Соңғы үш әңгімеде біздің қоғамның келеңсіз жақтарын әшкере етумен бірге, өнер мен өнер иелеріне қазіргі таңда қамқорлықтың азайып кеткендігі көркем бейнеленген. Жазушы әңгіме жанрына тән көркемдік ерекшеліктерді жете меңгерген. Шым-шымыр оқиға қатысатын кейіпкерлерінің өміріне лирикалық шегініс жасаған ол барлық кейіпкерлерінің толық бейнесін шынайы сомдаған [5].

Қазіргі қазақ прозасындағы сөз майданында тың ізденістер бас көтеріп, саналуан эксперименттер жасалып жатқаны сөзсіз. Солардың біріне жазушы Мәдина Омарова шығармашылығы арқылы үңіліп көрейік. М.Омарованың кейіпкерлерінің күрделілігі, қайшылықты болмысы, көлемі шағын болса да сюжет қоюлығы мен психологиялық тереңдігі — көзге оттай басылатындығы. Көркем шығармаға арқау еткен идеясының образға айналуы, яғни кейіпкерлер әлемін жасау — жас жазушының қазақ прозасында бар болса да, өзінше алып келген өзгеше демі сынды. Қоғамдық мәселеден гөрі, кейіпкер болмысына терең үңілу, шынайы табиғатын көрсетуге ұмтылу автордың шексіз мұң тербеткен, сағым сағыныш сенделткен тұлғасын елестетеді.

Қазақ прозасында кейінгі жылдардағы әдеби тенденциялардың бірі ретінде белең алған экзистенциализм ағымын Мәдина да айналып өтпейді. Кейіпкердің рухани өмірінің түйткілді мәселелерін импрессионистік тәсілдермен ұсынғанын, «экзистенциализмдегі өмір шындығын абсурд пен хаос дүниесі деп қарайтын идеялардың» маңызын асқақтатқанын қаһарман мен авторлық

позиция ара-қатынасына терең үңілгенде байқай түсеміз. «Ақиқатқа адам болмысын тану арқылы жетуге ұмтылыс», «өмір сүрудің мәні — өзінді өзін тануда» сияқты қағидаларды ұран етіп алып, өмір сүретін замандастарының қазіргі қазақ қоғамындағы трагедиялы табиғатын образдардың өз әлемінен аспай жататын реалистік психологиясы арқылы жеткізеді.

Қаламгер туындыларынан сан алуан кейіпкер галереясын көруге болады. Өзінің әрекетіне есеп бермейтін абсурд қаһарман, өзін шексіз сүйетін нарцисстік психология, шектен тыс эгоист, өзін-өзі таба алмай адасқан, сезімнен ада тас жүректер т.б. «Қария», «Қарға», «Мысық» сынды әңгімелердегі кейіпкерлер жалғыздықпен шарасыз достасқан, қоғам қайраңына шығып қалған қорғансыздар ретінде суреттелген. Мәдина Омарова кез келген шығармаларындағы жаңаша кейіпкерге қазіргі қоғамның бүкіл қасіретін артуға ұмтылып тұрады. Автор көбіне қазіргі қоғамның дағдарысы — жалғыздықты жиі қарастырады. Жалғыздық — қазіргі ХХІ ғасырдың дерті, әсіресе ол урбандалған, дамыған елдерге тән құбылыс. Миллиондаған тұрғыны бар қалада тұрып та адам өзін жалғыз сезінуі мүмкін. Бүгінгі қоғамдағы жалғыздықтың тереңдей түсуіне ықпал ететін себептер көп: біркелкі стандартталған өмір, интеллектуалдық деградация, айналадағы адамдармен байланыстың әлсіреуі, яғни, қарбалас тірлік, жұмысбастылық, уақыт-ақша ритмі және т.с.с. Тіпті, «ғаламтордағы өмір» деген түсінік пайда болды. Достарың да виртуалды, қарым-қатынастың бәрі интернет арқылы жасалады, әлеуметтік желі — ой-пікіріңді бөлісетін басты орын. Бұрынғыдай барыс-келіс, аралас-құраластық шын мәнінде сиреп барады. Достарыңмен, туыстарыңмен, тіпті бірге тұратын ең жақын адамдарыңмен байланыс шектеулі. Бұл үрдіс заманауи қоғамның жаңа проблемасын туғызды — индивидуализмге орын жоқ, мұнда әлеуметтік таптаурындар кең таралған, адам социумда өзімен бірдей, өзінен аумамайтын, құндылықтары ұқсас адамдар арасында өзін жалғыз сезінеді. Осының бәрі қазіргі қазақ прозасындағы қала адамының бейнесін дәлме-дәл көрсетеді.

Қазіргі қазақ әдебиетінің белді өкілі өзіміздің Алмаз Мырзахмет те қазіргі қазақ прозасына қала тақырыбын алып келді. Жазушының «Ханшайым», «Қала мозаикалары» атты кітаптары жарық көрді. Соның ішіндегі «Жазушы жазбасы» мистикалық сарыны бар, там-тұмдап оқырман психикасына шабуыл жасайтын шығарма. Мұнда қаламгер жаңа әңгіме жазу барысындағы шығармашылық процесті сипаттайды. Кейіпкерлер тіріліп кеткен, мұның соңынан қалмайды, мұнымен тілдеседі, керіседі, тіпті бірігіп алып, авторға қарсы шығады. Түс пен өң, қиял мен шындықтың шарпысуында қаласыз. «...егер барлығы мен күдіктенгендей болса, бұл ойымның өзі бір жерде қағазға түсіп жатыр. Яғни, ол — менің ойым емес...», — дейді кейіпкердің кейіпкері. Бәріміз де кейіпкерміз ғой. Жаратқан жазып отырған кітаптағы еркі жоқ кейіпкер емей, кім едік? Автордың айтар ойы осы бағытқа жетелейді.

Алмаздың жазуын ерекшелейтіні — шиырлаған психологизм. Ол көп адамдардың бойында бар қараңғылықтан қорқуды (ахлуофобия) ұтымды ойнатады: «Құлағымның түбіне демалып, қан ұйып қалған көздерін таңдана жұмып-ашып, шашымды иіскеп, мен қозғалған сәтте бұрышқа дыбыссыз жетіп барып, отыра қалатын шығар деп ойлап жатқанда қайта ұйықтап кетіппін», «Баспалдақпен көтеріліп келе жатқанда аңғардым, кілт салатын тесіктен қап-қара көз жылтылдап қарап тұрды», «Баспалдақтан түсіп бара жатқанда есіктен әлгі қыздың қарап тұрғаны сезілді» деген жолдарын оқығанда еріксіз түршігесіз. Жоқ, бұл жапонның қорқынышты фильмі емес. Кәдімгі кез келген адамның санасында болатын арпалыс. Сондықтан қазақы танымға да жат болмайды [6]. Ең бастысы, сіздің жүйке талшықтарыңызды бір жыбырлатып алған шығарма, «Қорқақтық қатыгездіктің анасы емес пе!», «Өлім мәңгіліктің дүниеге келуі емес пе?» деген сияқты толып жатқан оқыс тұжырымдарымен ойды қозғамай қоймайды. Тілде шұбалаңқылық жоқ, баяндау серпінді, қысқа да нұсқа. Айтпақшы, әңгімеде автор кейіпкерінен қашып құтыла алмай, ақыры пәтерді жағып кеткен екен ғой.

Алмаз — сюжет құрастырудың шебері. А.Мырзахметтің әңгімелерінен кейін кейіпкер тағдырына алаңдау деген ғанибет сезім есіңізге түседі. Алға жылжыған сайын Алмаз оқиғаны енді қай қиырға сүйрейді, сюжетті қалай құбылтады деп иненің ұшында отырсыз. Өйткені одан бәрін күтуге болады. Бұл аңғал да қарапайым, бір оқып шығып ұмытып кететін проза емес, біраз уақытқа дейін қиялыңды мазалап, сананды сансыратар әңгімелер. «Ұшқындағы» оқиға «түс ішіндегі түс» емес, қиял мен шындықтың арасы да емес, кәдімгі реалды оқиғадай сипатталады. «Көгершін» әңгімесінде ақ көгершіннің көзімен қала өміріндегі «қанатсыздар» жайлы, оларда «жүрек бар ма екен?» деген сұрақ қою арқылы, қазіргі жай-жапсарды жазады. Сонымен қатар психологиялық иірімдерге толы «Автопортрет», «Өрт», «Жыртылған күнделік», «Қуыршақ» атты әңгімелерін, «Түн жанарындағы жас» пунктир хикаясын ерекше атап өту керек. Бұл шығармаларға кейіпкерлердің сана

түкпіріндегі өз-өзімен аяқасы, ақиқатпен арпалысы арқау болған. Жаңа заман дауылымен үдере көшіп, он шақты шал-кемпірі қалған «Қарттар ауылы» атты жетім мекеннің ең соңғы тұрғыны туралы шығармасы да — жақсы үлгіде жазылған сәтті туынды десек болады.

Қазіргі қоғамдағы маңызды мәселелердің бірін жазған Қанағат Әбілқайырдың «Қағаз қаласы» атты әңгімесі айрықша назар аударарлықтай. Бүгінгі күнгі жастардың ең басты мәселесі — баспанасыздық дерті болса, оның қазіргі қазақ қоғамын шырмауықтай шырмап алғаны шығарманың басты тақырыбы етіп алынған. Жастар үшін бұл үлкен мұқтаждыққа айналды. Өзіне-өзі сенбеу, келешегіне күмәндану, көбінесе, дәл осы бас ауырудан басталады. Қазақ халқы, оның өсіп келе жатқан ұрпаққа ие болатын бөлігі мұның зарын сұмдық тартты. Және бұл мәселе бүгінгі қоғамдағы тамыр-таныстық, жағымпаздық дертін тудырды. Жазушы даладан келіп, қаладан ұядай орын таппаған сансыз қазақтың мұнын көрсетіп отыр. Баспанасыздық зарының қазақ ұлттық болмысына тиетін зияны мен зардаптары шегіне жеткізе суреттеледі.

Сол сияқты, Қойшыбек Мұбарактың «Пәтер» атты әңгімесі де қазіргі қазақ жастарының әлеуметтік жағдайы туралы. Әңгіме қызықты оқылып, оқырманды тез баурап алады. Себебі бұл — қазір кең танымалдыққа ие болған жайт: ауылдан, кең даладан қым-куат тіршіліктегі қалаға келген қаракөз қазақ баласының бір баспанаға зарыққан халі жөнінде. Қазақ жастарына мынау нарық заманында үлкен, кіші қалалардан жайлы пәтер алу — арманнан ары, жеті қат көктегі қол жетпес нәрсеге, көкейде ғана қалар тәтті қиялға айналған. Мұндайда «Кісідегінің кілті — аспанда» деген мақалдың көлденеңдеп кейіпкер алдынан шыға беретін сәттері көп. Әңгіме соңындағы өз ернін өзі қыршып, қаны бұрқ еткен кейіпкердің көңіл-күйі — Қазақстандағы талайларға етене таныс ауыр әлеуметтік ахуал.

Қазақ әдебиеті қанатын енді ғана керіп, бұрынғы жеткен құзыр шыңның басынан бұдан да алыс, бұдан да биік көкжиектерге көз тігіп отыр. Дүниеге жаңа ұрпақ келді. Олар алдыңғы толқын, аға ұрпақтың ісін ары қарай жалғастырмақ ниетте. Бүгінгі лебіз сол келешекке, жақсы болашаққа қосқан азғантай ғана жақсы сөз жарым ырыс болғай. Талантты жазушының кез келген образы өмірлік материалдың жинақталуының, өзіндік даралануының сипаты болып қана табылмайды, адам және қоғам туралы белгілі бір ұғымның көркем бейнесі қызметін де атқарады. Сонымен бірге қазіргі қала бейнесі мен қала адамының мәні туралы жаңа түсінік әдебиетте көркем бейнелеу тәсілінде жаңа дәуір ашады деп айтуға болады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Жарылғапов Ж.Ж. Қазіргі қазақ әдебиеті: оқу құралы / Ж.Ж. Жарылғапов, А.А. Мырзахметов. — Алматы: Эпиграф, 2016. — 164 б.
- 2 Амантай Д. Қарқаралы басында / Д. Амантай. — Алматы: Полиграфкомбинат, 2010. — 395 б.
- 3 Алтай А. Казино / А.Алтай. — Алматы: Атамұра, 2008. — 367 б.
- 4 Нұрлан Қабдайұлы сайты «Әдебиет порталы» [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: http://old.adebiportal.kz/blog/blog-594/945/?_lang=kz&translit=arabic
- 5 Қосбағар Ә. Қызыл орамал / Ә. Қосбағар. — Алматы: Жалын, 2012. — 160 б.
- 6 Мырзахмет А. Қала мозаикалары / А.Мырзахмет. — Қарағанды: Гласир, 2016. — 216 б.

Ж.Ж. Жарылғапов, М.Ж. Кенжекова

Образ города в современной казахской прозе

Объект исследования статьи — образ города в казахской прозе XXI века. Авторами предприняты многоаспектные исследования образа города в произведениях современных казахских писателей, таких как А.Мырзахмет, Д. Амантай, А.Алтай, А. Косбагарова, Н. Кабдай. В произведениях этих авторов образ города дан в системе художественного осмысления общечеловеческих проблем, социально-исторической проблематики; герои произведений — городские жители, размышляющие на общественно значимые темы. В статье подробно рассмотрены художественные достижения и новаторство казахских писателей в раскрытии городской темы, которое выражено в создании собственной системы образов, идейно-эстетического комплекса, включающего такие аспекты, как экспансия духовного разрушения общества, пагубное влияние человека на окружающую среду, формирование человека под воздействием общества. Также в статье проанализированы языковые и стилистические особенности реализации образа города в современной казахской прозе.

Ключевые слова: современная казахская проза, современная проза, постмодернизм, образ города, пейзаж города, образ человека города, жизнь города, Д.Амантай, А.Мырзахмет, А.Алтай.

Zh.Zh. Zharylgapov, M.Zh.Kenzhekova

The image of the city in modern Kazakh prose

The object of research in this article is the image of the city in the Kazakh prose of the XXI century. The authors take a multidimensional study of the image of the city in the works of modern Kazakh writers such as A. Myrzakhmet, D. Amantay, A. Altay, A. Kozbagarova, N. Cabdi. In the works of these authors, the image of the city is given in the system of artistic understanding of universal problems, social and historical problems, the heroes of the works are urban residents who reflect on socially significant topics. The article describes in detail the artistic achievements and innovation of Kazakh writers in the disclosure of the urban theme, which is expressed in the creation of its own system of images, ideological and aesthetic complex, including such aspects as the expansion of the spiritual destruction of society, the harmful influence of man on the environment, the formation of man under the influence of society. The article also analyzes the linguistic and stylistic features of the implementation of the image of the city in modern Kazakh prose.

Keywords: modern Kazakh prose, modern prose, postmodernism, image of the city, landscape of the city, image of the city man, city life, D. Amantay, A. Myrzakhmet, A. Altay.

References

- 1 Zharylgapov, Zh.Zh., & Myrzakhmetov, A.A. (2016). *Kazirkhi kazak adebieti [Modern Kazakh literature]*. Almaty: Epihraf [in Kazakh].
- 2 Amantai, D. (2010). *Karkaraly basynda [Up the Kararaly]*. Almaty: Polihrafkombinat [in Kazakh].
- 3 Altay, A. (2008). *Kazino [Casino]*. Almaty: Atamura [in Kazakh].
- 4 Kabdaiuly, N. «Adebiiet portaly» [Sait of N.Kabday «The literary portal»]. *old.adebiportal.kz*. Retrieved from <http://old.adebiportal.kz/blog/blog-594/945/?lang=kz&translit=arabic> [in Kazakh].
- 5 Kosbahar, A. (2012). *Kyzyl oramal [Red handkerchief]*. Almaty: Zhalyn [in Kazakh].
- 6 Myrzakhmet, A. (2016). *Kala mozaikalary [City mosaics]*. Karagandy: Hlasir [in Kazakh].

Zh. Uiego

*Central national University, Beijing, China
(E-mail: beijingzgw@126.com)*

The theoretical framework for bilingual social issues studies

The changing geographical, demographic, economic, political, cultural and other factors affect the process of bilingualism in their own way and collectively influence the history, current situation and future of a certain bilingual phenomenon. When different language groups coexist, geographical factors \ shape people's activity area and language usage and sharing and the distribution patterns of ethnicities and language groups affect the distribution patterns of bilingualism. The economic activities among different ethnic groups promote the development of bilingualism and the languages of countries with higher the level of economic development will be more likely to spread. The state apparatus can affect the language usage and cultural development in a country through various education program and cultural events. The culture and religions have influence on improving people's cohesiveness and formation of national consciousness, religious consciousness and language consciousness, which then exerts important effect on the types and development of bilingualism.

Keywords: bilingualism, social issues, theoretical framework, economic factors, national identity.

Bilingualism is a real phenomenon that attracts many scholars to study and also a very complex problem, which is difficult to have a theoretical system.

In 1997, Mr. Qingxia Dai and Mr. Junfang He, wrote an article in the sixth edition of *Ethnic Studies* that brought forward the subject name and concept of «bilingualism». Then the concept of «bilingualism» was gradually accepted with the formation of some academic groups named after «bilingualism» in China and usage of term «bilingualism» in papers by various scholars. However, the development of «bilingualism» theory still lacks a comprehensive and systematic theoretical framework.

The writer took the establishment of theoretical framework for Bilingualism as his goal in 2005, while he was writing his doctoral thesis. In the following years, he further improved and refined the idea of theoretical framework for Bilingualism and published the monograph «Outline of Bilingualism» in 2014.

In that framework, he defined Bilingualism studies as a sub-discipline of Applied Linguistics., which identifies, investigates, and offers solutions to bilingual-related problems in real life. The three pillars of Bilingualism studies will be bilingual learning, bilingual teaching and bilingual problems in society. Some of the academic fields related to Bilingualism studies are bilingual learning, education for bilingual students, the development of bilingualism problems in current society.

1. The Basic Principle of Bilingual Social Study.

In terms of social problem studies, Marx had formulated the method of historical materialism. In Marx's historical materialism theory, the material world determines the spiritual world, productivity determines the production relations, economic base determines the superstructure and the later in return influence the former. Although bilingualism phenomenon and problems are complex, in substance these phenomenon are determined by numerous factors in the human society and Bilingualism development will in return affect the society.

2. The Main Idea of Bilingual Social Study.

a) Geographical Environment and Language.

Geographical boundaries, such as mountains, rivers, oceans and deserts, can divide human activity areas and constrain the usage and sharing of language. For example, the eight major dialects are mostly classified by geographical region. In South Region of Xinjiang and Tibet, people's Chinese speaking and writing level is generally low, which is determined by geographical characteristics. Nation borders are artificial boundaries that limit people's activity areas, which affect the Bilingual formation in a similar way as geographical boundaries.

b) Demographic and Language Life.

Without the contact of different ethnic groups, there won't be the needs for second language learning and without frequent, sustained and large-scale contact in different linguistic groups, there won't be sustained, large-scale and high-level second language learning phenomenon. In the nationality history and linguistic history, the bilingualism in society often forms when there is mixing of different linguistic groups. In

Xinjiang, the bilingual level of the multi-nationality inhabited areas is obviously higher than that of the single-nationality inhabited areas.

c) Economic and Language life.

Economic activities are often the most direct, the most enduring and the strongest driving power for different nationalities to contact each other. The exchange of goods and the synergetic development of economies are driving the development of the bilingual phenomenon. In all multi-ethnic and multi-lingual countries, the language of the nationalities with higher economical power will spread more easily within the country. During the European industrialization era in the 18th and 19th centuries, English, French, Russian, German and Spanish were all influential languages in the world. However, with the rapid colonial expansion of Britain, English stood out from other western countries. After the World War II, the United States became the most powerful country of the world and English-speaking countries, Britain, the United States and other countries, continued to exert great influence on world politics and economy, which eventually leads to the fact that English became the most acknowledged international language [1; 123].

d) Politics and Language Life.

The economic base determines the superstructure and the superstructure is the concentrated reflection of the economic foundation. Superstructure is divided into political superstructure and consciousness superstructure and the core of political superstructure is state apparatus that plans and guides the language development in a country, which then affects the formation of bilingual types and the development of bilingual.

The influence of the state on its language life

The main vehicles of impacting on the development of bilingualism are language legislation, language planning and the culture and education management. The government influences thousands of language learners and language teachers through the management of culture and education. The formation of common languages in many countries was impacted by the states. Australia is a nation of immigrants, which strengthened English to establish a unified country with British immigrants as the main body. When this goal was achieved, Australia began to develop a second language on the basis that English as the only official language will not be threatened to promote economic and it is beneficial for the independent continent to have more cultural exchanges with Asian, African and Latin American countries to achieve long-term and stable prosperity [2; 225]. Although the United States has not legally instituted English as the official language, it does not hamper the formation of the powerful language policy of «English-only». Because of the strong economic and technological strength of the United States, English occupies the only position in every aspect of social life. Despite all this, every big immigrant inflow to US causes social unrest in the United States periodically, while people think the status of English are threatened and propose to restrict the use of other languages and define English as the official language of the country in the law [3; 335].

Political factors influence the status of the native language through the comprehensive strength of the country

In the relationship between politics and linguistic life, political factors affect economic development, then affect the improvement of the country's comprehensive strength and ultimately influenced the status of the country's language. Although many countries use all kinds of administrative means to influence the language development and make efforts on improving their native language status, the effectiveness of these effort depends on the actual level of the comprehensive national strength, which ultimately depends on the political and economic development of the country. Since the Chinese reform and opening-up, the economic development and the improvement of comprehensive national strength are the solid foundation for the gradual improvement of international and domestic status of Chinese as a language.

Different political forces have different proposition on language life

In the political conflicts, every political force always puts forward and devotes itself to carrying out its own language development policies while bringing up its political and economic plans. Because of the nationality and external symbolism of a language, conflicts on language policies often become the precursor of economic and political conflicts. This phenomenon has been fully demonstrated in the process of East Pakistan's independence [3; 99]. Therefore, we should see the political and economic problems behind the language problems. In social management, we should not only take political and economic considerations, but also study and consider the language issues.

Languages and politics cannot be equated simply

The first attribute of language is the most important tool of human communication. Though language has a second attribute, cultural attribute, the second attribute is still based on the first attribute of a language. It is segmented to only pay attention to the tools property of language, but not to the cultural attributes of language when we are identifying and dealing with language-related problems. However, if we put the cultural attributes of language in the first place that surpasses the tools property of language, we will make a fundamental mistakes of putting the cart before the horse. A wise government will not simply equate language with politics, but strive to establish a language policy that is conducive to social harmony and progress.

5. Culture (Religion) and Language Life

There are many kinds of cultural concepts. In this paper, I only selected religions, which play an important role in guiding the psychological world, as the example to study the relationship between culture and bilingualism. The basic ideas are as below :

Religion and language are inseparable. Sacred scripture, religious rites, religious spread and religious life cannot be divided from language and letters of a culture. Religion has a great influence on language development.

The process of religion in a culture spread to other countries is often also the process of language of that culture spreading to other countries. For example, with the spread of Islam in the world, it has become a multi-cultural worldwide religion across the three continents, Europe, Asia and Africa and at the same time Arabic has become a worldwide language.

Different religions have different attitudes towards language usage, which affects bilingualism phenomenon in different ways. Christian doctrine encourages missionaries to evangelize in the languages of all nations. Therefore, the Christian Bible translation progress is particularly prominent.

Religion strengthens the cohesiveness of the religious people and their national, religious and linguistic awareness, which has a great influence on the types and development of bilingualism. Jews have been dispersed around the world for more than a thousand years, but they still retain their own language and a major reason is the influence of Judaism which tells its followers that Jews are the selected by God, and the Pentateuch are the revelations God has given to Jews in Hebrew. Therefore, Jews learn and retain their language in awe of God.

6. The significance of Proposing a Theoretical Framework for Bilingual Social Studies.

a) The Theoretical Significance.

The author tries to construct the general outline and basic process of the bilingualism development in discussion above. Geographical, population, economic, political and religious factors affect the formation of bilingualism phenomenon in the society initially. The first step of bilingualism is language learning, which brings the need of bilingual language teaching and the scaled bilingual education programs further promotes the development of bilingualism in society. Then the dynamic geographical, demographic, economic, political and cultural factors continuously influence process of bilingualism in the society. They all exert influence on the process of bilingualism through their own ways and ultimately form a joint force to determine the history, current situation and future of a certain bilingual phenomenon. From now, the three processes, bilingual learning, bilingual teaching and bilingual social problems , are integrated and interacted, which jointly decides the emergence and development of bilingualism.

b) The Practical Significance.

There is a phenomenon in the study of Chinese ethnic and linguistic issues, which is people are keen to follow a certain trend. For example, when the Soviet Union was founded, it chose the form of federalism according to its own national conditions. At that time, some people thought that China should also practice federalism and attributed all ethnic and linguistic problems in China to the absence of federalism. After the disintegration of the Soviet Union, the world pattern changed from polar antagonism to superpower and the United States became the world's leading power. At that time, some people began to think that the national policy of the United States was successful which only emphasized the national consciousness, but not on the national consciousness and created a strong national consciousness of the nation. Their argument is China should learn from the United States, which totally ignores the huge differences in history and reality between China and the United States.

Some people cannot see the alleged «universal value» of «democracy and freedom» comprehensively and practically, who ignores the special factors of China's history and reality, they simply apply it on identi-

fighting and solving Chinese national and linguistic problems and totally deny all efforts made in solving national problems since the New China founded.

Actually, Marxist historical materialism is still a powerful tool for us to analyze society. The criterion to test the correctness of a policy is «three benefits» that are: It benefits the improvement of social productivity, it benefits the enhancement of national comprehensive strength and it benefits the improvement of people's material and cultural life. Every policy that deviates from this goal will not be effective, no matter how ideal it sound. The constructive goal of language development plan should be improve social harmony and development.

References

- 1 Burke, P. (2007). The cultural history of language: languages and communities in early modern Europe. Peking University Press (Xiaoxiang Li, Lu Li and Yu Yang, Transe).
- 2 Country, nationality and language (study on language policy by country). Chinese Academy of Social Sciences in the Chinese Language Press (2003).
- 3 The Foreign Language Policy and Language Planning Process / Institute of Nationalities. Chinese Academy of Social Sciences in the Chinese Language Press (1999).

Ж. Уейго

Қостілділікті әлеуметтік мәселе ретінде зерттеудің теориялық негіздері

Өзгеретін географиялық, демографиялық, экономикалық, саяси, мәдени және басқа да факторлар қостілділік үрдісіне өз әсерін тигізеді және белгілі бір екі құбылыстың тарихына, қазіргі жағдайына және келешегіне әсер етеді. Түрлі тілдік топтар өмір сүрсе, географиялық факторлар / адамдардың қызмет ету аймағын қалыптастыру және тілдерді ортақ пайдалану, сондай-ақ этникалық топтар мен тілдік топтардың үлестірілу үлгілері екі тілде таратудың үлгілеріне әсер етеді. Өртүрлі этникалық топтардың экономикалық қызметі қостілділікті дамытуға ықпал етеді және экономикалық даму деңгейі жоғары елдердің тілдері кеңінен тарайды. Мемлекеттік аппарат әртүрлі білім беру бағдарламалары мен мәдени шаралар арқылы елдегі тілді қолдану мен мәдени дамуына әсер етуі мүмкін. Мәдениет пен діндер халықтың бірлігін нығайтуға және ұлттық сананың, діни сана мен тілдік сана-сезімін қалыптастыруға және де қостілділіктің түрлері мен дамуына ықпалы маңызды.

Кілт сөздер: билингвизм, әлеуметтік мәселелер, экономикалық факторлар, ұлттық болмыс.

Ж. Уейго

Теоретические основы изучения двуязычия как социальной проблемы

Изменяющиеся географические, демографические, экономические, политические и культурные условия влияют на процесс двуязычия, а также на историю, текущую ситуацию и будущее определенного двуязычного явления. Автор статьи изучены особенности влияния разных факторов на языковое функционирование, обнаружена взаимосвязь между распределением этнических групп, географическими факторами и распространением двуязычия. В результате систематизации ряда научных фактов и гипотез автор приходит к выводу о том, что экономическая активность различных этнических групп способствует развитию двуязычия, наиболее распространенными будут языки стран с более высоким уровнем экономического развития. Подчеркнута роль государственного аппарата во внедрении двуязычной культуры посредством различных образовательных программ и культурных мероприятий. Помимо экономических факторов, на развитие двуязычия оказывают серьезное влияние факты, формирующие национальное самосознание, в том числе и религиозное сознание.

Ключевые слова: билингвизм, социальные проблемы, экономические факторы, национальное самосознание.

К.А. Төлеубаева¹, И.С. Насипов²¹Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан;²М.Ақмулла атындағы Башқұрт мемлекеттік педагогикалық университеті
Филологиялық білім беру және мәдениаралық коммуникация институты, Уфа, Башқұртстан
(E-mail: k.toleubaeva@mail.ru)**Көркем шығармадағы Тәттімбет бейнесі**

Мақала Таласбек Әсемқұловтың «Тәттімбет сері» романы және Тәкен Әлімқұловтың «Сарыжайлау» әңгімесін негізге ала отырып жазылған. Ғылыми мақалада көркем шығармалардағы Тәттімбет бейнесі жайлы айтылады. Ең алдымен, Тәттімбет әлеуметтік әділетсіздік, қоғамдық текетірес, ұлы жұттың қазақ даласына келуі, адамдар арасындағы тартыс шындығын арқау етеді. Есесі кеткен ел, көпек-көрнеу қиянаттан қанаты қайырылған өнерпаз тағдырын күй сарыны, күй мақамы айна қатесіз жеткізеді. Әлеуметтік әділетсіздік, қиянат жайлаған қоғамдық орта, заман қиындығы, барлығы күй астарында жатқандығы екі қаламгердің шығармаларында терең тебіреніспен суреттеледі. Тәттімбеттің келер ұрпаққа аманаттаған асыл, ардақты сәлеміндей сезілетін бір күйдің тарихы, оның туу тарихымен негізделеді. Тәттімбет романда тек күйші ғана емес, екі елді мәмілеге келістіруші ретінде де бейнеленеді. Әр ғасырда әртүрлі тағдыр кешіп, бірақ ұлтына өшпес, өлмес туындыларын қалдырған тарихи тұлғаларымыз жайлы ой толғайтын қаламгерлер, әсіресе өнерпаздарымыздың кесек тұлғасын көркем бейнелеуде үлкен табыстарға қолжеткізді. Т.Әсемқұлов пен Т.Әлімқұловтың Тәттімбеттей дәулеткер күйшінің тұтас тағдырын, өнерпаздық дарынын төгілтіп, тартымды жеткізген шығармалары қымбат дүние негізінде түйінделеді.

Кілт сөздер: Тәттімбет, күй, күйші, өнер, қаламгер, домбыра, роман, әңгіме, ел, қоғам, ұлт, тарих.

Өткен ғасырдың 60–80-жылдарындағы қазақ прозасына зер салып қарасақ, өнер адамының тұлғасы, оның ішінде әсіресе ақындар, күйшілер тағдырын арқау еткен көркем шығармалар едәуір баршылық. Осы дүниелердің көркемдік деңгейі, тақырыпты қамту тереңдігі, тілі мен жазылу стилі әркелкі бола тұра, барлығына ортақ бір сипат басым түсіп жатады. Ол – осынау туындылардың жақсы ма, жаман ба, әйтеуір түптеп келгенде қазақ өнеріне, қазақ мәдениетіне бір адамдай еңбегі сіңген, жалпы қазақ руханиятының ұлы тарихында үлкенді, кішілі өз орындарын айқындай алған, әр ғасырда әртүрлі тағдыр кешіп, сонысымен ел жадында қалған қайталанбас тұлғалардың туған әдебиетімізден орын алуы, төл әдебиетімізде бейнеленуі дер едік.

Міне, әдебиетімізде бейнеленген осынау тұлғалардың арасында, қазақ поэзиясының ұлт азаттығын ту етіп көтерген көптеген өнер тарландары әр соқпақта әртүрлі көрініп отырады. Бұл тақырыпта ат басын тірмей кеткен жазушыларымыз жоқтың қасы. Мысалы, М.Әуезов, Т.Әлімқұлов, Т.Әсемқұлов, Ә.Әлімжанов, Ә.Кекілбаев, І.Жақанов, С.Бақбергенов шығармаларында тарихи тұлғалар әркелкі деңгейде көрінеді. Ә.Кекілбаев пен І.Жақановта тарихи тұлғалар, Т.Әлімқұлов шығармаларындағыдай, ортақ кейіпкерлер деңгейіне көтерілсе, ал Ә.Әлімжановта өнер адамы тұтас шығарманың бас кейіпкері ретінде көрінеді.

Бұл қаламгерлеріміздің шығармаларындағы желісі үзілмей көзге түсіп отыратын ерекшелік — тарихи деректерді, тарих көздерін шығарма арқауына молынан кіргізгендігі.

Өнер тақырыбындағы жарық көрген прозалық шығармалардың барлығына ортақ, барлығына тән көркемдік, сапалық сипатты қазақ жазушыларының әрқайсысының қаламгерлік қолтаңбасынан анық аңғарамыз. Бірінде ілгері, бірінде кейін көрініс берген көркемдік табыстар тұтаса келіп, осы соңғы жылдар аралығындағы жалпы қазақ әдебиетінің алған асуын, шыққан биігін, даму деңгейін танытты. Осы тұста әдеби процестің, шығармашылық өмірдің негізгі көркемдік арналарын таратып айтар болсақ, соны бағалап, бағамдасақ, жекелеген қаламгерлер үлесі, олардың шығармашылық тағдыры алдыңғы қатарға шығары анық.

«1849 жылы қаңтар айының басы, он күн қысқы шілде еді. Ойпаң жерде жатқан киіз қар сәл дегдіп сіреуге айналған, төбелердің басы еріп жаңалаштанып қалған. Сары аяздың алдындағы, қақтың суын ішіп мал көркейген, адам қуанған азғантай мереке күндер болатын. Осы күндері Нұрбике – Шаншар болысын басқарып отырған Тәттімбет, аға сұлтан Құнанбайдың шақыртуымен Қарқаралы қаласына аттанған», — деп басталады Таласбек Әсемқұловтың «Тәттімбет сері» атты романы [1; 35]. Себебі еш жерде жазылмаған Тәттімбет Қазанғапұлы жайлы жазып, күйлердің шығу

тарихын баян етумен қатар, түп-төркініне жеткізе білген. Романның өзі тұңған тарихи оқиғаларға толы десек те болады.

Роман аға сұлтан Құнанбайдың Қозыке және Жаңбырбай есімді екі шабарманның Тәттімбетті Қарқаралы қаласына шақыртуымен басталады. Оқиға аға сұлтан Тәттімбетті кеңседе емес, өзінің қысы-жазы тігулі тұратын он екі қанат ақ ордасында қабылдауымен одан әрі өрбиді. Құнанбайдың Тәттімбетті шақыруындағы негізгі мәселесі, Кенесары ханға кісі жіберу, елшілікке ханменен екі арада жаулығы жоқ бейбіт рудың бір адамы бару керек және басқа емес, Құнанбай үшін сенімдісі Тәттімбеттің аттануы еді. Кенесарының қанжығасында баласының басы кетеме деп, Қазанғап пен Қалайының омыртқасы үзіліп, тәңірден бір үміт күтеді. Кенесарыдай ақ киізге салып көтерген қазақтың ханның алдынан екіншісі бірі аман шықпаған. Алайда Тәттімбеттің Кенесары ханның алдынан аман шығуының себебі қандай? «Басқа елдің адамы құсап маған елші болып келгенің үшін басыңды алуға болар еді. Бірақ аталарың менің Абылай атамның ақ туының астында тұрып еді ғой, соған қалтқысыз қызмет етіп еді ғой деп қана жазадан қолымды тарттым, Қаракесек», — дейді Кенесары. Жұмбақ шешіспей, Тәттімбет Қапалда орыстың әскері қыстап жатқанын, Ақмешіт жақтан тағы да орыстың ауыр қолы шығайын деп отырғанын баян етеді. Кенесары ханның «Жауабымды жазда естисіңдер» деген бір ғана сөзінен соң елге аттанады» [1; 38]. Қыс аяқталып, көктем өтіп жаз келгенде Ақтабан шұбырындының елесі ояңған осы үрейлі күндердің бірінде, Алаш үшін отқа түсіп, айға басқан арыстандары Кенесарының мерт болуы қазақ үшін ауыр соққы еді. Орыс, ерлігімен емес, өнерімен жеңіп отырғанын, ондай өнерді Құдайдың біздің қолға бермегенін, кемшіліктің қоғамда болып жатқандығы жайлы, бәрінен де туған ел үшін өлудің өзі арман екендігін Қазанғап Құнанбайға айтып қайғыға батқан.

Өнер — биік қасірет болса, оған жету ауыр бейнет. Тәттімбет алғаш домбыраға қалай қол созады? Шешесінің кенже інісі Әли тәуір домбырашы болған. Әкесі Қазанғапқа осы баланың өнерлі болатынын айтып, әкесінің рұқсатымен кішкентай жиені Тәттімбетті ертіп, Қарқаралының қалың жыныс орманына келеді. Жорамалы қарағайға түсіп, ең шешен ағаштың осы екендігін, күй домбырадан емес, күйшінің саусағынан емес, ең әуелі осылайша жерден өсіп шығатынын көрсетеді. Бір аптадан кейін Үсен шебер күмбірлеп тұрған кішкентай домбыраны алтыдан жаңа асқан Тәттімбеттің қолына ұстатады. Тәттімбет сол домбырмен бірнеше күйді шертіп үйренеді. Он жасқа жетіп алғаш молланың алдын көрген ауыл арасындағы домбырашының дәрежесіне жеткен. Соқыр Мақу күйші бидің үйінде қонақтап отырып, Тәттімбеттің домбыра шалысын естіп, Қазанғапқа осы балаңды мен ертеің деп, домбырашылардың барлығына бозбала Тәттімбетті таныс қылған. Кейін атын аңыздан естіген Қызылмойын Қуандықтың шәкірті болады, Қуандықтың тәрбиесінде болып, сол үйде туып-өскендей сезіне бастайды. Түн келеді. Күйшінің жұпыны үйі нұрға толғанда, күй шертетін. Сондай күйлердің бірінің шығу тарихымен таныстырып, адами құндылықтарды да зерделеп отырған.

«Баяғыда Мүйізді Ескендір деген жиһангер болған. Күндердің күнінде дәмі таусылып ажалдың жастығына бас қойған шағында жанына уәзірлерін жинап, әлемді уысында ұстап, жер бетінде алмаған жер, бітірмеген даудың қалмағанын айтып, кеңес құрыпты. Өлерінде, жанының кеудесінен ұшып шығарында оң қолын аспанға көтеретінін, сол көтерілген күйде қалатынын айтады. «Қолымды мен неге көтердім, алақаным неге ашық, артымда қалған жұрт осы жұмбақты шешсін. Кімде-кім сол жұмбақты шешсе — сол адам, еркек болсын, әйел болсын, ата-тегіне қарамай, патша сайлап менің алтын тағыма отырғызыңдар», — деп өмірден өтеді. Күндердің күнінде, сегіз ұлдың ортасында өскен Шақыр Арай есімді кедейдің бір қызы болыпты. Кешкісін әкесі бір күлшені әкеліп, барлығы бөлісіп жеп отырғанда, базардың дәл ортасында оң қолы көтерулі, Ескендір Зұлқайнарұлының арбада жатқанын, жанында алтын мен гауһарға малынып киінген қырық уәзірінің бар екенін, әлі ешкім шешпеген жұмбақты айтады. Келесі күні қыз базарға барып, жауабын айтады: Ескендір падиша, мен әлемді жауладым, көз көрім, аттың тұяғы жететін жердің барлығын алдым, талай патшаның алтын тәжі басымен бірге домалап аяғымның астында қалды, бірақ осынша байлық, қазынадан о дүниеге ештеңе де алып кете алмадым, бұ дүниеге жалаңаш келдім, жалаңаш кетіп бара жатырмын деп тұр депті. Сол кезде неше жылдан бері қақайып тұрған қол сылқ етіп түсіпті, ашық қалған алақан шырты етіп жабылыпты. Осыдан кейін Шақыр Арай таққа отырыпты. Алтын сарайдың ішінде баяғы тақыр кедей кезіндегі мүліктері сақтаулы тұрған бір бөлме болады. Сол бөлмеге Шақыр Арай күнде кіріп шығады. Уәзірлері сұрапты, оның сыры неде деп? Сонда Шақыр Арай айтыпты, мен бөлмеге кірсем, бұрынғы жоқшылық кезімді еске түсірем, дүниеде кіріптарлық пен жоқшылықта жүрген қаншама адам бар, ей, Шалқар Арай, аспа, таспа, дәреженді артық қылса — Алла қылды, кімнен артық едің

деп тәубама келем деп. Міне, сол кездің күйшілері шерткен «Қос мүйізді Ескендір» деген күй» [1; 48, 49]. Ойланып қарар болсақ, романның ішінде бірнеше күйлердің шығу тәркіні баян етіледі. Бұл күйлердің тандалып алынғаны бекер емес. Әрқайсысының берер тәрбиесі, оқырманға ой тастар жолы үлкен. Аталған тағылымға толы күйлердің бірнешеуіне тоқталар болсам, «Қотанның зары», кейде «Кештім» деп шертілетін күй. Бұл жерде Қобыланды батыр мен Арғынның Ақжол атты батыры керіске шығып, екішісі қапияда мерт болады. Керей мен Жәнібек хан бір түнде көшіп кетеді. Бар қазақ сенің бүлігіңнен кейін кетті дейді қаһарына мінген хандар. Қобыланды батыр көп ойланып, бүкіл алаштың көзінше Ақжол батырдың әкесі Қоданның алдына келіп, қынабынан қылышын суырып, алдына өзім келдім, балаңның кегін ал, басымды шап дейді. Сонда Қодан қылышты тастап, қолына домбыра алыпты да осы күйді шертті [1; 51]. Сонымен қатар Байжігіттің «Қосайдар» күйі, Саймақ батырдың «Сары өзен» күйінің де шығу тарихы баяндалады [1; 52, 53]. Бірінде Қосайдар бидің екі жаққа да шығарған шешімінің әділеттілігі баяндалса, екіншісінде күзде қоңыр қаздар шығысқа қарай бет түзегенде қондыгердің батырлары қол бұлғап тұрып, жыр жырлайды екен. Міне, Саймақтың күйі осы Сары өзенге деген сағыныштан туған екен.

Кешке әдеттегідей жиналып отырған үшеуі Қуандықты қаумалаған. Қуандық бірнеше күйді шертеді, сәлден соң жаңа бір күйді шертеді. Аздан соң Тәттімбет өзінің күйін тыңдаған болып шығады. Тәттімбетке күйінің тамаша екендігін, бірақ бір ғана кемшілігі – қайғысы көп екенін айтады. Бұл күй «Қосбасар» еді. Тәттімбеттің шығарған алғашқы күйі [1; 61]. Одан соң кіші сұлтанның өтінішімен «Жантелім» деген кезекті шығарған күйін шертіп, отырған адамдарды таңдай қақтырады [2; 85]. Кейінірек Қанқожа қобызшының өтініші бойынша, дәл осы «Жантелімді» шертіп берген. Алайда «Жантелім» деген жақсы екен. Менің бойымдағы барлық шерім тарқады. Шешілмеген түйін қалмады. Қарағым, бұл күйіңнің аты «Көкейкесті» болсын деп аталып кеткен екен [2; 94]. Бұл күйді сазгер өмірінің соңғы жылдарында шығарған. Мұнда халық шежіресінің ұлылығы мен ұлағатты ақыл-ойдың парасаты толғанады. Домбыра орындаушылық шеберлігінде кездесе бермейтін екі қолға бірдей вибрациялық діріл толқынын түсіру арқылы және саусақтардың қарымен жоғары қарай орап қағу «Көкейкестінің» өте күрделі туынды екендігін көрсетеді. Күйдегі орындаушылықтың жаңа пошым, яғни шерту тәсілдерінің сан қырлы өрнегі, — Тәттімбеттің күйшілік мектебін даралай түседі.

Күй шерткен, қыз ұзатқаннан да қиын [2; 110]. Естуші мен тыңдаушының құлағының құрышын қандырып, сол үшін үлкен еңбек жасап, домбыраның пернелеріне тиген әрбір саусақтардың қимылы, орындаушының ішкі сезімін жеткізері хақ. Сондай шертілген күйлердің бірі — «Шыңырау». Шыңырау құстың ұясына өрлеп бара жатқан жыланды, жол жүріп келе жатып, шаршап, бір теректің түбінде ұйықтаған жас жігіт, балапандардың шикылдаған дауыстарын естіп, атып тұрып, қолындағы қылышымен жыланды ортасынан қақ бөліп, кішкентай ғана табиғат иесінен алғыс алып, артынша үлкен мал мен қазынаға кенеледі [2; 111]. Адам баласы шын, таза ниетпен көмек көрсетер болса, алдынан жақсылықтың шығары анық. Бір іс-әрекеттің, бір сөздің өзі адамның өмірін түбегейлі өзгертуі мүмкін.

Тәттімбет романда тек күйші ғана емес, екі елді мәмілеге келістіруші ретінде де бейнеленеді. Бұл романда ол ғашық та болады, жақсы көреді. Майқының қызы — Күлшім. Жеңгелері кейін Ақсұңқар атандырып жіберген. Десе дегендей екен. Екеуінің бір-біріне деген ыстық сезімдері суреттеледі. Алайда бір кедергі бар. Ол кедергі — алпысты алқымдаған бір сасық бай. Атасымен жасты адамға атастырылған Ақсұңқардың күйі, Тәттімбеттен осы күйден «құтқарады-ау» деп үміт күтуі. Тәттімбет барлығын әкесіне айтып шешпекші болады, дегенмен, барлығы олар ойлағандай болып шықпайды. Қазанғап Ақбөпе екеуінің атастырылғандарын, осы уақытқа дейін айтылған сөзде, құдандалы елмен екі арадағы сыйластықта не мән қалатынын түсіндіреді. Ақсұңқармен соңғы кездесуде тәкаппар басының қалай иілгенін көріп отырып, іші қан жылайды. Талай уақыт өткен соң, Тәттімбет Сыбан, Орыс–Медет арасындағы дауды шешіп болған соң, бесінші күні жолға шығарында бір бүкшиген әйелді көреді және сол сәтте өнебойы солқ ете қалады. Ол кезінде өзі ғашық болған — Ақсұңқары еді. Осыдан соң жоғарыда айтып өткен «Жантелімнің» әуені, сол бір Ақсұңқарды еске түсірердей, жүрегіне сыйып тұрған барлық бейбақ ғашықтардың қасіретінен қалқып шыққан күйі еді.

«Тәттімбет» романындағы айтылар тағы бір үлкен жайт — ұлы жұт. Қанай есепшінің келіп, екі заманда бір рет келетін ұлы жұт жайлы айтады. «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» деген кер замандағы халықтың тағдыры, сол оқиға қайта қайталана ма деп, Тәттімбет қапаланады. Кіші сұлтанға жұт соның ар жақ-бер жағы екендігін түсіндіреді. Қондыбай Тәттімбетке келіп: «Бүкіл Арқаның малы қырылып жатыр. Қар жауа-жауа екі құрықтың бойынан асып кетіпті. Ол аз болғандай

Бетпақтың киігі бері қарай ауыпты. Бүкіл дала қан сасып жатыр. Адам шығыны жоқ,» — дейді [2; 109]. «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» — қазақ халқының тарихындағы ащы қасірет, Отан басына күн туған аса қайғылы кезең (1723–1725). «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұламаның» шырғаланы мен аласапыраны қазақтардың еркіндік пен ерлік рухын шыңдады. Ұлт перзенттері бардың басын қосып, халық бірікпей тірлік болмайтынын түсінді [3]. Кейінірек Аягөзге жетпей-ақ жұттың ауыр көріністерін көреді. Әр жерде тау-тау болып үйіліп жатқан, еті ағып шірі бастаған малдың өлексесі. Бар малы шығын болған қара қазақтың кешкен күйі көрініс табады. Қазақ халқының есінде ұлы қасірет болып мәңгі тарихқа хатталды.

Тәттімбет жайлы жазған сөз зергері, стилист Тәкен Әлімқұлов шығармашылығында қазақ күй өнерінің дүлдүлдері – атақты күйшілер туынды туындылар айрықша орын алады. Бұл шығармаларды әр ғасырда әртүрлі тағдыр кешіп, бірақ ұлтына өшпес, өлмес туындыларын қалдырған тарихи тұлғаларымыз жайлы ой толғайтын қаламгер, әсіресе өнерпаздарымыздың кесек тұлғасын көркем бейнелеуде үлкен табыстарға қолжеткізді. Әсіресе жазушыны қазақ күй өнерінің тарихында шертпе күйдің шебері, жалпы қазақ өнерінің сүйікті сұлу тұлпары Тәттімбет күйшінің тағдыры айрықша қызықтырған. Нәзік, сыршыл сазымен, әсерлі әуенімен жүрек қылын шертіп, адам жанын тербейтін күй тарихы Т.Әлімқұловтың атақты «Сарыжайлау» әңгімесінде Тәттімбет тағдырына құрылған тартымды оқиғалар арнасында ашылады.

Тәттімбет тағдыры, ол өмір сүрген кезең шындығы ел өмірімен, табиғат көріністерімен сабақтаса суреттеледі. Күйшінің сыртқы келбетін, жүріс-тұрысын, күнделікті күйбең тіршілігін баяндаудан басталатын әңгіме желісі тереңдей келе енді. Тәттімбеттің күйшілік өнерінің қыр-сырынан, жеке өмір тағдырынан оқырманын мол хабардар етеді.

Асау жылқыны омыраудан алып ұрып тырп еткізбейтін, ат ойнынан алдына жан салдырмайтын шалымды, тарамыс Тәттімбеттің бұл күнде денесі толығыңқы. Дімкәс көкірек деміксе, шермиген қарын бүлкілдеп, сүйкімсіз көрініспен шошытады. Майлы асқа тәбеті тартпайды. Қысқа жіп күрмеуге келмей, тіршілік түйтегімен ашуланса, басына қаны теуіп, құлағы шуылдап кетеді. Әу дегеннен Тәттімбетпен осылай жүздесеміз.

Тәттімбеттің кешегісі мен бүгінгісін қаламгер тегін салыстырып отырған жоқ. Күйші де ет пен сүйектен жаратылған жұмыр басты пенде. Жер басып жүрген адам, көптің бірі. Автор әңгімені осылай бастайды. Тәттімбеттің дертті шағы тегін айтылмаған. Күйші жүрегінің дауасы, тән мен жанның дерті тереңде жатқанын оқырман әңгіме соңында ғана барып ұғады.

Күйшінің ішкі жан дүниесін қаламгер ұзақтан қайырып, арна-арнамен, сатылап, бірте-бірте ашады. Ашқан сайын Тәттімбет тұлғасы ірілене, биіктей түседі. Күйші тағдырының күнгейі мен көлеңкесі, бақытты шақтары мен өкінішті кезеңдері көз алдымыздан өтеді.

«Тәттімбет сері» романындағы оқиғаның өрісі, бір жылы қыркүйек айының басында Құнанбай Қарқаралы округіндегі бірнеше ірі байды үйіне шақыртады. «Келісіп пішкен тон келте болмас» деп, сауданың ретін айтады. Көпес Варнава Ботовты шақыртып, сауда жайын әңгімелесіп, жәрмеңке ұйымдастыратын болып, ол жәрмеңке Қоянды жерінде өтетіндігі мақұлданып, қыс бойы жәрмеңке туралы жұртқа хабар тарататын болып аяқталады.

Романда ойға түйетін дүние өте көп. Қазақтың қандай жағдай болмасын, жұмған жұдырықтай бірігіп, талай дүниеге төтеп бергендігі. Адамдардың арасындағы бір-біріне деген сенім, сол кездегі әділеттіліктің, тәртіптің қатандығы. Тәттімбет Қазанғапұлының ел ішіндегі түйткілдерді астары терең сөздерімен шешуі. Бұл дүниенің ат ауыстырып мініп шапқан бәйге сияқты екендігін түйеді. Ішкі жан дүниесінің сыршылдығы, күйшілік өнердің нағыз майталманы екендігі, жүректің иіріміндей пернелерді ішкі жан дүниесімен орындап, көпшіліктің көңілінен шығуы. Жазушы Таласбек Әсемқұлов осы роман арқылы, біздің тарихымыз, біздің санамыз, біздің рухымыздың өлмеуін, Тәттімбеттей күйшіміздің барын, қазақ халқының жай-күйін барлығын келістіре келіп, осындай туындыны жарыққа әкелді. Романды оқып отырған сәтте, аталмыш күйлерді тыңдап отырғандай күйге бөленесің. Тарихи оқиғалардың ішіне кіріп, әр күйдің шығу тарихының ерекше екеніне тағы бір мәрте көзіміз жетеді. Бұл жазушының еңбегі. Оқырман үшін шынайы, әдемі суреттелуінде. Оқырманды қызықтырып, артында бір түйінді, қорытындыны шығаруға деген көзқарастың қалыптасуына үлкен жол ашып беріп, Тәттімбет Қазанғапұлын тағы бір мәрте жақынырақ тануға мүмкіндік туғызады.

Сары төсін сан ғасыр арманға бөлеп мекендеген қалың елдің тыныс-тірлігін суреттеген тұстарда қаламгер құлашын кеңге сермейді. Тәттімбеттің бір кезеңдегі қайратты, қызығы мен қызуы мол өмір асуы артта қалса да, күйші өнерге деген құштарынан жаңылмайды. Жер, су, тау, көл,

орман, тоғай көрінісі тұтаса келе керіліп жатқан кербез даланың бар сұлулығы мен сәулетін көз алдымызға алып келеді. Авторлық баяндау әдісін, лирикалық шегіністерді, кейіпкердің «сана ағымын» қаламгер сәтімен, ұтымды пайдаланған. Осының барлығы тұтаса келіп, Тәттімбеттің күллі күйшілік бітім-болмысын іштен ашады. Жалпылама ашпайды, бейнелі, тартымды көрсетеді.

Жылдың төрт мезгілін табиғи бояуымен дәл тауып, өрнектегенде қарапайым қазақ даласы көз тартып, қазақ сахарасы қалай құлпыратынын көреміз. Бірақ үзіндіге көз тоқтатайық: «Жер көктемде, ел жазда түлейді. Кәрі мен жасты теңестірген жомарт жазға не жетсін! Сары жаздың сәніндей Сарыжайлауда қымызға мас болып асыр салған бозбастардың ішінде Тәттімбет те өмір сүрді. Етегі бүрмелі ақ көйлек, белі қынамалы көк масаты, қызыл масаты бешпент киген қыздар, қара мақпал камзолды келіншектер айт күндері дүркірей қыдырғанда, мамырдың қырмызы гүліндей құлпырып, қызыл-жасылданып, бал-бұл жанып тұратын сиқыр шақ Тәттімбеттің көз алдында!». Қаймағы бұзылмаған дәстүрдің, дала қызығының дүрілдеп тұрған шағындағы ел өмірінің суретін қаламгер кейінгі беттерде де сан қайталайды.

Қайталанған сайын өтіп кеткен өмір қызығы жаңа бір қырынан, бұрын айтылмаған тың қырынан көз тарта береді. Тәттімбет үшін қазақ даласының өтіп кеткен қызығының өзі аса қымбат, аса қадірлі. Енді осындай сұлу далада тәтті, бейбіт, мамыражай өмірмен қатар қатыгез, қаралы оқиғалардың да қатар жарысы орын тепкенін қаламгер айтып өтеді. Халық тағдырындағы тарихи белестер, ұлттық дамуымыздағы қиын-қыстау кезеңдер, барлығы ақын тағдырымен сабақтасып жатады.

Соғыс, қырғын, қантөгіс, шетел шапқыншыларының қылышының астында қан қақсаған халық, азып-тозған, арып-ашқан ел, туған жердің бір сүйем топырағы үшін жан қиған қазақ батырларының тарихы да Тәттімбет ойы арқылы беріледі. Енді осының барлығы күйшіге әсер етеді. Толғандырады. Жан дүниесін қозғайды, тебірентеді. Жүректің түбінен бастау алған осы көңіл толқындары, енді киелі домбырадан күй болып төгіледі. Осы суреттерде оның аңғарылып отыратын ұлттық болмыс-бітімі, жан-дүниесі, арман-аңсары барлығы жиылып келгенде Тәттімбет күйшінің образын даралап, ірілендіріп көрсетеді.

Тәттімбеттің атақты «Қосбасар», «Сылқылдақ», «Сарыжайлау», «Былқылдақ» күйлерінің әрқайсысының өз тарихы бар. Өз тағдыры бар. Осы тарих пен тағдырға қаламгер терең бойлайды.

«Талай жиында топ жарып көзге түскен, жуандарды жырман қағытқан, қарапайым халықты күймен сусындатқан» Тәттімбеттің досы да, дұшпаны да көп. Тәуелсіз дәулеті бар әкенін арқасында Тәттімбет еркін, бой бағып, бұлаңдап өседі. Тік те шалқақ денесіне қонымды сәнді киім киініп «кербез бала» да атанады.

Тарихқа бай, ән мен жырдың құтты мекені болған, құнарлы өлке Қарқаралы төсінде өнер қуып, ой бағып, тұтастарынан ерте есейген Тәттімбет әр елді аралап, жер сұлуын көп көреді. Ертеден ел аузында аңыз болған Көкшетау, Баянауылдарды, жер жанның Жетісуды көзбен көріп, көңілге тоқыған сәттер күйші көңілінде жатталып қалады.

Орынбор, Мәскеу, Петербург сияқты үлкен қалаларға сапар шеккенде жол-жөнекей сыңсыған орманға, жайқалған шалғынға сүйсінеді. Таныс емес елдің, бұрын көрмеген жаңа жердің табиғаты өз сұлулығымен күйші жүрегіне от тастайды. Бірақ осының барлығы жиылып келгенде туған жердің табиғатына, ғажап суретіне теңдесер дүние емес екендігіне күйші жүрегі сенеді. Осы тұста қаламгер: «Тәттімбет алақанның астына қарап, жосалы жаққа көз тастады. Ақыраптың ақырамаш шуағы ойпаңда сағымданып алдамшы көлге айналып, көз ұшын бұлдыратып жіберді. Сары аурудың сандырағындай соңғы сағым толқынданып, күйшіге шәйі орамал бұлғады. Тәттімбет: «Қазақтың жанның жайлау екен ғой. Бұрын неғып байқамадым?!» — деп таңырқады.

... Құбыладағы қаз бауыр қоңыр бұлттар қоюланып, біріне-бірі міңгесіп, түсін суыта бастапты. «Өкінішті өмір осы! Ендігі тіршілігім мынау миқы-сиқы көлеңкеге, анау сұрланған бұлтқа ұқсас. Қой, дүниеден көшпей тұрғанда Сарыжайлау туралы күй шығарайын. Қазақтың ертегі-аңызын әуенге қосқанша өзі басымның кешкенін сыр ғып шертейін», — деген, жолдау арқылы кең толғап, тереңнен тартып Тәттімбеттің «Сарыжайлау» күйіне келу жолын, осы жолдағы ішкі тебіреніс, күйшінің көңіл ауанын айна қатесіз жеткізді. «Сарыжайлау» күйінің өмірге келу тарихы осылай бастау алады.

Осындай жанның енді өнердегі жолы да бұралаң, бұлттарысы қалың. Бұралаң болатын себебі қоғам қатыгез, ортасы опасыз болды. Тәттімбетке опық жегізіп, бармағын шайнатқан кезеңдер шығармада кең қамтылады. Осының барлығын жазушы нақты оқиғаларды көлденең тарта отырып, соларды терең бейнелей отырып жеткізеді. Әсіресе Сарыжайлау сияқты жер жанның айырылған

Тәттімбет ауылының іштегі шер болып қатқан азасы, жуан, өктемшіл төре әулетіне кеткен есесі күйші ойымен, күйші толғанысымен тартымды өрнектеледі.

Жуан ауылдың, төре тұқымының тізесі момын елге батқанда осыдан теперіш көріп, жаны күйзелген алдымен күйші Тәттімбет болды. Себебі ол ел еркесі еді. Тұтас бір ағайынды ауылдың бас көтерер серкесі, сойыл соғар жалғыз жанашыры еді. Бірақ қиянатшыл орта оған қарамады, мойын бұрғызбады. Осылай, бастаушысы дуанбасы Құсбек болып, ақсүйектік намыс үшін кіжінген төренің иықтылары бірте-бірте Тәттімбеттің жеке басына жарамсып, күйші жүрегіне жара салады. Ымырасыз жауыққан қиянатшыл орта осынысымен де тоқтамай, енді Тәттімбетті істі етуге дейін барады. Шабындығына таласып, малын тонайды.

«Сарыжайлау» күйінде ең алдымен Тәттімбет осы әлеуметтік әділетсіздік, қоғамдық теңсіздік, адамдар арасындағы тартыс шындығын арқау етеді. Есесі кеткен ел, көпе-көрнеу қиянаттан қанаты қайырылған өнерпаз тағдырын күй сарыны, күй мақамы айна қатесіз жеткізеді. Күйші азабы осымен аяқталмайды. Алдында Сарықызға ғашық болған күйші арманы Тәттімбетке күйік болып бір жабысқан. Төреден қараға қыз беруге тыйым салатын керітартпа ата салты, азат ойға құрсау болған қараңғылық күйшінің жолын кесті. Бақытсыз етті. Көз алдында көңіл түкпіріне қонған тәтті арман қас-қағым сәтте сағымға айналды. Сүйгеніне қосыла алмаған Сарықыз да құсалықтан көз жұмды. Бұл да Тәттімбет жүрегіне жара салған бір кезең.

Өмірдің қия белінде осылайша күйші тағдыры сан қайтара сынға түседі. Бір тұста Тәттімбет былайшы толғанады: «Тәттімбеттің көз алдынан бүкіл өмірі шұбырып өтті. Жиырма жасында «Сылқылдақты» сылқылдатып, ақбоз жорғасына би билетіп, жандаралдан мақтау қағаз алғанда, одан бері азуы алты қарыс аға сұлтан Құнанбайды басынып, әкесінің асына тасырлатып нөкермен барғанда, Қарқаралы, Семейде талай азаматты тордан құтқарғанда, жазықсыз жапа көрген жетім-жесірге болысқанда, ел ішінде қара қылды қақ жарар қазы атанғанда, күндердің күнінде кемшілікті ат төбеліндей төреден көрермін, самалды Сарыжайлаудан қуылам деп, жорыған ба еді?».

Сарыжайлау тақырыбы — әңгіме ішінде сөз болатын барлық оқиғалардың түп қазығы. Күйші осындай жерорта жасына келгенде өзін терең тебіреніске түсірген, күндіз-түні ой-санасынан бір сәтке де кетпей қойған толғақты күйін аса бір терең шабытпен дүниеге әкеледі. Домбыраның қос ішегінен төгілген күй Тәттімбеттің көз алдына Сарыжайлау атты құтты мекеннің көрінісін бар бояуымен қайта тірілтеді. Құтты мекеннің аясында армансыз өткен қызық шақ, бозбалалық, жігіттік кезең күйші жадында қайта жаңғырады.

Күй ырғағына ерекше екпін дарытып, сазды әуеннің ішіне бітімі бөлек, болмысы асыл мазмұн сыйғыза алған күйші дарынына, күйші талантына қаламгер кең тоқталады. Аса күрделі, теңіз тынысындай толқын-толқын құйылып келіп отыратын күй тарауларының әрқайсысының домбыра шегіне түсуінің өзін жазушы аса бір нәзік, оралымды тілмен оқырманына жеткізген. Күй сырын, күйші тағдырын терең түсінген автор «Сарыжайлау» күйінің тағылымды тарихын осылайша таратып, өте тартымды суреттейді.

Күй туар сәттегі күйші сезіміне, ішкі жан дүниесіне жазушы терең бойлайды. Жайшылықта әлденеше күнді ұтатын сыршыл, күрделі күй осылайша бір кеште дүниеге келеді. Күні бойғы сейіл, сүйсініс, күйініш, тартыс, үміт, наз, нала домбыра тілінің түйіскішіл шежіресіне айналады. Тәттімбет күй шежіресін аяқтай алмай қатты күйзеледі. Күздің ұзақ түнін дөңбекшумен өткізеді. Баяғыдан бері шығарған күйлерін місе тұтпай осы күйге, «Сарыжайлауға» ынтығады. Бұған дейінгі көңіліне тоқ санап, өзіне жұбаныш етіп жүрген «төреге, тотайға, жорғаға арнаған күйлері – баянсыз дүниедей» көрінеді. Осыған дейінгі төккен күйлерінің бір төбе, ал мына жаратылысы дара, болмысы бөлек «Сарыжайлауы» бір төбе болатынына көзі жетпесе де, көңілі сенеді. Күй толғағының осылай ұзақ, созымды, титығына жеткен өнер дүниесі болғандығына Тәттімбет іштен сүйсінеді.

Бірақ күйшінің айызы әлі қанар емес. «Жайлаудың кеңдігімен, жаздың ұзақтығымен салыстырғандай күй әлі де келте жатыр. Тәттімбет: «Негізгі тарауды қайталар алдында тыңнан қысқа бір тармақ қосу жөн екен», — деген байламға келді.

... Екі шек егіз лебіз қосты. Жуан дыбыстар мен жіңішке дыбыстар жымдасып, дүрліге құлдилағанда, көкей қажар кербез оралым пайда болды. Қанша тыңдасаң, құлақ құрышың қанбайтын, қанша қауышсаң, мауқың басылмайтын оралым еді. Шерліге шаттық, шадыманға мұң бітіретін назды да налалы тармақты пысықтағанда, күйші: «Кейінгілер нәшін келтіре алар ма екен!», — деп күдіктенеді. Әңгіме соңын осылай аяқталғанда жазушы күйшінің ішінде айтылмай қалған арман-мұң барын аңғартады.

Әлеуметтік әділетсіздік, қиянат жайлаған қоғамдық орта, заман теперіші, барлығы күй астарында жатқанын қаламгер терең тебіреніспен жеткізеді. Тәттімбеттің келер ұрпаққа аманаттаған асыл, ардақты сәлеміндей сезілетін бір күйдің тарихы осылай сан-сала заман суретін тұтастай көз алдына әкеледі. Әңгіменің өте тартымды, әсерлі оқырманын бірден баурап алатын сыры да осында жатыр.

«Сарыжайлау» әңгімесіндегі *Сарыжайлау* сөзі алдымен жер атауын білдіреді. Әңгімеде осы жердің, яғни қазақтың кең мағынадағы сары жайлауының, оның көз тоятын көрінісінің, туған табиғат сұлулығының күйші домбырасына қалайша күй болып құйылғаны шығармашылық процесс деңгейінде суреттеледі. «Тәттімбеттің көзіне тағы да Сарыжайлау елестеді. Қанша жұтсаң да, тойғызбайтын қоңыр самал, шалғайда ойнаған көк сағым, сылқылдаған бұлақ, сыбдырлаған құрақ, тәжікелескен жігіт-желең мен қыз-келіншек жүйрік көңілде сиқырлы суреттер туғызады. Тәттімбет «Дариға» деп тұншыға күрсінді», — деп суреттейді күйшінің осы тұстағы сәтін. Осындағы қоңыр самал, көк сағым, сылқылдаған бұлақ, сыбдырлаған құрақ, тәжікелескен жігіт-желең мен қыз-келіншек — бәрі күйшінің өзі ойша тапқан, қиялмен ғана көрген өмір құбылыстары емес, оның өткен өмірінің қызықты, қуаныш-шаттығына негіз, бесік болған, куә болған шындықшыл жайлар.

Ендігі тұста сол қоңыр самал, көк сағым, сылқылдаған бұлақ, сыбдырлаған құрақ сол қалпында көз алдынан, көңіл көзінен өткенде, оның осы сурет, осы көріністермен бірге, солардың аясында тапқан қуаныш-шаттығы, бақытты күйі еміс-еміс елес беріп, қайта ғайып болады. Күйші көңілін күрсінтіп, терең толғанысқа салатын — осындай жайлар.

Жалпы, Тәттімбеттің «Сарыжайлау» күйінің өмірге келуіне себеп болған оқиғалар да бізге жеткен жоқ. Алайда ел арасында, қариялар жадында жатталып қалған әңгімелер ізі болуы ықтимал. Бұл туралы тасқа басылған жазба деректер жоқ. Күйдің сазына байланысты аса дарынды сазгер, зерттеуші А.Жұбанов төмендегідей болжам айтады: «Күйде жаратылыстың не бір әдемі суретін бейнелеу бар. Сонымен қатар сол әсем суретті көріп, үлкен эстетикалық рахат тауып тұрған адамның жан қылының үні бардай. Мүмкін, бұл сурет кәдімгі өзіміз білетін жайлау болар деген де ойға келесің. Сылдырап ағып жатқан бұлақ, асыр салып, асық ойнап жүрген балалар, қосылып әндеткен қыздардың да үні бар. Күйде кешкі ауылдың баяу үнде берілген симфониясы, күндізгі күннің сәулесімен, енді, міне, адамның мұрнын жарғандай келіп тұрған көкорай шөптің иісі барда»...» [4].

Қазақ прозасындағы әдеби шығарманың сюжеттік желісінің күйге, сазға негізделуін қазақ әдебиетінде Тәкен Әлімқұловтың шығармашылық ізденістері қалыптастырды. Күй сазынан, үн жүйесінен мән мағына табу, оған нақты мазмұн дарыту немес оны белгілі мазмұнмен нақтыландыру, сөйтіп әдеби шығарманың оқиғалық желісіне, адам образын жасаудың, кейіпкер характерін жасаудың басты құралына айналдыру – Тәкен Әлімқұловтың жазушылық даралығын белгілейтін көркемдік фактордың бастысы. Ал осы прозада Т.Әлімқұлов бұл дәстүрді жалғастырып, оған жаңа бағыт, жаңа арна берді, өзіне дейін қалыптасқан көркемдік үрдісті өзінше, жаңаша жалғастыра отырып, қазақ прозасын, әсіресе әңгіме жанрын тақырып, идея, образ жасау және стильдік тұрғыда жаңа көркемдік жетістіктермен байытты.

«Сарыжайлау» әңгімесін жазудан бұрын Тәттімбеттің көзі тірі немересі Шайхы деген қариямен хат жазысқанмын. Сексеннен асқан шалдың бір дәптер жазбасы – деректің куәлігіне барабар еді. Әңгіме жазарда менің «Сарыжайлау» күйін үйренуіме тура келді. Оны күйсандықта Ахмет Жұбановтан, домбыраны Баймұқан Токтаровтан үйрендім. Неге? Меніңше, «күй әсем», «күй ғажап» деген тәрізді эпитет – мазмұнсыз желсөз! Мен күйдің ырғағын, суретін бейнелеуді ұнатамын», — дейді жазушы.

Жазушы өз әңгімесінің жазылу тарихы туралы құнды ойларын, қымбат суреткерлік сырларын айтып отыр. Тәттімбеттің немересі Шайхы қарттың бір дәптер жазбасында жазушының өмір шындығынан өнер шындығын жасау процесіндегі толып жатқан шеберлік қырларын ашуға септігін тигізетін деректер жатуы анық.

Қаламгер ол дәптердің мазмұны жайында ашып айтпайды. Қаламгердің суреткерлік даралығын аша түсуге қажетті деректер табылар ме деген оймен біз сол дәптерді көп іздедік. Өкінішке орай, жазба дәптерді қолымызға түсіре алмадық. Дегенмен, жазушының осы айтқан аз мәліметінің өзі нақты суреткерлік тұрғысынан шығармашылық тәжірибесімен сабақтастыра отырып, едәуір анық тануға жол ашады [5; 89].

Түйіндей айтқанда, Таласбек Әсемқұлов пен Тәкен Әлімқұловтың жазылған шығармаларының желісі осындай. Т.Әлімқұловтың аталған көлемді әңгімесін бір күйдің тарихын суреттеу арқылы

Тәттімбеттей дәулеткер күйшінің тұтас тағдырын, өнерпаздық дарынын төгілтіп, тартымды жеткізген қымбат дүниесі деп қабылдауымыз қажет.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Әсемқұлов Т. Тәттімбет сері / Т.Әсемқұлов // Жұлдыз. — 2012. — № 4. — 35–74-б.
- 2 Әсемқұлов Т. Тәттімбет сері / Т.Әсемқұлов // Жұлдыз. — 2012. — № 5. — 80–124-б.
- 3 Қарағанды. Қарағанды облысы: энциклопедия / А.Абдулин ред. — Алматы: Атамұра, 2006. — 399 б.
- 4 Жұбанов А. Ғасырлар пернесі / А.Жұбанов. — Алматы: Дайк-Пресс, 2002. — 203 б.
- 5 Әбдезұлы Қ. Таным көкжиегі / Қ. Әбдезұлы. — Алматы: Қазақ ун-ті, 2007. — 270 б.

К.А. Толеубаева, И.С. Насипов

Образ Таттимбета в художественной литературе

В статье исследован образ Таттимбета на материале романа Таласбека Асемкулова «Таттимбет сери» и рассказа Такена Алимкулова «Сарыжайлау». Авторы выделяют такие темы, как социальная и общественная несправедливость, великий джуг в казахской степи, соперничество между людьми. Отдельное внимание уделяется изучению кюев Таттимбета. Таттимбет в романе изображается не только как кюйши, но и как человек, способствующий объединению казахов. Авторы подчеркивают единство образа Таттимбета в разных произведениях. Знаменитый поэт изображается как личность, имеющая национальное значение, в судьбе которой отразились драматические моменты истории казахского народа.

Ключевые слова: Таттимбет, кюй, кюйши, искусство, писатель, домбра, роман, рассказ, народ, общество, нация, история.

K.A. Toleubaeva, I.S. Nasipov

The image of Tattimbet in fiction

The article is based on Talasbek Asemkulov's novel «Tattimbet Seri» and Taken Alimkulov's story «Saryzhaylau». This scientific article tells about the image of Tattimbet in works of art. First of all, the image of Tattimbet is social injustice, social injustice, the arrival of the great jute in the Kazakh steppe, the struggle between people. Cuys were passed from mouth to mouth. Social injustice, abusive social environment, the complexity of time, everything in the world is characterized by deep trembling in the works of two writers. The story of one kui, characterized by Tattimbet's noble, respected greetings to future generations, is based on the story of his birth. Tattimbet, in the novel, is depicted not only kuishi, but also a unifying person of the two countries. In every century there were great achievements in artistic expression, especially those who are fascinated by our historical personalities, who had different fates but left an unforgettable and national heritage. The works of Talasbek Aisemulov and Taken Alimkulov are presented on the basis of the dear world, which bears in itself the whole fate of Tattimbet, artistic talent and inspiration.

Keywords: Tattimbet, kyuy, kuishi, art, writer, dombra, novel, story, people, society, nation, history.

References

- 1 Asemkulov, T. (2012). Tattimbet seri [Tattimbet]. *Zhuldyz – Star*, 4, 35–74 [in Kazakh].
- 2 Asemkulov, T. (2012). Tattimbet seri [Tattimbet]. *Zhuldyz – Star*, 5, 80–124 [in Kazakh].
- 3 Abdulin, A. (Eds.). (2006). *Karagandy. Karagandy oblysy: Entsiklopediia [Karaganda. Karaganda region: Encyclopedia]*. Almaty: Atamura [in Kazakh].
- 4 Zhubanov, A. (2002). *Hasyrlar pernesi [Golden mean]*. Almaty: Daik-Press [in Kazakh].
- 5 Abdezuly, K. (2007). *Tanyim kokzhiehi [Horizons of knowledge]*. Almaty: Kazak Universiteti [in Kazakh].

А.К. Асан

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: akzhauyn07@gmail.ru)

Философско-эстетический опыт и пути его реализации в литературе второй половины XX века

На сегодняшний день изучение литературного процесса XX столетия актуализируется в разных направлениях, в которых современное научное сообщество совершает попытки составления общей картины стиля эпохи. На реализацию стиля эпохи, безусловно, влияет стилевое разнообразие авторов. В статье особое внимание уделено прозе второй половины XX века, которая соединяет философско-эстетический опыт золотого, серебряного веков с современным литературным процессом. В связи с этим исследователь предлагает обратить внимание на поэтику магического реализма. Данный термин рассмотрен как художественный метод, который был широко использован в творчествах разных писателей второй половины XX века. Автор отличает терминологическое применение «магического реализма» в западной литературе от русской. Для определения данного термина использованы различные источники, которые затрагивают проблему магического реализма в художественной словесности только лишь отчасти. Литературный процесс второй половины XX века невозможно отделить от исторического фона, тем более если мы говорим о русскоязычной прозе. Политические, экономические и общественные явления, которые формировали культурную и литературную атмосферу второй половины XX века, отразились и в художественном пространстве искусств. Многоплановость стиля литературы не может не опираться на комплекс идей своего времени, тем более не может не отражать этот комплекс идей в соответствующих образах своего времени. При написании статьи автором использованы фундаментальные труды Ф.И. Буслаева, А.Н. Веселовского и Ю.И. Минералова.

Ключевые слова: магический реализм, проза, русская литература, А.Ким, художественный метод, XX век.

Художественная словесность второй половины XX века как особый феномен в развитии культуры играет важную роль в осмыслении характерных черт ее развития, в понимании творческого процесса, его динамики. Для филологического постижения доминантных черт социально-психологического, эстетического, стилевого плана словесности названного периода принципиально важно выбрать правильный метод анализа явлений культуры и литературы. Обратимся к историко-функциональному и сравнительно-историческому методам, обоснованным и развитым в российской филологии Ф.И.Буслаевым.

Политические, экономические и общественные явления, которые сформировали культурную и литературную атмосферу второй половины XX-го столетия, отразились и в художественном пространстве искусств. Многоплановость стиля литературы не может не опираться на комплекс идей своего времени, тем более не может не отражать этот комплекс идей в соответствующих образах своего времени. Эйдос – идея – образ идеи, образ образа. Однако изучение художественной словесности сквозь призму исключительно социальных идей, господствующей в обществе идеологии не может быть полноценным в реализации филологического анализа художественных произведений. Так, ученый Ю.И. Минералов отмечал, что «при переакцентровке приоритетов в сторону социологических проблем (вроде проблем классовости и партийности) проблемы поэтики и стилистики, проблемы художественности автоматически сдвигаются на периферию внимания» [1; 5]. Таким образом, *актуальность* исследования художественной словесности второй половины XX века объясняется необходимостью изучения художественного стиля эпохи, который определяется исключительно благодаря средствам тех художественных методов, в рамках которых творят целые группы писателей или те, кто принадлежит к данному времени культуры в целом. «Литература интересовала нас не как средство иллюстрации или критики общественно-исторических коллизий, экономических отношений, моральных норм и пр., а как художественное явление, искусство слова» [1; 5].

Развитие литературного процесса второй половины XX века было связано, с одной стороны, с активным осмыслением художественных традиций, и с другой — с поиском новых художественных методов, которые могли бы реализовать «новый реализм». Наряду с проблемами смысла жизни, веры,

бессмертия души актуальным остается эсхатологический настрой, заданный нищестанством и следованием за Владимиром Соловьевым еще на рубеже XIX–XX веков. Исследуемый период времени в литературе также остается частью эпохи декаденства, разрушения старого мира, где истина познается через внутреннее состояние человека. В прозе поиски мира после исторических событий второй мировой войны создают пласт писателей «потерянного поколения». Эти факторы оказали значительное влияние на систему жанра и художественных методов в литературе. В этой связи нужно обратить внимание на творчество таких авторов, как Э.Хемингуэй, А.Камю, Б.Пастернак, И.Андрич, Дж.Стейнбек, Жан-Поль Сартр, М.Шолохов, М.Астуриас, Я.Кавабата, А.Солженицын, Г.Г.Маркес, У.Голдинг, Н.Махфруз, Т.Моррисон, Ж.Сарамаго, Дж.Апдайк, Г.Грасс и другие.

Гегель в своих рассуждениях обратил внимание на тенденцию обращения к литературному опыту неевропейских народов, который воспринимался с точки зрения европейцев как «нечто чуждое и необычное»; «это признание художественных произведений, выпадающих из круга и форм тех произведений, которые преимущественно служили основой теоретических абстракций, привело к признанию своеобразного вида искусства — романтического искусства» [2; 22]. Поэтика мифа, религиозных текстов в художественном осмыслении второй половины XX века влияет на индивидуальный стиль авторов. Как отмечает Ю.И.Минералов, «индивидуальный стиль — исключительно многогранное явление, и к «поэтике» он не сводим, но феномены, изучаемые в категориях этой науки, неотделимы от проблематики теории стиля» [1; 10]. Индивидуальный стиль разных авторов, повторяя опыты предыдущих эпох, образует новые тенденции в литературе, которые в совокупности составляют художественную картину мира к определенному отрезку времени. Обращаем внимание на развитие типов художественного сознания в литературе.

В учебнике по теории литературы Е. Черноиваненко «Литературный процесс в историко-культурном контексте. Развитие и смена типов литературно-художественного сознания в русской словесности XI–XX веков» отмечены три «большие эпохи», которые своеобразно выражают художественно-культурное сознание:

- эпоха религиозно-риторического типа (XI – сер. XVII вв.);
- эпоха светско-риторического типа (сер. XVII – первая треть XIX вв.);
- эпоха эстетического типа (вторая треть XIX в. – наши дни) [3].

Как правило, уже названия таких формулировок отсылают нас к жанровым особенностям художественных произведений, которые делят литературный процесс на разные эпохи.

В книге Н.А.Гуляева предложена следующая формулировка определения литературного процесса: «Литературный процесс – сложная система литературных взаимодействий. Он представляет собой картину формирования, функционирования и смены различных литературных направлений (классицизма, романтизма, реализма и других), возникающих в ту или иную эпоху как выражение социальных, эстетических потребностей определенных сил общества и сходящих с исторической арены при изменении обстановки» [4; 76]. Несмотря на то, что определение содержит возможные неясности, особенно, если учесть, что формулировка предлагается в рамках учебника, мнение о литературном процессе как о смене разных направлений подмечено вполне объективно. Смена, изменения, новаторство, уникальность, модернизм — все эти понятия и процессы, которые, безусловно, реализуются в рамках развития литературного процесса, обуславливают природу эволюции жанровых форм литературы.

Теоретические труды по жанровой эволюции берут начало из фундаментальных работ М.М.Бахтина и Ю.Н. Тынянова. Трансформационные особенности жанра обоснованы развитием литературного процесса, сменой типов литературно-художественного сознания, модными направлениями массовой культуры и литературы, особенностями национально-фольклорной почвой разных народов и т.д. [5]. Развитие литературного процесса и жанровые эволюции взаимообусловлены. Изучение трансформационных особенностей жанра в поэтике отдельного автора дает глубокие результаты, а в рамках литературного процесса — объективные обобщения.

Особенности развития романного жанра объясняются, прежде всего, традициями развития массовой литературы. Изучение данного вида жанра осложнено особенностями его дуальной природы: роман является одним из исторических, и в то же время одним из наиболее часто обновляемых жанров. Эволюционный характер романного жанра часто связан со смешением разных прозаических и лирических жанров для достижения автором поэтики модернизма.

М.М.Бахтин в своем труде об эпосе говорил о том, что «один роман моложе письма и книги, и он один органически приспособлен к новым формам немого восприятия, то есть к чтению» [6; 392]. По мнению ученого, данный жанр предполагает некоторые трудности в его изучении: исторический аспект романного жанра достаточно богат, но и его модернизация требует постоянного внимания филолога для того, чтобы делать разумные выводы. Одновременное диахроническое и синхроническое изучение жанра является как трудным, так и интересным для филологического исследования.

Принадлежность художественного текста к определенному жанру показывает нам связь литературных произведений в историческом аспекте. То есть жанр — это определяющий компонент в системе литературы. Если брать с этой точки зрения, то определение жанра является обязательным пунктом анализа художественного текста. Но на вопрос «Что такое жанр?» каждый литературный период (эпоха) дает разные ответы. Проблема жанра в историческом аспекте всегда будет актуальной, поэтому искания в этой области обновлялись каждым поколением филологов, что вполне оправданно.

Однако не только жанр, но и другие литературные понятия, такие как «художественный текст», «герой», «автор» и т.п., получали разные формулировки в разное время [7].

Определение жанра обуславливается национальной, временной и географической принадлежностью специалиста-реципиента. Жанр должен соответствовать одному из трех родов литературы, поэтому выделяют прозаические, поэтические и драматические произведения. Проза включает такие жанры, как роман, новелла, повесть, очерк; поэзия — элегию, сонет и другие; драма — комедию, трагедию и т.д. Каждый из перечисленных выше жанров делится еще на несколько видов, продолжая систему строения и деления литературных текстов в рамках научных исследований [8].

Стоит отметить и следующий критерий систематизации жанров литературы: жанры бывают исторически обусловленными либо теоретически обусловленными. Согласно этому критерию такой жанр, как роман, имеет глубокие исторические корни. Тогда как виды романа (исторический, рыцарский, любовный и т.д.) характеризуются и обосновываются в разных теоретических исследованиях [6]. Есть и такие тенденции в литературе, когда сам автор дает определение жанру своего текста. В частности, мы бы хотели обратить внимание на творчество писателя Анатолия Кима. Например, перечисленные выше формулировки жанров произведений Кима («роман-сказка», «роман-притча», «роман-мистерия»), с одной стороны, являются индивидуально авторскими, с другой — определяют существование текста на стыке двух исторически сложившихся жанров в литературе. Таким образом, мы видим, эволюция жанра во второй половине XX века обуславливается синтезом разных искусств.

В творчестве А. Кима присутствует мифопоэтическое начало, которое выделяет его среди других писателей второй половины XX века. С появлением на свет таких произведений, как «Белка», «Отец-лес», «Сбор грибов под музыку Баха» и «Поселок кентавров» имя автора стало популярным не только среди читателей, но и среди критиков и литераторов. В критических материалах на произведения Кима прослеживалось два абсолютно противоположных мнения: с одной стороны, поэтика мифотворчества автора была высоко оценена современниками, с другой — отрицательные отзывы.

На художественное пространство романа «Радости рая» повлияла структурная природа текста: 33 главы. Следует отметить символику чисел в романе, которая имеет семантическую значимость при построении глав. 3 — священная, символическая цифра для христианского мировосприятия: небесное число символизирующее душу (Святая Троица) [9]. Заметим также, что тройка является сакральным числом одновременно во многих религиозных и языческих представлениях разных видов. В художественном переосмыслении 3, как символ, часто функционирует в фольклорных жанрах: в сказках — 3 царевича, 3 испытания, 3 попытки, 3 желания, 3 дня и 3 ночи и т.д. В античной литературе 3 сестры Мойры — символ смерти. Семантика тройки не редко выражает символику рождения, жизни и смерти, или же прошлого, настоящего и будущего.

С другой стороны, сложение или умножение чисел глав дает возможность увидеть новые сакральные смыслы других чисел, которые так же символичны: $3+3=6$ или $3 \times 3=9$. Образуются новые числа — 6 и 9. Тридевятое царство, тридевять земель, «Девятый вал» Айвазовского. В Библии 666 — число, под которым скрыто имя зверя Апокалипсиса.

В романе Кима число 33 делит художественное пространство на 33 локации, которые различаются разными географическими данными и разным временным отрезком. Так, например, действия первой главы разворачиваются на Канарском острове La Gomera. Если обратить внимание на историю данного острова, интересным является тот факт, что проживали в нем туземцы Гуанчи.

Имя главного героя первой главы — Аким или, как уточняет рассказчик, Иоаким. Существует несколько версий происхождения такого имени. Наиболее популярным является производное от древнееврейской «Йехояким», что означает созданный Яхве («бог»). Аким — имя, которое несет за собой религиозный характер. Встречается как в христианской, так и в мусульманской культурах. Выбор такого наименования героя основывается на древнем происхождении слова. Аким — начало человеческого сознания, которое «не может, и не умеет еще даже обманывать диких козлов» [10; 280]. С другой стороны, Аким напоминает имя и фамилию самого автора — А.Ким. (Антолий Ким).

Предметный и природный миры приобретают сакральный смысл, они различаются характерной семантикой. Например, барана-муфлона, за которым он изначально охотился, называет Берендеем. Берендеи — древнетюркское кочевое племя, выделившиеся из огузов [11]. Камень, которым он взял эту добычу, называет Ондаром.

В первой главе привлекает внимание описание канарской сосны. Пресная вода на этом острове стекает с небес, промывая хвойные иглы сосны. Автор использует метафору «небесно вкусная вода», как дар божий, как райский напиток. В художественном сознании сосна символизирует жизненную силу, плодотворность и силу возрождения [12]. Это очень примечательно, так как в этой главе жизнь героя и природный мир описываются в первозданном виде. А.Ким уже с первых страниц насыщает художественный текст разными метафорами и символами, которые обязательно несут мифологическую нагрузку. Разнообразие и разноплановый характер символического мира оформляются собственным пониманием мифической основы мира. То есть каждая аллюзия или реминисценция на религиозные, мифические мотивы приобретает в прозе Кима авторскую интерпретацию, при этом автор ни в коем случае не разделяет философские взгляды на религии, национальности или географию. Для Кима принципиально важно описать мир, который является общим для всего человечества. От этого художественное пространство и символический мир его прозы адресуются всем и каждому, а не только для русскоязычных читателей.

Так, например, описание убийства фазана по имени Лазарь не только отсылает читателя к библейской притче о воскрешении Лазаря, но и интерпретирует эту историю для создания образа смерти как обыденного явления для человека. Главный герой рассказывает, что в ту эпоху, когда разворачиваются события первой главы, отсутствовал страх перед смертью. Смерть представляется нам как обыденный процесс, ничем не отличающийся от процесса приема пищи или сна. Но случай с фазаном, которого прозвали Лазарь, стал одним из основополагающих моментов, когда смерть начала проявлять негативный отблеск. Убить фазана или свинью ради того, чтобы съесть; убить чужого человека для того, чтобы защитить свое племя, свою женщину, считается нормальным, но убить ради того, чтобы убить, как это случилось с фазаном по имени Лазарь, воспринимается негативно и сумело вызвать страх у главного героя.

Вместе с изменениями локаций сюжета меняется и художественное время. Субъективность временной категории дает возможность героям романа переходить на разные плоскости, не имея ограничения в выборе эпохи существования. Более того, время как обременительное явление, которое может ставить рамки чувству свободы, в романе теряет такую силу. «...Между будущим и тобою также нет ничего — одно только расстояние, лишь отрезок пространства» [10; 298]. Таким образом, автор подчиняет категорию времени как воле каждого персонажа, так и воле каждого читателя. Непостоянство, отсутствие системы во времени передается как обыденное явление. Восприятие чудесного как обыденного, простого является одним из основных признаков магического реализма. Если многие ученые говорили о мифопоэтике прозы Кима, то роман «Радости рая» показывает трансформационные возможности мифопоэтики до магического реализма и философской прозы.

В третьей главе герой романа переносится в вводное пространство. Во время путешествия по морскому дну он встречает осьминога в двести тонн весом, зовут которого Гаргантюа. Сам герой трансформировался в нематериальное состояние, которое он сравнивает с транслируемыми изображениями по телевизору. Гаргантюа принимает главного героя за своего сына Пантагрюэля. Ножки осьминога автор сравнивает с длиной Останкинской башни, что дает возможность читателю визуально представить его размеры. Или представить движения гигантского осьминога: «...Гаргантюа замедленно, как Барышников в прыжке, вытянул вертикально вниз свои восемь башневидных щупалец и провалился в бездну...» [10; 319]. Как мы уже видим, имена новых персонажей являются реми-

нисценцией на знаменитый сатирический роман «Гаргантюа и Пантагрюэль» Франсуа Рабле. Роман Рабле через образы двух великан-обжор, отца и сына, высмеивает человеческие пороки. Отец и сын являются королем и принцем королевства Утопия. Гротеск и гипербола — главные приемы в романе Рабле, что сближает его по стилистике с романом «Радости рая». Элизабет Ричмонд (американка), Гаргантюа и Пантагрюэль (французские персонажи), Земфира (татарское имя), Чомбе (катарское имя) — участники сюжета в третьей главе, разные по национальным, расовым принадлежностям. Такой широкий спектр персонажей, которые совсем разные, но в то же время с легкостью разговаривают на одном языке, понимают друг друга.

Из морского пространства третьей главы мы переносимся в простую деревенскую жизнь, где поют дворовые песни, ухаживают за огородом и время течет медленно. В Октябрьском поселке Аким встречает бледную пожилую женщину, в которой видит что-то знакомое, что-то, что напоминает ему Серебряную Тосико, Элизабет Ричмонд или даже Гаргантюа. В ходе беседы старуха по имени Марфа рассказывает, что она дитё, новорожденный ребенок, и что время для нее уже давно оставалось, а выглядит она старой, потому что пережила смерть, но в то же время заново родилась. Она не пьет, не ест, потому и не умирает. Когда жители поселка уехали, старуха Марфа осталась одна и поняла, что родилась заново. И помог ей в этом ангел по имени Лобзофф Ляксандр Трофимович. На Руси по старинке период бабьего лета называли «Марфиным летом». Имя старухи Марфа является одним из библейских имен Нового завета. Марфа — сестра Марии и Лазаря Вифанского, в доме которых какое-то время жил Иисус Христос. Марфа в романе напоминает о том, что раз уж человек родился, то должен и умереть, как родился и умер Иисус Христос. Но, как только люди покинули Октябрьский поселок, и Марфа осталась одна, она решает остаться в нем навсегда, в чем помогает ей ангел-агент.

В следующей главе автор переносит читателей в райский уголок Кореи. Сюжет данной главы своеобразно интерпретирует древнюю корейскую мифологию о райской земле. Одним из самых популярных мифов корейского народа является легенда о Тангуне [9], который запомнился как мифологический родоначальник корейского государства. По легенде сын Небесного Творца по имени Хванун сошел с армией слуг на гору Тхэбоксан и возвел на этом месте «Обитель Бога». Хванун был хорошим правителем и обучил людей разным видам ремесла и искусства. В этой горе также проживали Медведь и Тигр, которые желали присоединиться к людям. Тогда Хванун объявил для них следующее испытание: прожить сто дней в темной пещере, питаясь только чесноком и полынью. Испытание проходит Медведь и превращается в красивую девушку, которая родила Хвануну сына Тангуна. Особый характер тотемизма в мифологическом представлении о сотворении мира корейского народа отразился в романе Кима. Главный герой в шестой главе находит рай в горном поселке Дирисана, у которого интересное название — «Пристанище Иисуса». Если в предыдущей главе Аким был в гостях у Марфы, как Иисус останавливался у Марфы, сестры Марии, то в этой главе он находит покой в «Пристанище Иисуса». Главный герой умирает на вершине этих гор, для того чтобы вновь появиться на свет и пуститься в поиски земных радостей рая. Герой умирает с чувством покоя. Рядом с ним будут Александр Македонский и Александр Ким, второй из них прадед самого автора, имя которого он не помнит, но предполагает. Между двумя Александрями ничего нет — опять идет повтор мыслей, заданный в самом начале в виде эпиграфа. В этой же главе присутствует образ демона, Старший Брат Тигра, который по происхождению был китайцем. Называя демона Тигром, возможно, автор вспоминает о сказанной выше легенде о Тангуне, где Тигр не проходит испытание, которое присоединило бы его к людям.

В начале седьмой главы главный герой просыпается и обнаруживает возле себя огромную стрекозу по имени Нуруа, которая заводит с ним беседу: «Ну, хорошо, хотя бы скажи, кто ты был до своего появления здесь? А то тебя ведь почти не видно было, столь ты мал оказался и невесом. Два грамма всего...» [10; 385]. Семантика символа стрекозы имеет достаточно объемную нагрузку. Так, в древности их считали символом фей. Североамериканские индейцы верили, что стрекоза является символом возрождения. Стрекоза была одним из древних насекомых, останки которого нашли в каменных углях, принадлежащему юрскому периоду. Но самое примечательное это то, что по мифам и легендам Швеции стрекоза — слугитель дьявола, который взвешивает людские души. Аналогично в романе стрекоза Нуруа оценивает душу Акима в двести грамм. Нужно отметить, что в авторских иллюстрациях Кима, где прослеживается карта путешествия, есть пейзажные изображения Швеции. Таким образом, с помощью аллюзий и реминисценций на различные мифы и легенды

разных народов, оформления текста иллюстрациями из собственного путешествия писатель связывает историю романа со своей действительностью.

В романе часто всплывает образ рыбы. Полосатая рыбка Земфира в пятой главе, черная крупная рыба Уроккы или в дальнейшем образы запаха рыбы: «холодный рыбный аромат», «могуче и сладостно пахнувшая рыба», «океан, мощно пахнувший бризом и рыбой» и т.д. Если обратить внимание на библейское значение символа рыбы, то сразу вспоминается монограмма «Ихтис», древний акроним, который обозначает имя Иисуса Христа. Сам акроним изображается в виде рыбки:

[9].

Таким образом, можно наблюдать, как образ Иисуса Христа сопровождает главного героя через символичный мир художественного пространства.

В девятой главе главный герой попадает в еще одну известную геолокацию — на пролив Магеллана, южную часть Америки. Узкий и опасный для мореплавателей пролив разделяет Огненную землю (архипелаг между Атлантическим и Тихим океанами). Португальский мореплаватель Магеллан, открывший этот пролив, изначально назвал его в честь праздника Дня Всех Святых. География романа тщательно подобрана автором, учитывая исторические особенности, которые дополняют семантику художественного пространства.

Центральной темой в романе «Радости рая» А.Кима становится «Душа». Главный герой и все персонажи повествования не имеют ограничений в трансформационных возможностях. Категория времени не имеет значения.

Отмечается, что «в прозе А.Кима реализовано древнекитайское представление о том, что всем в мире управляет Дао — единое и неделимое житнетворящее начало. В то же время можно проследить четкое движение, своеобразную преемственность в использовании мифологических образов и мотивов. Однако писатель основывается исключительно не на восточной философии, он исходит также из особенностей анимистического мышления как такового, что позволяет использовать весь мотивный фонд мировой мифологии» [13; 286].

Таким образом, анализ мифологической основы повествования в романе «Радости рая» помогает видеть разнообразие символического мира произведения. И такое разнообразие интерпретируется автором по-своему, создавая собственную самобытную мифологическую систему, которая проявляется в его романном творчестве. А конкретно в романе «Радости рая» эта система становится основой художественного мира.

Часто эволюция романного жанра обуславливается фольклорной почвой словесного искусства. И прекрасный тому пример — латиноамериканская литература, а именно ее развитие в период двадцатого столетия. Так, миф в рамках прозаического наследия второй половины XX века выходит на передний план. Точнее, мы видим трансформацию мифа и легенды в романном творчестве. Например, произведение «Улисс» Джойса, которое принадлежит первой волне модернизма XX века. Сюжет этого романа построен на аллюзиях «Одиссеи» Гомера. Также можно отметить роман «Кентавр» Апдайка, где художественное пространство и система персонажей («Олинджер — Олимп», «директор Зиммерман — Зевс», «доктор Апплтон — Аполлон» и т.д.) построены на основе античной литературы.

Самым интересным явлением в романном творчестве второй половины XX века является появление множества ответвлений реализма. Эсхатологический настрой человеческой души, которая проявляется на уровне темы смысла жизни в художественном воплощении обуславливает нарушение временных рамок повествования, смещение ментальных плоскостей бытия и т.д. Нужно отметить, что на развитие реализма в русской прозе второй половины XX века немаловажную роль оказала поэтика символизма. Так, А.Блок в статье «О современном состоянии русского символизма» сформулировал интересную интерпретацию об искусстве как второй реальности: «Мой собственный волшебный мир стал ареной моих личных действий, моим «анатомическим театром», или балаганом, где сам я играю роль, наряду с моими изумительными куклами (ессе homo!). Золотой меч погас, лиловые миры хлынули мне в сердце. Океан — мое сердце, все в нем равно волшебное: я не различаю жизни, сна и смерти, этого мира и иных миров (мгновенье, остановись!). Иначе говоря, я уже сделал собственную жизнь искусством (тенденция, проходящая очень ярко через все европейское декадентство). Жизнь стала искусством, я произвел заклинания, и передо мною возникло наконец то, что я (лично) называю «Незнакомкой»: красавица кукла, синий призрак, земное чудо» [14; 429, 430]. Мы видим, что, по поэтике символизма, любая художественная реальность уже является элементом «чудесного»

или «магического» вымысла. В 1966 г. известный художник и теоретик искусства В.А. Фаворский своеобразно продолжает мысль Блока в статье под названием «Магический реализм». Автор предлагает обратить внимание на понимание магического реализма в античной литературе. В частности, он обращает внимание на миф о Дедале, который, по легенде, был самым искусным человеком своего времени. В каждом городе античного мира были скульптуры, которые создал Дедал. И об этих статуях говорили как о «живых» явлениях. Однажды Дедал поселяется на острове Крит, где царь Минос предлагает ему построить жилище Минотавра, где можно было скрыть это чудовище от людей. Дедал построил лабиринт. Но жертвоприношение народа, в виде 7 молодых людей и прекрасных девушек, которое были вынуждены подносить люди для Минотавра, вызывает страх и отчаяние у Дедала. Но он был окружен морем, и не было выхода. Тогда Дедал для себя и своего сына создает крылья из разных перьев и воска, которые в итоге дадут возможность взлететь, как птица, и покинуть остров Крит. К сожалению, финал мифа трагичен, но для нас важно отметить образ «мастера» в этом сюжете, который своим мастерством «оживляет» свои произведения. Этот античный текст метафорично описывает «вторжение художественного в реальное пространство» или «магическое» составляющее искусства. Кроме легенды о Дедале, Фаворский упоминает и о Прометее. Здесь, конечно же, имеется в виду миф о создании человека Прометеем («Все искусства у людей от Прометея», Эсхил). Также автор обращает внимание на творчество Гомера, где есть описание того, как хромой Гефест выковал для себя серебряных прислуг, которые помогают ему ходить. Приводя данные примеры из античного мира, Фаворский размышляет: «Все это — искусство, обладающее магическим реализмом, как бы чудесное искусство, делающее все до того реальным, что оно становится живым» [15; 228].

Таким образом, мы можем проследить актуальность такого художественного метода, как «магический реализм» (Фаворский) в литературном пространстве второй половины XX века. Данный метод был популярен как среди зарубежных писателей (Джойс, Апдайк, Маркес), так и в русской прозе (А.Ким, Н.Орлов, Н.Думбадзе).

Список литературы

- 1 Минералов Ю.И. Теория художественной словесности (поэтика и индивидуальность): учеб. для студ. филол. фак. высш. учеб. завед. / Ю.И. Минералов. — М.: ВЛАДОС, 1999. — 360 с.
- 2 Гегель Г.В.Ф. Эстетика. / Г.В.Ф. Гегель. — Т. I. — М.: Искусство, 1968. — С. 22.
- 3 Черноиваненко Е.М. Литературный процесс в историко-культурном контексте: Развитие и смена типов литературы и художественно-литературного сознания в русской словесности XI–XX веков: моногр. / Е.М. Черноиваненко. — Одесса: Маяк, 1997. — 712 с.
- 4 Гуляев Н.А. Теория литературы: учеб. пос. — 2-е изд., испр. и доп. / Н.А. Гуляев. — М.: Высш. шк., 1985. — 271 с.
- 5 Русская проза конца XX века: учеб. пос. для студ. вузов / под ред. Т.М. Колядич. — М.: Флинта; Наука, 2005 — С. 34–52
- 6 Бахтин М. Литературно-критические статьи / М.Бахтин. — М.: Худож. лит., 1986. — 541 с.
- 7 Васильева О.В. Современная русская литература / О.В. Васильева. — СПб.: СПбГУ, 1994. — 52 с.
- 8 Сухих И.Н. Учебно-методический комплекс по курсу «Теория литературы. Практическая поэтика» / И.Н. Сухих. — СПб.: СПбГУ, 2014. — 352 с.
- 9 Аверинцев С.С. Рай. Мифы народов мира. Энциклопедия [в 2 т.]. — Т. 2. / С.С. Аверинцев. — М.: Российская энциклопедия; Олимп, 1997. — С. 364
- 10 Ким А.А. Радости рая: собр. соч. [в 4 т.]. — Т. 2. / А.А.Ким. — Владивосток: Валентин, 2013. — 732 с.
- 11 Элиаде М. Аспекты мифа / М. Элиаде; пер. с фр. Э. Шюре. — Харьков: Фолио-М.: АСТ, 1990. — 126 с.
- 12 Трессидер Д. Словарь символов / Д. Трессидер. — М.: Фаир-пресс, 1999. — 448 с.
- 13 Тодоров Ц. Введение в фантастическую литературу / Ц. Тодоров. — М.: Дом интеллектуальной книги, 1997. — С. 41.
- 14 Блок А. О современном состоянии русского символизма: собр. соч.[в 8 т.]. — Т. 5. / А. Блок. — М.-Л.: Гос. изд-во худож. лит., 1962. — С. 429, 430.
- 15 Фаворский В. А. Литературно-теоретическое наследие / В.А. Фаворский. — М.: Сов. художник, 1988. — 588 с.

А.Қ. Асан

XX ғасырдың екінші жартысы әдебиетіндегі философиялық-эстетикалық тәжірибе және оның даму жолдары

Қазіргі әдебиеттануда XX ғасырдың әдеби үдерісіне тән стильдік ерекшеліктерді зерттеп, зерделеу мақсатында түрлі бағыттардағы проблемалық тақырыптар қозғалып келеді. Әлем әдебиеті мен мәдениетіне үлкен өзгерістер әкелген XX ғасырдың стильдік әлпетін айқындау үшін сол заман жазушыларының жеке стиліне ерекше көңіл бөлу қажет. Бұл мақалада орыс әдебиетіндегі алтын және күміс дәуірлері деп аталатын XIX–XX ғасырларда қалыптасқан әдеби дәстүрлердің философиялық-эстетикалық тәжірибесі мен қазіргі заманауи әдебиеттің арасындағы алтын көпірге айналған XX ғасырдың екінші жартысындағы әдеби үдеріс туралы ой қозғалады. Автор, әсіресе, «магиялық реализм» терминіне ерекше көңіл бөлген. Аталмыш термин зерттеуші тарапынан әдеби-көркем әдіс ретінде зерделенді. Автордың пайымдауынша, «магиялық реализм» терминінің батыс және орыс әдебиетіндегі қолданылу кеңістіктері айтарлықтай айырмашылықтарға ие. Мақалада терминнің әдебиеттану ғылымындағы түрлі қайнар көздерден алынған анықтамаларын топтастыра отырып, бір арнаға жүйелеу үшін өзіндік пайымдаулар ұсынылған. XX ғасырдың екінші жартысындағы өнер әлеміне үлкен әсерін тигізген саяси, экономикалық және әлеуметтік құбылыстардың көлеңкесінде қалып кеткен авторлық стиль мәселелеріне аса көңіл бөлінді. Мақаланың әдістемелік негізін Ф.И. Буслаев, А.Н. Веселовский және Ю.И. Минераловтың іргелі еңбектері құрайды.

Кілт сөздер: магиялық реализм, проза, орыс әдебиеті, А.Ким, әдеби-көркем әдіс, XX ғасыр.

A.K. Assan

Philosophical and aesthetic experience and ways to implement it in the literature of the second half of the twentieth century

Today, the study of the literary process of the twentieth century is actualized in different directions, in which the modern scientific community makes attempts to compile a general picture of the style of the epoch. The style variety of the authors certainly influences the implementation of the style of the epoch. This article focuses on the prose of the second half of the twentieth century, which combines the philosophical and aesthetic experience of the golden, silver centuries with the modern literary process. In this regard, the researcher proposes to pay attention to the poetics of magical realism. This term is considered as an artistic method, which was widely used in the works of various writers of the second half of the twentieth century. The author distinguishes the terminological use of «magical realism» in Western literature from the Russian. To define this term, various sources are used that affect the problem of magical realism in artistic literature only in part. The literary process of the second half of the twentieth century can not be separated from the historical background, especially if we are talking about Russian-language prose. Political, economic and social phenomena that shaped the cultural and literary atmosphere of the second half of the twentieth century, and reflected in the artistic space of the arts. The diversity of the style of literature cannot but rely on the complex of ideas of its time, much less reflect this complex of ideas in the respective images of its time. The work is based on the fundamental works of F.I. Buslaev, A.N. Veselovsky and Yu.I. Mineralova.

Keywords: magic auctions, prose, russian literature, A. Kim, artistic method, the twentieth century.

References

- 1 Mineralov, Yu.I. (1999). *Teoriia khudozhestvennoi slovesnosti (poetika i individualnost) [Theory of artistic literature (poetics and individuality)]*. Moscow: VLADOS [in Russian].
- 2 Gegel, G.V.F. (1968). *Estetika. [Aesthetics]*. Moscow: Iskusstvo [in Russian].
- 3 Chernoiivanenko, E.M. (1997). *Literaturnyi protsess v istoriko-kulturnom kontekste: razvitie i smena tipov literatury i khudozhestvenno-literaturnogo soznaniia v russkoi slovesnosti XI–XX vekov [The literary process in the historical and cultural context: The development and change of types of literature and artistic and literary consciousness in the Russian literature of the XI–XX centuries]*. Odessa: Maiak [in Russian].
- 4 Guliaev, N.A. (1985). *Teoriia literatury [Theory of Literature]*. Moscow: Vysshaia shkola [in Russian].
- 5 Koliadich, T.M. (Eds.). (2005). *Russkaia proza kontsa dvadtsatoho veka [Russian prose of the end of the twentieth century]*. Moscow: Flinta: Nauka [in Russian].
- 6 Bakhtin, M. (1986). *Literaturno-kriticheskie stati [Literary-critical articles]*. Moscow: Khudozhestvennaia literatura [in Russian].
- 7 Vasileva, O.V. (1994). *Sovremennaia russkaia literatura [Modern Russian literature]*. Saint Petersburg: SPbHU [in Russian].

- 8 Sukhikh, I.N. (2014). *Teoriia literatury. Prakticheskaya poetika [Theory of Literature. Practical poetics]*. Saint Petersburg: Sankt-Peterburhskii gosudarstvennyi universitet [in Russian].
- 9 Averintsev S.S. (1997). *Rai. Mify narodov mira [Paradise. Myths of the peoples of the world]*. Moscow: Olimp [in Russian].
- 10 Kim, A.A. (2013). *Radosti raia [Joy of Paradise]*. Vladivostok: Valentin [in Russian].
- 11 Eliade, M. (1990). *Aspekty mifa [Aspects of Myth]*. Moscow: AST [in Russian].
- 12 Tressider, D. (1999). *Slovar simvolov [Dictionary of symbols]*. Moscow: Fayr-press [in Russian].
- 13 Todorov, Ts. (1997). *Vvedenie v fantasticheskuiu literaturu [Introduction to fantastic literature]*. Moscow: Dom intellektualnoi knigi [in Russian].
- 14 Blok, A. (1962). *O sovremennom sostoianii russkogo simbolizma [On the current state of Russian symbolism]*. Moscow: Gosudarstvennoe izdatelstvo khudozhestvennoi literatury [in Russian].
- 15 Favorskii, V. A. (1988). *Literaturno-teoreticheskoe nasledie [Literary-theoretical heritage]*. Moscow: Sovetskii khudozhnik [in Russian].

ТІЛ МЕН ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

METHODS OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

УДК 378.14

Ж.Н. Критарова¹, Ж.Н. Жунусова²

¹Институт стратегии развития образования РАО, Москва, Россия;

²Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: zhanyl08@mai.ru)

Методика преподавания дисциплин гуманитарного цикла в национальной школе: ретроспективный анализ

Статья посвящена исследованию истории становления методики как особой области гуманитарного знания в национальной школе, которая шла параллельно с осознанием необходимости в региональных национальных школах обучения на родном языке. В ретроспективном анализе показан путь, пройденный методикой преподавания русского языка и литературы как науки, начиная с Российской империи и заканчивая сегодняшним временем. Авторами обобщен опыт обучения русскому языку и литературы в национальной школе, изложено становление этого направления в науке. Подробно проанализированы многочисленные методические труды известных просветителей, ученых, методистов прошлого, которые освещали проблему специфики организации школьной системы в нерусских школах, излагали методику и правила преподавания гуманитарных дисциплин в этнических школах. Систематизация истории развития методики как науки показала, что к середине XX века был заложен фундамент для ее дальнейшего развития.

Ключевые слова: методика, родной язык, национальная школа, реорганизация национального образования, русская и родная литература, методическая школа.

История развития методики преподавания русского языка и литературы связана с развитием школьного образования и обучения, а также с историей становления самой национальной школы. Понимание необходимости преподавания в школе русского (отечественного, родного) языка привело и к осознанию необходимости создания теории его преподавания. Впервые в истории русской методической мысли был обобщен опыт обучения русскому языку и изложены методика и правила преподавания гуманитарных дисциплин в работе Ф.И. Буслаева «О преподавании отечественного языка» (1884). Далее работа в этом направлении активизировалась, появились замечательные труды К.Д. Ушинского «О первоначальном преподавании русского языка», И.И. Срезневского «О первоначальном курсе русского языка», Д. И. Тихомирова «Общие замечания о преподавании родного языка» и др. Так стали вырабатываться основополагающие принципы преподавания языка и литературы в организациях образования.

В общественном сознании проблема специфики организации школьной системы в нерусских губерниях Российской империи, «задачи школы не только как инструмента просвещения, но и как инструмента языковой и духовной консолидации российского общества были поставлены еще в конце 60-х годов XVIII века» [1; 5]. Крупными историческими вехами в становлении национальной школы явились школьные реформы 1870 и 1918 гг.

Начальная школа в дореволюционной России была в основном русскоязычной. Лишь в 60–70 гг. XIX в. пришло осознание того, что в национальных регионах нужна школа с родным языком обучения. В марте 1870 г. в недрах Министерства народного просвещения появились «Правила о мерах

к образованию инородцев». Согласно «Правилам...» для инородцев учреждалось два вида начальных училищ: для христиан и для татар-мусульман, так в 1896 г. появились инословные и иноверческие народные училища, обучение в которых строилось на основе программы начальных училищ с обязательным преподаванием национального языка и Закона Божия соответствующей конфессии.

Основным типом среднего учебного заведения в России конца XIX в. становится мужская классическая гимназия. В 1899 г. в 196 гимназиях обучались около 70 тысяч гимназистов. Так, при Ставропольской мужской гимназии были открыты подготовительное отделение и пансион для представителей горских народов.

В период 1905–1917 гг. активно разрабатывались правительственные концепции национального образования. Важным этапом в проведении государственной образовательной политики явилась работа Межведомственного совещания по вопросу о постановке школьного образования для инородческого, инословного и иноверческого населения (1910–1911), инициатором которого выступил министр внутренних дел П.А. Столыпин.

О необходимости реорганизации национального образования на демократических основах было заявлено Комиссией по образованию в местностях с инородческим населением 1-го Всероссийского съезда по народному образованию (1913). Рассмотрев вопросы о начальном образовании у болгар, украинцев, татар, башкир, курдов, калмыков, евреев, латышей, эстонцев, литовцев, якутов, бурят, армян, грузин, немцев-колонистов, народностей Туркестана, горных народностей Кавказа, одним из главных вопросов на съезде был вопрос о необходимости преподавания на родном языке. Русский язык как государственный признавался в национальной школе обязательным предметом с 3-го класса. В основу государственной политики в области образования инородцев была положена так называемая система Н.И. Ильминского (1822–1891), базирующаяся на православной религии и природном языке.

После 1917 г. в структуре советской школы возник тип учебных заведений с родным (нерусским) языком обучения, который получил позже название «национальной» школы. В Постановлении НКП РФ от 31 октября 1918 года «О школах национальных меньшинств» дано одно из первых определений национальной школы: «Под национальной школой ... разумеется школа, которая обслуживает меньшинство населения, отличающееся от большинства своим языком и бытовыми особенностями. Преподавание в национальной школе ведется на родном языке. В связи с родным языком изучается родная литература и история своего народа... на обеих ступенях единой трудовой школы и в высшей школе».

В том же году было проведено 22 национальных съезда работников просвещения, на которых обсуждались проблемы развития национальной школы. В связи с этим началась многоплановая работа по созданию учебников и подготовке национальных кадров. Уже в 1929 г. учебники издавались на 56 языках народов РСФСР, действовало 85 национальных училищ и 8 национальных педагогических институтов, в 24 пединститутах появились национальные группы. В 20–30-е годы было создано 40 алфавитов для бесписьменных народов, записаны памятники народных культур, созданы и изданы учебники на 104 языках (1934), организована массовая подготовка учителей коренных национальностей, создана система начальных школ с обучением на родных языках и с содержанием образования на этнонациональной культурной основе [2; 187].

Таким образом, 30-е гг. могут считаться временем становления советской национальной школы. В эти годы в городах произошел переход от всеобщего начального образования к семилетнему образованию. Однако о создании полноценных частных методик преподавания русской литературы в национальной школе в первой половине XX в. говорить не приходится. До 1957 г. в каждой из национальных республик и областей издавались книги для чтения в 5–7 классах. После реформы 1958 г. нерусские школы стали работать по общим хрестоматиям. А в 1960 г. были созданы новые нормативные программы по русской литературе в национальной школе.

Вместе с тем зарождение методики преподавания русского языка и русской литературы в национальной школе произошло в начале века. Основой для ее становления в национальных общеобразовательных учреждениях России явились труды известных просветителей, ученых, методистов прошлого. Основы методики преподавания были заложены еще в трудах М.В. Ломоносова. В середине XIX в. в сочинениях В.Г. Белинского, Н.Г. Чернышевского, Н.А. Добролюбова и их последователей, В.И. Водовозова и В.Я. Стоюнина, методика сформировалась как особая наука.

В 30–50 гг. XX века в развитие методической мысли большой вклад внесли В.В. Голубков, В.В. Данилов, М.А. Рыбникова, Н.М. Соколов, Б.М. Эйхенбаум, чьи труды оказали большое влияние

на литературное образование учащихся не только русскоязычных, но и других национальных школ Российской Федерации.

В методике преподавания языка и литературы в национальной школе, наряду с едиными проблемами образования для общеобразовательных учреждений с русским составом учащихся, рассматриваются проблемы специфичные. Это, в первую очередь, интерференция и билингвизм. Русская литература в национальной школе является не только объектом изучения, но и важным средством обучения русскому языку.

Важную роль в становлении методики преподавания русского языка и литературы в национальной школе сыграл созданный в 1932 г. Национальный научно-исследовательский институт педагогики. Через три года институт был переименован в Центральный научно-исследовательский институт национальностей (приказ Наркомпроса № 146 от 18 февраля 1935 г.). Затем последовало новое переименование, а в 1938 г. Институт был расформирован. И в том же году было принято Постановление Правительства об обязательном изучении русского языка в национальной школе, что утверждало русский язык как язык межнационального общения и как язык приобщения к русской культуре. Русский язык вводился со второго класса в объеме 40 часов в неделю. Данные факты свидетельствуют о том, что руководство страны не сразу смогло сориентироваться в решении вопросов образования в национальных регионах страны. Ошибки и поиски истины в решении этого непростого вопроса, а также актуальность проблемы способствовали созданию отдела методики преподавания родного и русского языков в нерусской школе в структуре Института методов обучения Академии педагогических наук (1943). А в декабре 1948 г. в структуре АПН РСФСР учреждается Научно-исследовательский институт национальных школ (НИИ НШ), основной задачей которого было научное и научно-методическое обеспечение национальной школы учебниками и учебными пособиями по русскому языку и литературе. Принято считать, что именно эта дата является точкой отчета постановки методики преподавания гуманитарного цикла в национальной школе «на прочные рельсы» [1; 12]. Научная работа в институте проводилась в четырех подразделениях: секторе школ тюркской и монгольской групп; секторе школ народов финно-угорской группы; секторе школ народов Северного Кавказа; секторе школ народов Крайнего Севера. Среди основных научных направлений института были определены следующие: создание программ русского и родного языков и литературы для национальной школы, а также создание методики преподавания русского и родных языков и литератур в национальной школе. В решение этих вопросов существенный вклад внесли сотрудники института, выдающиеся методисты того времени А.А. Липаев и К.В. Мальцева, благодаря которым «методика преподавания ... в национальной школе стала формироваться как отдельная методическая наука» [3; 8].

Одним из основоположников методики преподавания русской литературы в национальной школе является заслуженный деятель науки РСФСР, доктор педагогических наук, профессор А.А. Липаев (1864–1977), автор более 40 книг и 60 статей по этой проблематике. Имя ученого стало известно еще в 40-е гг. по совместной исследовательской деятельности с ведущими методистами страны М.А. Рыбниковой и В.В. Голубковым. Вслед за Постановлением 1938 г. об обязательном изучении русского языка во всех национальных школах он был командирован в Туркмению для работы над учебниками по русской литературе для туркменских школьников. В результате этой командировки им были созданы учебники для чтения по русскому языку (5–7 классы) для туркменских школьников, которые переиздавались вплоть до 60-х годов.

В своих трудах ученый обосновал собственную научно-методическую систему преподавания русской литературы в национальной школе. Он опирался на критическое освоение методического наследия прошлого, современное литературоведение и методику преподавания литературы в русской национальной школе, собственный опыт работы в школе и преподавателя педагогического вуза, на изучение опыта учителей национальной школы. В работах по методике А.А. Липаев намечал примерное содержание и объем материала, рекомендовал приемы для каждого из основных этапов изучения произведений русской литературы: вступительные занятия, чтение и усвоение содержания литературного произведения, анализ, заключительные занятия. Одним из первых в методике преподавания литературы он сформулировал и раскрыл основные принципы анализа литературных произведений в школе: учет воспитательно-образовательного значения литературного произведения, принципа историзма, единства содержания и формы, учет идейно-художественных особенностей произведения и педагогических условий.

Ученый одним из первых обратил внимание на необходимость усиления словарно-фразеологической работы, правильное и выразительное чтение, упражнения в различных формах пересказа, заучивание наизусть, разнообразные виды письменных работ на материале изученных текстов, развитие речи и пр. на уроках литературы в национальной школе. Основные вопросы методики преподавания нашли освещение в монографических работах А.А. Липаева, которые были опубликованы уже во второй половине XX века. Научное сообщество высоко оценило вклад ученого в развитие методики как науки: «Достоинство книг А.А. Липаева определяется, прежде всего, их широким ... кругозором, привлечением к анализу обильного историко-литературного материала, постановкой продуманного и тщательно систематизированного круга вопросов... Они буквально энциклопедически охватывают всю проблематику работы над литературой и все практические вопросы, которые встают перед учителем-словесником (особенно в нерусской школе)» [1; 128].

У истоков создания методики преподавания гуманитарных дисциплин в национальной школе стояла заслуженный деятель науки РСФСР К.В. Мальцева (1912–1999). Вся научно-педагогическая деятельность ученого была посвящена проблемам преподавания в национальной школе и связана с Институтом национальных школ, а затем Институтом преподавания русского языка в национальной школе АПН РСФСР. Под руководством и при непосредственном участии К.В. Мальцевой была выполнена серия научно-методических исследований по широкому кругу проблем национальной школы. На основе многолетнего эксперимента в национальных школах ею раскрыта связь между развитием речи нерусских учащихся и совершенствованием всего процесса работы над русским художественным произведением. В ее трудах впервые даны примеры полного словарно-фразеологического анализа отдельных текстов на уроках литературы в национальной школе. Одной из первых К.В. Мальцева разработала методику привлечения произведений разных видов искусств на уроках литературы, раскрыла теоретические предпосылки обращения к смежным видам искусств для расширения эстетического кругозора и обогащения эмоциональной сферы учащихся. Ученый обращала внимание на организацию внеклассного чтения, развитие устной и письменной речи учащихся, межпредметные связи, культуроведческий подход к преподаванию языка и литературы в национальной школе.

Таким образом, на федеральном уровне к середине XX в. был заложен фундамент для дальнейшего развития методической науки в области преподавания русского языка и литературы в нерусской языковой среде. Одновременно этой проблемой пытались заниматься методисты национальных регионов страны. Общие и частные проблемы методики волновали ученых ведущих педагогических вузов страны.

У истоков *казанской методической школы* стояли ученые Казанского университета и педагогического института (20–40-е гг. XX в.) В.П. Брюханов, Е.Ф. Будде, Г.Ф. Линцер, В.А. Богородицкий, М.Х. Курбангалеев. Становление методики относится ко времени создания кафедры русской и всеобщей литературы (20-е г.). Основателем и бессменным руководителем кафедры русской и всеобщей литературы педагогического института на протяжении более двух десятилетий (1923–1946) был Г.Ф. Линцер. Работа Г.Ф. Линсера в институте начиналась в период становления советской науки о литературе. Еще в дооктябрьский период Г.Ф. Линсером был разработан курс истории зарубежной литературы средних веков. В 20-е г. он написал работу «Методологические искания в области литературоведения в Германии», которую представил в качестве диссертации. В 1930 г. за активную научно-педагогическую деятельность Г.Ф. Линсеру было присвоено звание профессора. В 40–50-е гг. на кафедре складываются следующие научные направления: изучение наследия революционных демократов, русская литература и освободительное движение; изучение советской литературы; изучение зарубежных литератур, проблема взаимосвязей и взаимодействия литератур; литературное краеведение; методика преподавания литературы. В содружестве с А.А. Михеевой и И.Г. Пехтелевым им были созданы программы и методические указания по преподаванию русской литературы в татарской школе.

В 1934 г. вышло Постановление Наркомпроса РСФСР об открытии *якутского и русского отделений в Якутском пединституте*, в соответствии с которым в 1935 г. было открыто отделение русского языка, а в 1939 г. — отделение якутского языка. В 1939 г. было принято всего 5 студентов, из них 3 — на отделение якутского языка.

Первыми преподавателями отделения были М.С. Гуревич, В.В. Яковлев, Н.С. Григорьев, Н.М. Заболоцкий, Б.А. Павловский. Преподаватели якутской литературы — Н.М. Заболоцкий, Н.О. Саввин, Х.И. Константинов. В 1946 г. на отделении языка и литературы открылись 2 кафедры.

Первым заведующим кафедрой якутского языка и литературы стал Л.Н. Харитонов, известный в республике методист, автор учебных пособий, в том числе пособий «Неизменяемые слова в якутском языке» (1943), «Современный якутский язык» (1947) и научно-методических статей по методике преподавания литературы в якутской школе. Благодаря деятельности названных ученых в Якутии во второй половине XX в. сформировалась серьезная научно-методическая школа в преподавании русского языка и литературы в якутской школе. Методистами Г.Р. Кардашевским, Е.М. Поликарповой, В.Н. Протодяконовым, Н.И. Филипповой, В.Р. Шишигиной и учителями якутской литературы В.Ф. Афанасьевым, М.Т. Гоголевой, Е.К. Иевлевым, А.А. Кондратьевым, М.Е. Максимовой, П.И. Оконешниковой, И.Н. Рожиным, В.В. Скрыбиным и другие созданы новые программы, учебники-хрестоматии, хрестоматии, учебники, пособия, методические рекомендации для учителей, научно-популярные книги для чтения.

Методика школьного преподавания языка и литературы в *Кабардино-Балкарии* формировалась на протяжении относительно короткого исторического периода, начиная с открытия первых национальных школ и появления первых художественных текстов на карачаево-балкарском языке. С 20-х гг. прошлого века сеть национальных школ расширялась быстрыми темпами, преподавание русского языка и литературы в национальных школах имело свою специфику: преподавателями пришли многие русские учителя, энтузиасты своего дела. Следуя примеру своих учителей, учащиеся первых балкарских школ впоследствии становились известными деятелями культуры, просвещения, поэтами и писателями, которые с благодарностью отзывались о первых учителях русского языка и литературы (например, поэт Максим Геттуев в стихе «Учитель Борис Игнатьевич» и др.). Эти учителя, конечно же, пользовались методикой преподавания русской литературы, но с учетом уровня знаний своих учащихся-балкарцев. Преподавать родную литературу и язык было намного труднее, чем русскую, так как отсутствовал методический опыт его школьного преподавания.

Зарождение балкарской письменной литературы относится к началу XX века, и вместе со школьным образованием испытала большие потрясения, пережив в своей истории смену трех разных алфавитов: до 1926 г. — арабский, 1926–1938 гг. — латинский и с 1938 г. — русский (славянский). Это вызывало определенные трудности в школьном образовании и развитии балкарской литературы.

В становлении методики преподавания литературы в республике, можно выделить три этапа: первый — с 1924 по 1930 гг., второй — с 1931 по 1944 гг. и третий — с 1957 г. В первом периоде закладывались основы методики литературы как науки, накапливался опыт школьного преподавания. Второй период характеризуется бурным ростом сети школ, всеобщим охватом обучением всего населения, взрослых и детей, вовлечением в просвещение всех грамотных представителей балкарского народа и других национальностей, увеличением количества национальных кадров и их духовным обогащением, привлечением к просветительской работе поэтов и писателей, в творчестве которых усматривался интерес к школьной жизни (к примеру, Керим Отаров в книге «Рождение школы» и др.). Третий период начался после возвращения балкарцев на родную землю и восстановления их национальной автономии. Следует отметить, что в результате известных репрессивных мер властей весь накопленный опыт школьной методической науки за предыдущие годы был утерян, национальные кадры просвещения частью погибли на войне, частью — в местах высылки. Новой балкарской интеллигенции, состоящей из вернувшихся с войны нескольких молодых грамотных людей, пришлось все начинать с нуля, в том числе и школьное образование. Дальнейший рост культуры, быстрое развитие народного образования, резкое увеличение количества школ, средних, специальных, высших учебных заведений активизировали работу по подготовке школьной программы и учебников, пособий для учителей, всего комплекта учебно-методической литературы, готовились национальные кадры.

Истоки зарождения *удмуртской национальной школы* восходят к дореволюционному периоду. Система светского образования в Поволжье стала формироваться в последней четверти XVIII в., когда правительство Екатерины II стало создавать народные училища двух типов: 4-классные главные с 5-летним сроком обучения в губернских городах и 2-классные малые в уездных. Первым уездным училищем в Удмуртии и в Вятской губернии в целом стало Елабужское, открытое 25 июня 1809 г. К 50-м гг. XIX века в Удмуртии работало 80 школ, открытых и контролируемых различными ведомствами, в них обучались 4100 детей.

На рубеже XIX–XX вв. большое значение в истории удмуртской школы имело просветительское движение, основоположниками которого были педагоги-просветители И.С. Михеев, И.В. Яковлев, Н.И. Ильминский, Г.Е. Верещагин. В 1872 г. известный просветитель Н.И. Ильминский создал

в Казани инородческую учительскую семинарию. В 1881 г. в селе Карлыган (ныне в Марий Эл) Кузьмой Андреевым при ходатайстве Н.И. Ильминского была открыта Карлыганская удмуртская школа – двухклассное учебное заведение.

Свое становление, активное развитие удмуртская школа пережила в 20–30-е гг. В 1934 г. было издано 22 учебника для 1–4 классов тиражом свыше 100 тыс. экз., 14 наименований учебников для 5–7 классов тиражом 169 тыс. экз. Разрабатывались учебники: «Букварь», «Книга для чтения», «Грамматика удмуртского языка» и др. Популярными были книги известных авторов И.С. Михеева, М.П. Прокопьева, М.И. Ильина, А.З. Ларионова, П.П. Глезденева. Активно работал выдающийся педагог и писатель Кузедуб Герд (1898–1937). За короткий творческий период жизни К. Герд опубликовал более 120 статей по различным вопросам культуры и науки (около 40 из них на русском языке, 5 — на венгерском, финском, немецком языках), выпустил более 20 собственных книг, в том числе 3 сборника стихов и поэм, 3 сборника народных песен. Им разрабатывались учебники, методические пособия, сборники для детей. Издавался детский журнал «Муш» («Пчела»), учителя национальной школы получили двуязычный педагогический журнал «Просвещение Вотобласти». Обучение на удмуртском языке продолжалось до 1957 г.

В первое десятилетие советской школы дети изучали родную литературу и фольклор по образцовым учебникам А. Ларионова, И. Михеева, Кузедуба Герда. «Шуныт зор» (1924) и «Виль сюрес» (1929) Кузедуба Герда закладывали основы литературного чтения на удмуртском языке. В этих книгах нашли отражение принципы занимательности, доступности, наглядности, последовательности, систематичности. Материал в последней из них расположен по календарно-тематическому принципу. В книгу «Виль сюрес» включены тесты, представляющие художественно-эстетическую ценность, некоторые из них написаны самим автором. Методический аппарат пособия характеризуется практической направленностью, предлагается множество заданий по созданию иллюстраций. Герд предполагал, что это не только разовьет творческие способности учащихся, но и даст возможность вновь вернуться к тексту. Книги для чтения Герда явились новым шагом в разработке проблемы школьного учебника для удмуртской школы.

В 1931 г. были изданы новые учебные пособия по литературе для 4–6 классов, автором-составителем которых был М.Н. Тимашев. Главной особенностью этих книг стало иллюстрирование исторической действительности. Он следовал методу, получившему название «сверки с действительностью». При всей скудности методического аппарата, эти книги были востребованы. В них впервые после многолетнего забвения были включены произведения К. Герда. После нескольких текстов М.Н. Тимашев помещает небольшие статьи теоретико-литературного характера, объясняющие жанровые особенности пьесы, специфику стихосложения, виды изобразительно-выразительных средств и т.д. В этих книгах прослеживается взаимосвязанное изучение произведений удмуртской и русской литературы: рассказ И. Соловьева «Шактыр Беглой» предлагается сравнить со стихотворениями Н.А. Некрасова «Орина, мать солдатская» и «Вор»; роман Кедр Митрея «Секыт зйбет» — с рассказами М. Горького «Старуха Изергиль» и «Мой спутник». Пособия могли быть этапными учебниками, несмотря на вульгарно-социологический подход к преподаванию литературы. Однако в 1932 г. были арестованы М. Тимашев, Кузедуб Герд и другие авторы учебников. Их учебники подверглись критике, были изъяты из школы и уничтожены [4; 120–125].

В начале 30-х гг. появляются программы и учебники для средней школы. Одним из авторов становится К. Митрей (1892–1949). Учебники были абсолютно идеологизированы, в них отсутствовали многие авторы прошлого, слабо отражался фольклор, литература была представлена как оружие и арена классовой борьбы. Более содержательными являются книги, созданные А. Бутолиным и М. Лямыным (1935).

Казахстанская школа методической мысли стала развиваться вместе с общей тенденцией в общественной жизни: стали появляться первые учебники, пособия, азбуки на родном языке. Большой вклад в становление преподавания языка и литературы внесли ученые А. Байтурсинов, А. Кунанбаев, И. Алтынсарин и другие.

В первой половине XX в. центром методической мысли стали первые учительские и педагогические институты в Алма-Ате и Караганде, ученые этих вузов оставили заметный след в становлении методики как науки в Казахстане (Д.Т. Турсунов, Г.А. Мейрамов, Х.А. Бекмухамедова, Н.Н. Шманова, Г.Ф. Гуревич и другие).

В 60–70 гг. в казахстанской методической науке наметился новый подход к созданию учебников и учебно-методических пособий по русскому языку для казахских школ. Так, в 1962 г. вышел учеб-

ник «Методика обучения русскому грамматическому управлению в 5 классе казахской школы» Г.А. Мейрамова, который переиздавался 18 раз. Профессором Г.А. Мейрамовым было написано первое монографическое исследование по методике преподавания русского языка в национальной школе «Система обучения русскому грамматическому управлению учащихся-казахов» (1968).

За эти годы усилиями ведущих казахстанских ученых-методистов были подготовлены кандидатские и докторские диссертации по методике преподавания русского языка и литературы (В.К. Павленко, М.Р. Кондубаева, Л.А. Чуйкина, Г.М. Алибекова, У.А. Жанпеисова, Л.В. Бейсебаева, Р.А. Айкенова и другие).

В 1951–1952 гг. в РСФСР для всех нерусских школ были введены единые унифицированные учебные планы (с вариантами для городских и сельских школ). Готовое содержание образования русской школы было перенесено в национальную школу, причем не путем перевода русских учебников на родные языки, а путем перехода на преподавание части предметов или всех предметов на русском языке. Таким образом, содержание литературного образования, принятое в русской школе, было автоматически перенесено в национальную школу. Важной вехой стал закон 1958 г. Он был нацелен на достижение интегративных задач и окончательно перевел большую часть национальных школ РСФСР в русло русского языка и русской культуры. Родной язык стал лишь учебным предметом. К середине 80-х гг. XX века обучение велось на 18 языках, причем в 10 случаях — на протяжении первых 2–3 лет. Из титульных наций РФ лишь татары и башкиры сохранили национальные школы в объеме полного среднего образования, а тувинцы и якуты — на уровне неполной средней школы, чуваша — на уровне начального образования. Остальные языки перешли в разряд учебных предметов. Тем не менее количество национальных школ в стране было немало.

В конце 80-х гг. преподавание русской литературы в национальной школе получило дальнейшее развитие. Интересные экспериментально-теоретические исследования проводились такими учеными, как Л.В. Тодоров, С.К. Бирюкова, Н.Г. Вербовая, Г.А. Обернихина, Р.З. Бозиев, Н.С. Русина, Р.З. Хайруллин и другие. В частности, были написаны книги «Методика преподавания русской литературы в 5–8 классах» (под ред. Н.Н. Вербовой, М.А. Савченко, Л.В. Тодорова) и «Методика преподавания русской литературы в 9–11 классах» (под ред. К.М. Нартова), в которых нашли отражение актуальные методические вопросы по литературе в национальной школе. С особым интересом была встречена учителями национальных школ Российской Федерации книга «Вопросы преподавания русской литературы в национальной школе» (1981), подготовленная Л.В. Тодоровым, М.Г. Ахметзяновым, Н.Г. Агановой, Н.С. Русиной и другими.

Авторы охватили широкий круг проблем, связанных с преподаванием русской литературы в национальной школе: методы преподавания, словарно-фразеологическая работа, комплексное взаимодействие различных видов искусства на уроках русской литературы и т.д. Большое внимание при этом уделили специфике преподавания русской литературы в национальной школе: особенностям восприятия художественных произведений нерусскими учащимися, использованию русско-национальных литературных взаимодействий, методике лингвистического и эстетического комментария к произведениям и т.п. Они же стали авторами вновь создаваемых учебников по литературе для национальной школы.

Выдающийся вклад в методику преподавания русской литературы в национальной школе внес Лев Аврумович Шейман (1924–2005) — пушкинист, доктор педагогических наук, профессор, академик Академии педагогических и социальных наук (Москва), заслуженный учитель Киргизской Республики, член СЖ СССР, создатель и бессменный редактор журнала «Русский язык и литература в школах Кыргызстана», автор более 600 научных работ, программ, учебников и пособий по литературе для киргизской школы.

Л.А. Шейман впервые собрал и обобщил опыт практиков педагогов-словесников Киргизии, а также педагогов-исследователей национальных республик СССР по разработке методики учебного освоения элементарного курса русской литературы в школах с нерусскими языками обучения. Результат был представлен в пособии «О преподавании русской литературы в VIII–X классах киргизской школы» (1958). Ученый выступил истинным реформатором в создании учебников по русской литературе для нерусских учащихся, создав концептуально новое учебное пособие «Русская классическая литература (2-я половина XIX века)» для X класса киргизской школы (1997), которое и сегодня может служить образцом учебной книги по литературе.

Создание концепции учебного культуроведения, теории этнокультурного обучения, связавшей преподавание русского языка и литературы с национальной языковой картиной мира, обоснование

принципа педагогического сопряжения художественных культур — все это явилось основой для создания следующих поколений учебников по русскому языку и литературе для полиэтнической школы [5; 17].

Новый виток развития методики преподавания русской литературы в национальной школе связан с именем доктора педагогических наук, профессора Меджи Валентиновны Черкезовой (1937–2016), которая многие годы возглавляла лабораторию литературного образования Института содержания и методов обучения РАО. Выдвинутый и научно обоснованный ею принцип общности и национального своеобразия в преподавании русской литературы в национальной школе является серьёзным теоретическим вкладом в систему литературного образования учащихся национальных школ. Важнейшей заслугой профессора М.В. Черкезовой в развитии методики преподавания русской литературы в национальной школе является дальнейшее развитие и преломление теории «диалога культур» Бахтина в инокультурной и поликультурной среде [5]. Под редакцией и активном участии М.В. Черкезовой был создан УМК по русской литературе для образовательных учреждений с родным (нерусским) и русским (неродным) языком обучения. «Её (Черкезовой М.В.) научные труды, учебники по литературе и методические рекомендации для учителей по изучению русской литературы в школе с родным (нерусским) языком обучения особенно актуальны сегодня для современной российской полиэтнической и поликультурной школы» [6; 26].

В лучшие времена национальной школы (60–90-е гг.) были созданы значительные работы по методике преподавания русского языка и литературы, учебно-методические комплекты. Практически во всех автономных республиках в сельской местности обучение осуществлялось по национальной программе. Экзаменационные материалы составлялись в соответствии с этой программой. И хотя выпускники школ в национальных регионах не в полной мере владели русским языком, они успешно поступали в вузы страны: работала система подготовительных отделений и специальных целевых программ.

На протяжении десятилетий в методике преподавания русской литературы в национальной школе поднимались как общие, так и частные проблемы, связанные с решением отдельных аспектов преподавания литературы [7, 8]. Во второй половине XX века проблемы теории литературы были рассмотрены в работах Г.А. Зимина, А.А. Липаева, Э.Г. Кест, М.А. Рудова, Л.В. Тодорова, М.В. Черкезовой, А.Д. Жижиной, Н.Н. Вербовой и других. О методах преподавания литературы в национальной школе писали С.Н. Юзбашев, Л.А. Шейман, С.К. Бирюкова и другие. Воспитательный аспект преподавания русской литературы в национальной школе нашел отражение в работах С.С. Шамсудинова, Н.С. Русиной, М.Б. Ганженко и других. Особенности восприятия русской литературы нерусскими школьниками посвящены исследования Л.А. Шеймана, Д.А. Клумбите, И.Х. Майоровой, М.В. Черкезовой, Р.З. Хайруллина и других. Проблема взаимосвязанного изучения русской и родных литератур нашла широкое отражение в работах А.В. Рыжевой, М.М. Абдувалиевой, М.В. Черкезовой, И.Х. Майоровой, Л.А. Шеймана, К.М. Нартова, С.М. Петровой и других.

Современная российская школа все больше становится полиэтнической и поликультурной и требует новых программ и особых методических подходов. В настоящее время существует три отрасли методики преподавания русского языка: «методика русского языка как родного, методика русского языка в нерусской школе и методика русского языка как иностранного. Эти три отрасли объединяет один и тот же предмет, поэтому они имеют много общего и специфического» [9; 17]. Принципы и подходы, разработанные в методике преподавания русской литературы в национальной школе, то есть в иноязычной языковой среде, могут помочь и в решении проблем изучения русской литературы в полиэтнической школе [10].

Основная задача современной системы образования — подготовка специалистов, обладающих высоким уровнем культуры (в том числе и культуры слова), способных разбираться в окружающем мире, внедрение и применение новшеств в преподавании языков и литературы, нацеленных на повышение эффективности обучения.

В настоящее время особо заметно влияние достижений в области смежных наук на методику преподавания русского языка и литературы, процесс совершенствования содержания образования в национальной школе.

Список литературы

- 1 Национальное образование и единство российского образовательного пространства: к 50-летию Института национальных проблем образования. — М.: ИНПО, 1999. — 148 с.
- 2 Концепция национальной школы: цели и приоритеты содержания образования. Теория и практика образовательной политики в условиях модернизации полиэтнического общества: сб. ст.: [в 2 ч.]. — Ч. 1. — М.: ИНПО, 2006. — 236 с.
- 3 Баранников И.В. Русский язык в национальной школе за 60 лет Советской власти / И.В. Баранников // Русский язык в национальной школе. — 1977. — № 5. — С. 7–15.
- 4 Очерки истории становления и развития методик общего среднего образования. — Т. 1. — Ч. 1: Гуманитарное образование до середины XX века/ под ред. М.В.Рыжакова. — М.; СПб.: Нестор-История, 2014. — 128 с.
- 5 Черкезова М.В. Проблемы преподавания русской литературы в инокультурной среде: метод. пос. / М.В. Черкезова. — М.: Дрофа, 2007. — 318 с.
- 6 Мухаметшина Р.Ф. Вспоминая Учителя, Ученого, Человека / Р.Ф. Мухаметшина // Русский язык в национальной школе. — 2017. — №1. — С.26-28.
- 7 Аристова М.А. Лексическая работа в процессе анализа художественных текстов (на материале современного учебника для полиэтнической школы) / М.А.Аристова, Ж.Н. Критарова // Русский язык в школе. — 2018. — № 9. — С. 16–21. DOI:10.30515/0131-6141-2018-79-9-16-21.
- 8 Критарова Ж.Н. Проблемы диалога культур русской литературы (культуры) с культурами других народов / Ж.Н. Критарова // Русский язык в национальной школе. — 2012. — № 4. — С. 56–59.
- 9 Сабаткоев Р.Б. Из истории методики преподавания русского языка в национальной школе / Р.Б. Сабаткоев // Проблемы диалога русской литературы (культуры) с культурами других народов: сб. науч. ст., посвящ. юбилею проф. М.В.Черкезовой. — М.: Экон-информ, 2012. — 246 с.
- 10 Критарова Ж.Н. Литературное образование в школе с родным (нерусским) и русским (неродным) языком обучения: воспитательный аспект / Ж.Н.Критарова// Отечественная и зарубежная педагогика. — 2015. — № 5 (26). — С. 188–197.

Ж.Н. Критарова, Ж.Н. Жүнісова

Ұлттық мектепте гуманитарлық цикл пәндерін оқыту әдістемесі: ретроспективті талдау

Мақала ұлттық мектептегі гуманитарлық білімнің ерекше саласы ретінде әдіснаманы қалыптастыру тарихын зерттеуге арналған, ол аймақтық ұлттық мектептердің ана тілінде сабақ беру қажеттілігі туралы хабардар етеді. Осы мақаланы ретроспективті түрде талдау кезінде орыс тілі мен әдебиетін оқыту әдістемесі арқылы Ресей империясынан бастап бүгінгі күнмен аяқталатын зерттеулер көрсетілді. Авторлар ұлттық мектепте орыс тілі мен әдебиетін оқыту тәжірибесін жинақтап, бұл саланы ғылымда қалыптастыруды белгіледі. Мақалада толығырақ көптеген зерттелген әдістемелік жұмыстар белгілі бір ағартушылар, ғалымдар, өткен жылдардағы әдіскерлер мектептің орыс емес мектептерде ұйымдастырылу ерекшеліктерінің мәселесін шешіп, этникалық мектептерде гуманитарлық ғылымдарды оқыту әдістемесі мен ережелерін айқындады. Әдіснаманы ғылым ретінде дамыту тарихын жүйелендіру XX ғасырдың ортасына қарай оны одан әрі дамыту үшін негіз қалады.

Кілт сөздер: әдістеме, ана тілі, ұлттық мектеп, ұлттық білім беруді қайта құру, орыс және отандық әдебиет, әдістемелік мектеп.

Zh.N. Kritarova, Zh.N. Zhunusova

Methods of teaching of humanitarian disciplines in a national school: a retrospective analysis

The article is devoted to the study of the history of the formation of the methodology as a special field of humanitarian knowledge in the national school, which went along with the awareness of the need for regional national schools to teach in their native language. In a retrospective analysis of this article, the path traversed by the methodology of teaching Russian language and literature as a science, starting with the Russian Empire and ending with today's time, is shown. The authors summarized the experience of teaching Russian language and literature in the national school, outlined the formation of this area in science. The article analyzes in detail the numerous methodological works of famous enlighteners, scholars, and methodologists of the past, who covered the problem of the specifics of the organization of the school system in non-Russian schools, expounded the methods and rules of teaching humanities in ethnic schools. Systematization of the history of the development of the methodology as a science showed that by the middle of the twentieth century the foundation had been laid for its further development.

Keywords: methodology, native language, national school, reorganization of national education, russian and native literature, methodical school.

References

- 1 Natsionalnoe obrazovanie i edinstvo rossiiskogo obrazovatel'nogo prostranstva: k 50-letiiu Instituta natsionalnykh problem obrazovaniia (1999). [National education and the unity of the Russian educational space: To the 50th anniversary of the Institute of National Problems of Education]. Moscow: INPO [in Russian].
- 2 Kontseptsiiia natsionalnoi shkoly: tseli i priority soderzhaniia obrazovaniia. Teoriia i praktika obrazovatelnoi politiki v usloviakh modernizatsii polietnicheskogo obshchestva (2006) [The concept of a national school: the goals and priorities of the content of education. Theory and practice of educational policy in the modernization of a multi-ethnic society]. (P. 1,2. P. 1). Moscow: INPO [in Russian].
- 3 Barannikov, I.V. (1977). Russkii yazyk v natsionalnoi shkole za 60 let Sovetskoi vlasti [Russian language in the national school for 60 years of Soviet power]. *Russkii yazyk v natsionalnoi shkole – Russian language in the national school*, 5, 7–15 [in Russian].
- 4 Ryzhakov, M.V. (Eds). (2014). Ocherki istorii stanovleniia i razvitiia metodik obshchego srednego obrazovaniia: humanitarnoe obrazovanie do serediny XX veka [Essays on the history of the formation and development of methods of general secondary education: Humanitarian education until the mid-twentieth century]. (Vol. 1. P. 1). Moscow; Saint-Petersburg: Nestor-History [in Russian].
- 5 Cherkezova, M.V. (2007). *Problemy prepodavaniia russkoi literatury v inokulturnoi srede [Problems of teaching Russian literature in a multicultural environment]*. Moscow: Drofa [in Russian].
- 6 Muhametshina, R.F. (2017). Vspominaia Uchitelia, Uchenoho, Cheloveka [Remembering the Teacher, Scientist, Man]. *Russkii yazyk v natsionalnoi shkole – Russian language in the national school*, 1, 26–28 [in Russian].
- 7 Aristova, M.A., & Kritarova, Zh.N. (2018). Leksicheskaia rabota v protsesse analiza hudozhestvennykh tekstov (Na materiale sovremennoho uchebnika dlia polietnicheskoi shkoly) [Lexical work in the process of analyzing literary texts (Based on a modern textbook for a polyethnic school)]. *Russkii yazyk v shkole – Russian language at school*, 9, 16–21. DOI: 10.30515 / 0131-6141-2018-79-9-16-21 [in Russian].
- 8 Kritarova, Zh.N. (2012). Problemy dialoha kultur russkoi literatury (kultury) s kulturami druzhikh narodov [Problems of the dialogue of cultures of Russian literature (culture) with the cultures of other nations]. *Russkii yazyk v natsionalnoi shkole – Russian language in the national school*, 4, 56–59 [in Russian].
- 9 Sabatkov, R.B. (2012). Iz istorii metodiki prepodavaniia russkogo yazyka v natsionalnoi shkole [From the history of methods of teaching Russian language in the national school]. Problemy dialoha russkoi literatury (kultury) s kulturami druzhikh narodov: Sbornik nauchnykh statei, posviashchennykh iubileiu professora M.V. Cherkezovoi – Problems of the dialogue of Russian literature (culture) with the cultures of other nations: Collection of scientific articles devoted to the jubilee of Professor M.V. Cherkezova. Moscow: Ekon-inform [in Russian].
- 10 Kritarova, Zh.N. (2015). Literaturnoe obrazovanie v shkole s rodnym (nerusskim) i russkim (nerodnym) yazykom obucheniia: vospitatelnyi aspekt [Literary education at school with native (non-Russian) and Russian (non-native) language of instruction: the educational aspect]. *Otechestvennaia i zarubezhnaia pedahohika – Domestic and foreign pedagogy*, 5 (26), 188–197 [in Russian].

M.K. Pak¹, Zh.A. Sabit²¹*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan;*²*JSK «NCPD Orleu» Institute for Teachers Professional Development in Karaganda region, Kazakhstan
(E-mail: zhuldyz2007_80@mail.ru)*

Language as a factor of interpretation and pedagogical knowledge comprehension

The article deals with pedagogical knowledge comprehension concepts study. The author supposes the concepts of «reality» and «knowledge» to be the basic concepts of the socio-phenomenological processes of formation and social knowledge functioning description. The article states that the peculiarity of pedagogical activity, as one of the pedagogy phenomena, lies in the fact that in each individual case. This peculiarity is unique and it reflects person individuality, its entity (performer) and those who it is directed to (students). The study of trends in the formation and self-formation of the conceptual apparatus of modern pedagogy has led to the following conclusion. To date, clearly manifests itself installation on the connection in the teaching of rational-logical and imaginative-emotional plans; strict scientific explanation of pedagogical phenomena and their comprehension, taking into account the socio-cultural traditions and personal emotional and spiritual experience of teachers; knowledge and creativity, including language, as evidenced by the «revival» of the conceptual apparatus of pedagogy, its expansion at the expense of figurative and artistic means, the resources of everyday language.

Keywords: language, pedagogy, pedagogical activity, interpretation, pedagogical sciences, terminology.

Thinking about the problems in education sphere the researchers often turn their attention to matching perfect ideas with actual teaching practice. To date, theoretical studies of the educational sphere have been based on traditional classical rationality. As a matter of fact, theoretical educational knowledge is based on development of various education needs comprehension concepts, here a research investigation of impeccable ideas presented in these concepts in teaching practice implementation mechanisms is being carried out. In that regard, educational knowledge hierarchical structure has been built, which is defined in a characteristic way. Firstly, it is a substantive hierarchy: general views about a relevant person determine the goals and content of the educational process, and they in turn dictate pedagogical activity methods and techniques. Secondly, this is the activity hierarchy: a philosopher or an education methodologist is a scientist-teacher-methodologist-teacher-practitioner. However, in the logic of classical rationality the attitude towards the teachers transmitting cultural and social norms is entirely clear and justified.

At the same time, in recent years, in educational science the number of diverse concepts claiming primacy has increased. The authors of these theories protect the priority of their own education perfect ideas and protect the managerial resource that gives them the chance to execute them in a mass educational workshop. But so far there are no generally accepted theoretical and practical criteria for assessing pedagogical theory significance and its overall need for introduction. Moreover, it is generally accepted that theoretical pedagogic concepts will not be realized in education large-scale practice. More precisely, their realization is inevitably accompanied by reduction and perversion, as a result, the pedagogical practice is significantly distinguished from those perfect views which were obliged to embody. This statement is testified by progress analysis and the results of educational reforms that have been developing over the last 10–15 years.

For the analysis, essential aspects of the socio-phenomenological description of social knowledge formation processes and functioning is being proposed. This knowledge is significantly essential for education reality analysis. Therefore, here the key concepts are appeared to be the concepts of «reality» and «knowledge». In their study, P. Berger and T. Lukman define reality as a quality that is inherent in being phenomena, which is irrespective of our will and desire («we cannot get rid of them») [1]. Knowledge, in its turn, is interpreted as the conditional individual probability of the phenomenon which is real and has some specific characteristics. It is important to note that the concept of reality is both theoretically and practically understood by these authors differently than the concept of impersonal used to describe sociality in classical rationalism.

Therefore, one can only assume that theoretically the existence of certain phenomena, such as conscience, can be analyzed as something impersonal and independent of particular person will and desire (indeed, conscience exists independently of our attempts to «get rid of it»). However, this objectivity does not have that specific features which is given to this concept in a direct-scientific examination of physical reality.

The theory of social knowledge analyzes social reality as a complex of intersubjective and, in this sense, objective knowledge about it shared by the people.

One of the main sociology regulations is that thinking is connected with the structure of a person, the reality of his life goes back to Karl Marx works [2].

Being a complex synthesis of directly scientific and social humanitarian knowledge pedagogical one unites all properties of objective, rational and spiritual-practical knowledge, which according to many scientists opinion is always «aggravated» by subjective personal elements: values, scientific ideals and a scientist preferences. Personal knowledge is often formulated as a question, collisions, widely uses comparative, subjunctive, modal grammatical forms, as if balancing on the edge separating the real world from possible one» [3; 19]. Thus, in the process of two levels formation in pedagogy: pre-scientific and actively growing scientific, these two levels began to develop diametrically opposite, while the first one has revealed an important influence on scientific knowledge and the whole pedagogical science: its language, ways of knowing, presentation of knowledge results. Pedagogy as a science from the moment of its formation has experienced natural sciences impact, which has been revealed in the collision of dual tendencies: a move to rationalized, theoretical, extrapersonal and absolute knowledge, and on the other hand, the difficulty of operating only ideal entities, abstractions that lead away from living processes and real people. This became more obvious in the immediate attraction of those ones who were engaged and have been engaging in pedagogical science to «revitalize» («humanize») theoretical views with concrete examples, descriptions, practical prescriptions, to use images and metaphors. This kind of tendency became one of the reasons for the public and scientific consciousness opinion about the «non-scientific» pedagogy. The pedagogical activity peculiarity as one of pedagogy phenomena lies in the fact that in each individual case it is unique, reflecting a person's individuality and its subject (performer), and those ones whom it is directed (students) In many respects, V.I. Ginetsinsky is right when he refers pedagogical structure to «performing creativity». The most important characteristics of creativity are «creativity act immediacy, the process and the product coincidence, irreversibility, creativity non-reproducibility, unpredictability, variation and its improvisation» [4; 130]. These characteristics are not explicitly reflected in theoretical knowledge, they are the result of doubts about pedagogy scientific nature as an autonomous discipline, which is also reflected in its language. Science cannot exist if it does not implement its main functions which composition is shown in different sources in different ways. Let's imagine one of the most common schemes:

- descriptive;
- explanatory;
- theoretical;
- prognostic.

It is likely that these functions representation, their realization are not feasible without the use of a direct language, skimming on pedagogy specifics. In the analyzed context the language is understood as extremely relevant to pedagogical research, with the help of which pedagogical science is formed. Related thoughts about pedagogical research methodology to science methodology and pedagogical research concern a wide range of issues: the choice of topics and research questions, the definition of their immediacy, the object and subject formulation, goals and objectives, hypotheses, provisions submitted to the defense and research methods justification. It should be pointed out that the components enumeration considered in the works on the research methodology does not specifically concern speech about language as a means of expressing scientific thoughts, a form of presenting new knowledge. Meanwhile, language as the main means of expressing scientific positions and research results in humanitarian studies requires special attention. It was not by chance that Plato, Socrates, Rousseau, Descartes, Hegel, Fichte, as well as modern philosophers spoke about the language as an expression of meaning. Moreover, the idea of creating a universal language for expressing meaning is found in the writings of Ya. A. Komensky. Therefore, according to the scientist, it is necessary to combat the lack of «separate» languages, as a result of which «Babylonization» difficulties arise in the process of education. And since no language can overcome the problem of «Babylonization», a certain universal language is necessary. And since this is only an idea at the moment, it is necessary to fight against «multilingualism» in three ways: every existing language should be turned into an instrument of universal culture; everyone needs to point to the easy way of mastering several languages of culture; all humanity must have a single universal language.

Undoubtedly, the language formulates the author's position as a subject of scientific thought, but the language is at the same time the agreement result that supplies scientific communication and forms the scientific ideas understanding acquired by other scientists and practitioners of research results.

In our opinion, the language of scientific positions presentation and research results is one of the significant research quality indicators, which, apparently, should be evaluated as a significant indicator of the researcher's readiness for scientific work, the ability of a scientist with scientific knowledge to speak and implement in various linguistic forms, which makes his scientific papers reading much more easier. All of this mentioned in one way or another is combined with the relevance of the issues and scientific results, evidence of argumentation, a clear statement of personal position, directness of hesitation, reflection, connection of science and the need to be aware of others in the language, openness to dialogue. In the case of exclusion from the mentioned above, then there will be dissatisfaction from the sense of questions recognition (repeatability), monotonous, impersonal language of presentation, uncertainty of starting abstractions, exhibiting positions and terminology, entanglement and complexity of verbal constructions, schematism.

Each science develops its own categorical apparatus, corresponding to its subject. Each set of science concepts is an invaluable part of its content.

Understanding oneself as a person, understanding of the surrounding world and other real or conceivable denotates is incorporated in the «terminology» word etymology. Terminology is a semiological system that formulates a certain system of concepts that reflect the conditioned scientific worldview. Due to the rather high development of scientific thinking in the history of man, terminology has arisen. The scientific opposition of the term to a non-term occurs when a concept has a scientific definition. Thus, scientific thought becomes the reason for the appearance its most important term component in science.

Philosopher PA Florensky wrote that with the help of scientific speech created from everyday language we master the subject of knowledge. The science essence is in terminology dispensation. Any science is a system of terms [5; 359]. For the philosopher, the term was a word of words describing the term, they used such definitions as «pressed», «essential», «concentrated», «synthetic». The cognitive nature of the term reveals the essence, qualities, relationships which are common not only with certain phenomena types, but with all universal being [6]. This knowledge is expressed in universal human thinking forms such as concepts, terms. They are the result of the world knowledge.

Literature review devoted to the terminology study suggests that the terminology emergence and development began long before its scientific understanding and criteria development for attributing certain units to terminological vocabulary.

So, it is well known that the categories of modern pedagogy, as a rule, include the following:

- socialization;
- education;
- training;
- education.

The broadest of these concepts is socialization, which includes a diverse and multi-level process of changing and shaping one's physical and mental state under the influence of the surrounding social environment inevitably experienced by each person. It should be noted that initially this process of involving a person to accumulated social values was to some extent spontaneous was unregulated. To a significant extent, it is going to be the same in modern society, which is confirmed by the preservation even in developed countries significant groups of people with certain forms of deviant behavior contrasting from social norms in the form of crime, alcoholism, drug addiction, etc. However, in a developed civilized society the process of socialization is becoming more and more orderly, organized and controlled. The main role in this process is played by the educational structure, because education is formed orderly, purposeful configuration of socialization being realized thanks to the system of specialized institutions. Note that education means not only the process of children socialization, but also a single process of people formation in all periods of their life, including secondary and higher vocational education. Moreover, in situations when this or that education result has become a «perishable product», the process of education began to include lifelong self-education, self-formation.

One of the most important educational activity components is learning which consists of the trainers and trainees joint activity in mastering a certain system of knowledge. The nature and extent of this knowledge is assigned in the current educational institutions to curricula and programs that determine both the list of disciplines studied and their content. Training is the fundamental basis of education.

Education is an interconnected process of transforming the knowledge acquired in the course of learning into stable forms of activity and behavior, skills and abilities. In other words, education is possible holistic only if the training is combined in it with education, i.e. if the knowledge gained in the learning process is used in reality, and do not remain unclaimed. In addition, the other units are also included in the core essen-

tial categorical pedagogy apparatus. Knowledge is the result of the facts, laws, concepts study and laws of nature and society formation. Skills are prepared for practical and theoretical reality, carried out with its pace and accuracy at a conscious level of learning and experience.

Under the skills we imply activities driven to automatism, performed without special stress from the position of will and conscious self-control; stacked by multiple repetition.

Education is the process of mastering knowledge and skills formed by humanity; upbringing on this basis of a whole worldview, abilities for cognition, behavior and consciousness.

Under the pedagogical process we mean consciously-organized focus and planned interaction between the teacher and students in order to bring up and teach students.

We take into consideration the following additional categories:

In the process of formation the consecutive and regular mental and biological changes arising in a person (motor process, change, striving for the latter) take place.

Formation is a change in individual education and certain qualities that occur under the influence of natural and social, external and internal, objective and subjective aggregates.

When we say the environment we mean the unification of a person surrounding conditions and interaction with the organism and personality.

At the same time, it must indicate that all units of pedagogy apparatus category essence are closely interconnected with each other. Let us examine the definitions provided and present their consistency. The communication of certain teachers knowledge puts forward the right direction for them, at the same time organizing extremely thorough central ideological, moral, ideological, social and many other guidelines, in connection with which training has an educative character. It is perfectly understandable that every upbringing is a part of learning. Teaching - educating, educating - teaching. Zones of the concepts of «education» and «teaching» are partly overlapped. Education introduces itself in the form of educational and learning processes. The fact is that such interrelated processes do not exist without each other; hence, it appears that the terms like education, teaching and bringing up have an educational character. This view is confirmed by the relatively accurate definition of the current pedagogy, that is the human education science.

Going into these concepts their formation and various authors point of view formation from, we can come to the conclusion that these international scientific concepts are again have not established yet pedagogical categories. Analyzing these concepts, it is clearly seen that education is one of the most important, but not the only factor influencing its formation. The boundaries of «Formation» concept have not been defined yet, they maybe are too much narrow, or expand to boundless limits. Formation implies a certain completeness of the human personality, the achievement of a maturity level, sustainability. But science is gradually being formed, there are changes in various directions of life formation. Accordingly, it is difficult to say definitely what should be the goal of personality formation. There are also no defined boundaries for the application in pedagogy of the concept - formation. It is connected with constant, unceasing changes, transitions from one state to another, ascent from the simple to the complex, from the lowest to the highest.

In addition, the conceptual system of humane pedagogy actively represents the actual pedagogical concepts and terms reflecting the knowledge established in pedagogy: «education», «training», «formation», «principles of education», «principles of training», «methods», «forms organization of training and education» and others.

The following group in the conceptual system of pedagogy is represented by general scientific concepts and terms such as «hypothesis», «experiment», «result», some of which come from the general theory of systems and cybernetics: «system», «subsystem», «element», «system-forming factor», «System approach», «structure», «function», «model», «vector (education)», etc.

The third group is the terminology of related fields of directly scientific knowledge, which relatively recently entered the vocabulary of pedagogy: «synergism», «entropy», «nonlinear processes», «nonequilibrium states» (these concepts survived the reaminologization in the process of overtaking).

And, finally, the newest insights into the terminology of humane pedagogy came from the vocabulary of religion, aesthetics, theatrical, visual, and musical art: «mission», «faith», «direction», «score», etc.

It should be emphasized that the attitude towards the conceptual composition of the new pedagogy in the scientific sphere is not unambiguous.

A number of scientists express their rejection of the fact that the conceptual apparatus of modern pedagogy is enriched by the terms of related sciences and arts. The use of pedagogical vocabulary based on a figurative, allegorical, metaphorical interpretation of pedagogical phenomena is particularly objectionable. The fact that practicing teachers who describe the personality, psyche, character of a child poorly using their

own pedagogical and traditional psychological vocabulary, replacing it with arbitrary descriptions, literary metaphors and comparisons are negatively evaluated.

Another group of teachers (for example, Yu.V. Senko [7]), on the contrary, are of the opinion that depriving polysemy (polysemy), metaphor and uncertainty of the pedagogy language can lead to stopping its formation.

It is easy to conclude that the basis of these disagreements is not particular questions of the conceptual and terminological pedagogical theory apparatus and practice, but fundamentally different methodological approaches characterizing the systems of norms and values used in interpreting the pedagogical process.

In the questions of interpretation the conceptual basis of humane pedagogy, two positions collided:

– supporters of the logical-epistemological (scientific, rationalistic) approach, based on the boundless scientists beliefs in science self-sufficiency, and therefore giving priority to unambiguous interpretations, accurate knowledge, on the one hand; and

– adherents of value-semantic approach, focusing on the cultural and historical background of educational activities, based on the rejection of the desire to put everything into the scheme, uniquely interpret the knowledge of the person and the pedagogical reality in general.

Therefore, in the situations of active pedagogical science formation, the emergence of new pedagogical realities, there is an expansion of the terminological pedagogy apparatus, the use of concepts in unusual meanings. The most striking sign of the new pedagogy is active penetration into its language of concepts and terms of other sciences and related fields of activity (psychology, theology, sociology, ethics, rhetoric, direction):

- «intuition»;
- «improvisation»;
- «image»;
- «prestige»;
- «mission»;
- «Plan»;
- «intrigue»;
- «dramatization», etc.

In active pedagogical science situations and practice formation the emergence of new pedagogical realities, the expansion of humane pedagogy conceptual basis at the expense of figurative means, metaphorization and use of concepts in unusual meanings is a completely natural and natural process. The concepts and their definition in itself are not the goals of pedagogical science and practice. It is known that K.D. Ushinsky did not always use concepts with the same meaning [8], and F. Engels wrote: «The only real definition is the formation of the very matter essence, and this is no longer a definition» [9].

The study of trends in modern pedagogy conceptual apparatus formation and self-formation led to the following conclusion. To date, the installation on the connection in the pedagogical activity of rational-logical and image-emotional plans clearly manifests itself; a rigorous scientific explanation of pedagogical phenomena and their comprehension taking into account the socio-cultural traditions and personal emotional and spiritual experience of teachers; knowledge and creativity, including linguistic, as evidenced by the «revitalization» of pedagogy conceptual apparatus, its expansion through the figurative and artistic means, the resources of the ordinary language.

Summarizing all the above, we note that the analysis of pedagogy links with its related fields of pedagogical knowledge allows us to conclude about its features, nature and direction of scientific research. Didactic knowledge about the educational process emerged as a result of the deepening pedagogical (didactic) knowledge differentiation. Separated from general didactics, it studies the learning process, substantiates its patterns, reveals didactic relations that arise in it, etc. The fact that the educational process requires special consideration is also indicated by the fact that it is studied from different positions in such relatively new areas of pedagogical knowledge such as vocational education pedagogy, pedagogy and the methodology of vocational training. The first two disciplines include didactic knowledge about the educational process at school as an indispensable element; the methodology of vocational training conducts parallel research from the standpoint of the academic subject in vocational education.

The pedagogy of vocational education and vocational training methodology are interrelated categories based on didactic knowledge about the educational process and teaching methodology. At the same time, an important sense here is the systematic character of learning, which again brings us back to the research of

Ya.A. Komensky, in whose opinion, it is necessary to bring the connections between phenomena to the comprehension of students and to organize training material in such a way that it does not seem like chaos to students, would be summarized as a few key points. In training, he believed, it is necessary to go from facts to conclusions, from examples to rules that systematize, summarize these facts and examples; go from concrete to abstract, from easy to difficult, from general to particular; first give a general idea of the object or phenomenon, then proceed to the study of its individual aspects.

According to the teachers opinion education, without no doubt, should always be feasible, and the material assimilation is strong with all new methods and training technologies.

References

- 1 Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. — М.: Медиум, 1994. — 323 с.
- 2 Маркс К. Экономические рукописи 1857–1859 гг. / К. Маркс, Ф. Энгельс // Сочинения: [в 50 т.]. Т. 46. — Ч. 1. — М.: Политиздат, 1968. — 317 с.
- 3 Познание в социальном контексте / под ред. Л.Пеняевой. — М.: ИФРАН, 1994. — 174 с.
- 4 Гинецинский В.И. Основы теоретической педагогики / В.И. Гинецинский. — СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 1992. — 154 с.
- 5 Флоренский П.А. Термин / П.А. Флоренский; сост. В.А. Татаринцов // История отечественного терминоведения. Классики терминоведения: Очерк и хрестоматия. — М.: Московский лицей, 1994. — 408 с.
- 6 Верещагин Е. У истоков славянской философской терминологии: ментализация как прием терминотворчества / Е. Верещагин // Вопросы языкознания. — 1982. — № 6. — С. 105–114.
- 7 Сенько Ю.В. Гуманитарные основы педагогического образования / Ю.В. Сенько. — М.: Академия, 2000. — 240 с.
- 8 Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания: опыт педагогической антропологии / К.Д. Ушинский // Пед. сочинения: [в 6 т.]. Т. 5. — М.: Педагогика, 1990. — 528 с.
- 9 Маркс К. Сочинения / К.Маркс, Ф. Энгельс // Сочинения: [в 50 т.]. Т. 20. — М.: Политиздат, 1961. — С. 84.

M.K. Pak, Zh.A. Sabit

Тіл педагогикалық білімді түсіндіру және түйсіну факторы ретінде

Мақала педагогикалық білім тұжырымдамаларын зерттеуге арналған. Авторлар әлеуметтік білімнің қалыптасу және қызмет ету үдерістерін әлеуметтік-феноменологиялық сипаттаудың негізгі ұғымдары «шындық» және «білім» ұғымдары болып табылады деп санайды. Мақалада педагогиканың феномендерінің бірі ретіндегі педагогикалық қызметтің ерекшелігі әрбір жеке жағдайда ол жалғыз, жеке тұлғаның және оның субъектісінің (орындаушының) және ол бағытталған адамның (тәрбиеленушілердің) даралығын көрсетеді. Қазіргі заманғы педагогиканың ұғымдық аппаратының қалыптасу және өзін-өзі қалыптастыру үрдістерін зерделеу келесі қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Бүгінгі күні педагогикалық қызметте рационалды-логикалық және бейнелі-эмоционалды жоспарларды, педагогикалық құбылыстарды қатаң ғылыми түсіндіруді және педагогтардың әлеуметтік-мәдени дәстүрлерін және жеке эмоционалды-рухани тәжірибесін ескере отырып, оларды түйсіну; таным мен шығармашылықты, оның ішінде тілдік құбылыстарды қатаң ғылыми түсіндіруді, бұл туралы педагогиканың ұғымдық аппаратының «жандануы», оның бейнелі-көркем құралдары, әдеттегі тіл ресурстары есебінен кеңейтілуін айғақтайды.

Кілт сөздер: тіл, педагогика, педагогикалық қызмет, интерпретация, педагогикалық ғылым, термин-тану.

M.K. Pak, Zh.A. Sabit

Язык как фактор интерпретации и постижения педагогического знания

Статья посвящена изучению концепций постижения педагогического знания. Авторы полагают, что основными понятиями социально-феноменологического описания процессов становления и функционирования социального знания являются понятия «реальность» и «знания». В статье указано, что особенность педагогической деятельности как одного из феноменов педагогики заключается в том, что в каждом отдельном случае она единственна, отражает индивидуальность личности и ее субъекта (исполнителя) и тех, на кого она направлена (воспитанников). Изучение тенденций формирования и самоформирования понятийного аппарата современной педагогики позволило сделать следующий

вывод. На сегодняшний день явно проявляет себя установка на соединение в педагогической деятельности рационально-логического и образно-эмоционального планов; строгого научного объяснения педагогических явлений и их постижения с учетом социально-культурных традиций и личного эмоционально-духовного опыта педагогов; познания и творчества, в том числе и языкового, о чем свидетельствует «оживление» понятийного аппарата педагогики, его расширение за счет образно-художественных средств, ресурсов обыденного языка.

Ключевые слова: язык, педагогика, педагогическая деятельность, интерпретация, педагогическая наука, терминоведение.

References

- 1 Berger, P.L., & Lukman, T. (1994). *Sotsialnoe konstruirovaniye realnosti. Traktat po sotsiologii znaniya* [The Social construction of reality. A treatise in the sociology of knowledge]. Moscow: Medium [in Russian].
- 2 Marks, K., & Engels, F. (1968). *Ekonomicheskie rukopisi 1857–1859 gg.* [Economic manuscripts of 1857–1859]. Sochineniya – Compositions (Vols. 1-50; Vol. 46; P. 1). Moscow: Politizdat [in Russian].
- 3 Peniaeva, L. (Eds.). (1994). *Poznanie v sotsialnom kontekste* [Knowledge in a social context]. Moscow: IFRAN [in Russian].
- 4 Ginetsinskii, V.I. (1992). *Osnovy teoreticheskoi pedagogiki* [Fundamentals of theoretical pedagogy]. Saint-Petersburg: Izdatelstvo Sankt-Peterburgskogo universiteta [in Russian].
- 5 Florenskii, P.A. (1994). Termin [Term]. Istoriia otechestvennogo terminovedeniya. Klassiki terminovedeniya: Ocherk i khrestomatiya – History of domestic terminology. Classic terminology: an Essay and a reader. V.A. Tatarinov (Ed.). Moscow: Moskovskii litsei [in Russian].
- 6 Vereshchagin, E. (1982). U istokov slavianskoi filosofskoi terminologii: mentalizatsiya kak priim terminotvorchestva [The origins of the Slavic philosophical terminology: mentalitate as a technique for terminological]. *Voprosy yazykoznaniiya – Questions of linguistics*, 6, 105–114 [in Russian].
- 7 Senko, Yu.V. (2000). *Humanitarnye osnovy pedagogicheskogo obrazovaniya* [Humanitarian bases of pedagogical education]. Moscow: Akademiya [in Russian].
- 8 Ushinskii, K.D. (1990). Chelovek kak predmet vospitaniya: opyt pedagogicheskoi antropologii [Man as a subject of education: the experience of pedagogical anthropology]. *Pedagogicheskie sochineniya – Pedagogical compositions*. (Vols 1-6; Vol. 5). Moscow: Pedagogika [in Russian].
- 9 Marks, K., & Engels, F. (1961). *Sochineniya* [Compositions]. (Vols. 1-50; Vol. 20). Moscow: Politizdat [in Russian].

Ф.К. Исенова¹, И.Н. Ахметвалиева²¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан;²Казахский гуманитарно-юридический университет, Нур-Султан, Казахстан

Уровневый подход к обучению русскому языку как неродному (из опыта работы КАЗГЮУ)

Статья посвящена рассмотрению вопроса об уровневом подходе к обучению русскому языку как неродному, в частности, таким видам речевой деятельности, как грамматическая компетентность, аудирование (слушание), чтение (понимание прочитанного), письмо. Необходимость разработки методического аппарата уровневого подхода обучения вызвана сменой подходов к обучению: от грамматикоцентрического к компетентностному. Авторами предложен анализ конкретных заданий, направленных на проверку уровня владения русским языком как неродным в условиях неязыкового (юридического) вуза. Задания направлены на реализацию всех четырех типов речевой деятельности: говорение, письмо, аудирование, чтение. В статье представлены практические результаты формирования языковых и речевых навыков у студентов в ходе изучения русского языка в КАЗГЮУ.

Ключевые слова: уровень, виды речевой деятельности, грамматическая компетентность, аудирование, чтение, письмо.

Представление об «уровне владения» тем или иным языком рассматривается традиционно в изучении иностранных языков, особенно это касается интенсивной подготовки для обучения в зарубежных программах академической мобильности, однако в Казахстане так же остро встал вопрос о содержании обучения русскому языку как неродному с позиций уровня обучения. Социально значимым он становится и в связи с тем, что государством предпринимаются активные попытки создания условий для формирования полиязычного (поликультурного) общества [1, 2].

Так, в Типовой учебной программе, утвержденной 31 октября 2018 г. и на основании которой будут составлены учебные программы по русскому языку на будущий учебный год, уже предусмотрено изучение русского языка, начиная с уровня А1 (элементарного уровня). Немаловажную роль играет не само деление на уровни, а изменение содержания образования в зависимости от уровня студента. Чтобы определить этот уровень, нам не поможет ЕНТ, очевидно, требуются новые формы распределения студентов по уровню владения языком в соответствующие группы. В данной статье мы предлагаем познакомиться с принципами работы по уровневому обучению в неязыковом вузе, предложим анализ конкретных примеров заданий по отдельным видам речевой деятельности (грамматике, аудированию, чтению, письму).

В рамках обсуждения вопросов обучения основным навыкам речевой деятельности остановимся на принятой системе распределения по уровням, созданной Российской государственной системой сертификационных уровней общего владения русским языком как иностранным (кроме этого, представлено соотношение с уровнями владения другими европейскими языками, в частности английским):

- базовый уровень (включающий элементарный уровень) (ТБУ) – Key English Test (KET);
- первый сертификационный уровень (ТРКИ-1) / Preliminary English Test (PET);
- второй сертификационный уровень (ТРКИ-2) / First Certificate in English (FCE);
- третий сертификационный уровень (ТРКИ-3) / Certificate in Advanced English (CAE);
- четвертый сертификационный уровень (ТРКИ-4) / Certificate of Proficiency in English (CPE).

Российская государственная многоуровневая система тестирования включена в европейскую структуру языкового тестирования ALTE [3]. Отметим, что в создании оригинальных заданий по различным видам деятельности мы опирались и на систему оценки уровня владения казахским языком (QAZTEST) [4].

Опыт создания подобных стандартов становится источником для формирования необходимой теоретической базы для перехода на уровневое обучение русскому языку как неродному в условиях качественной перестройки системы казахстанского высшего образования. Кроме этого, необходимость такого перехода определяется и процессами глобального характера, изменениями

в требованиях к современному выпускнику университета, нацеленностью на формирование навыков (шире — компетенций), а не знаний.

Содержание образования и частные методики обучения языку требуют более внимательного изучения в связи с тем, что происходит смена парадигмы от грамматикоцентрического подхода к компетентностному. В основе последнего лежит представление о необходимости использования полученных знаний и умений по русскому языку в конкретных условиях профессиональной, социальной и учебной сфер [5; 25].

Как известно, уровневый подход активно используется в обучении иностранным языкам, представляя собой постепенный переход от одного уровня (B1, B2) к уровню более высокого порядка (B2, C1). Соответствующая схема требований к навыкам по уровням содержится в классификаторах. Традиционно критериями овладения тем или иным языком становятся навыки в четырёх основных видах деятельности человека: *грамматика, аудирование (слушание), чтение и, наконец, письмо*.

Целью и результатом обучения становится создание условий для осуществления успешной коммуникации как в устной, так и письменной форме. И.А. Зимняя определяет коммуникативную компетенцию как способность средствами изучаемого языка осуществлять речевую деятельность, реализуя коммуникативное речевое поведение на основе фонологических, лексико-грамматических, социолингвистических, предметных и страноведческих знаний, навыков и умений, в соответствии с различными задачами и ситуациями общения в рамках той или иной сферы общения [6; 322–325].

Как известно, выделяются четыре типа речевой деятельности, в которых формируется и проявляется коммуникативная компетенция обучающегося (см. рис.).

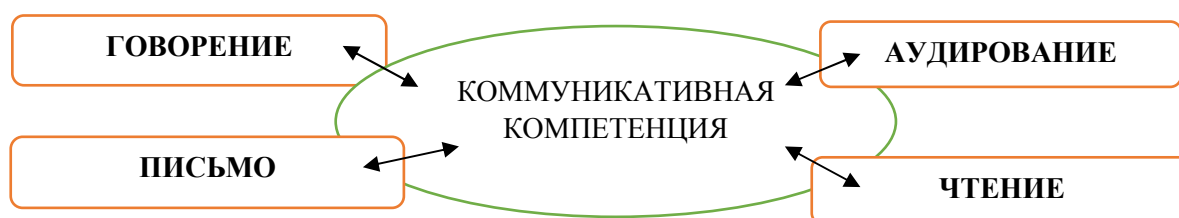

Рисунок. Структура видов речевой деятельности

Следует отметить, что разделение видов речевой деятельности на *продуктивные* (говорение, письмо) и *рецептивные* (аудирование, чтение) достаточно условно: так, обработка информации в ходе аудирования и чтения может стать основой для создания письменных текстов различных жанров (рефлексия, эссе) и стать предметом дискуссии, обсуждения в группе (полилог).

Текст при таком подходе к обучению становится результатом обучения (эссе, монологическая речь) и условием решения конкретных задач при обучении различным видам деятельности: при аудировании (восприятие информации), при чтении (понимание смысла прочитанного, отдельных слов, стиливой принадлежности, стилистической окраски слова).

Письмо рассматривается как высшая форма речевой деятельности, в которой аккумулируются знания и умения обучающегося, создание текста эссе на определенную тему актуализирует в свою очередь целый ряд навыков работы с текстом: определение темы (фокуса) эссе, выбор соответствующей аргументации, подбор и оценка аргументов, создание первоначальной структуры текста с последующим лексико-синтаксическим воплощением. Кроме этого, одним из ключевых моментов работы с текстом эссе становится навык авторедактирования текста, в основе которого лежат конкретные техники подстановки слов, трансформации грамматических и синтаксических структур, стилистической однородности текста.

Кроме этого, следует отметить, что выбор материала для задания должен отвечать критериям *актуальности, наглядности, коммуникативной значимости, информативности*.

Следует отметить, что в рамках обучения на уровнях B2 и C1 нет необходимости проверки умений собственно говорения: как правило, все студенты владеют навыками свободного говорения на русском языке. В ходе занятий во время обсуждения отдельных вопросов в фокусе внимания преподавателя постоянно оказывается речь студента. Студенты получают необходимый комментарий (орфоэпический, этимологический), отрабатывается навык развернутых ответов на вопросы, в том числе и с использованием навыков критического мышления (в широком смысле оценки услышанного в ходе обсуждения).

Наряду с этим обращается внимание студентов на необходимость соблюдения правил эмоционального интеллекта, а также приемов диалогичности — не просто навыка вступать в диалог, а умения включиться в обсуждение темы с обязательным высказыванием собственной точки зрения и точки зрения оппонента.

Грамматическая компетентность как часть языковой подготовки по русскому языку направлена на проверку конкретных знаний студента о грамматическом устройстве русского языка. Думается, что это наиболее легкая часть сумматива по языку, которая не требует глубоких знаний, широкого кругозора, но отражает уровень подготовленности студента, а также его активность в изучении вопросов орфографии и пунктуации на практических занятиях. Так, в течение учебного семестра студентам предлагается выполнение следующих заданий: *словарные диктанты, орфографические диктанты, письменные работы для самостоятельного выполнения в тетради.*

Кроме этого, студент может самостоятельно работать над повышением своего уровня грамматической компетентности не только за счет выполнения письменных работ, рекомендуемых преподавателем, но и активнее пользоваться возможностями интернета и смартфона, речь идет, в частности, о приложениях (бесплатных!), которые позволяют в режиме реального времени заниматься на «тренажерах». Так, для телефонов на платформе Android в Play Market представлены такие программы, как «Грамотей» (орфоэпический и орфографический тренажёр), «Русский язык» и т.д., а приложение «Слово дня» поможет работать ежедневно над своим словарным запасом.

Что касается *лексико-грамматического теста*, то в нем содержатся вопросы, относящиеся к грамматике русского языка, формулировка вопросов ничем не отличается от тех вопросов, с которыми студенты сталкивались при сдаче ЕНТ по русскому языку.

Например, рассмотрим один вопрос-задание, в котором предлагается выбрать правильный вариант окончания.

1. Выберите правильные варианты окончаний прилагательных Широкий... Янцзы (Волга)/ вечерний... Бильбао (Павлодар):
- A) –ое/ - ий.
 - B) –ые/ - ие.
 - C) –ый/ - ая.
 - D) -ая/ - ий.
 - E) –ое/- ое

При решении данной задачи (тестового вопроса) студенту следует обратить внимание на подсказку в определении рода имени существительного (Павлодар=город=мужской род), следовательно, правильный вариант ответа: D (широкая Янцзы/ вечерний Бильбао).

Аудирование как вид деятельности, безусловно, связан с процессом слушания текста: так, можно ли назвать процесс слушания преподавателя во время занятия аудированием? Нет, поскольку аудирование направлено на работу с информацией (текстом), который студент слышит (фрагмент из фильма/ документального фильма, интервью/ голос преподавателя), а целью аудирования становится умение студента выбрать правильные варианты тестовых вопросов (ответы на вопросы). Аудирование должно проверить, в какой степени студент умеет воспринимать информацию, услышанную извне, и соотнести её с той информацией, которая заключена в тестовом задании. Сравним:

3 часть. Ответьте на следующие вопросы из отрывка (120 слов)

11. Из этого отрывка следует, что, по мнению Нила Геймана, художественная литература ...
- A. вызывает споры
 - B. порождает хаос
 - C. развивает недоверие к людям
 - D. порождает эмпатию
 - E. порождает насилие
12. Что обозначает слово «эмпатия»
- A. понимание чувств других людей и готовность оказать им эмоциональную поддержку
 - B. несовпадение точек зрения двух людей

- С. вероятность ссоры между двумя людьми
- Д. абсолютное неприятие другого человека
- Е. неспособность понимать прочитанное

13. Соответствует ли это предложение тому, что Вы слышали из отрывка: *«Симпатия — это способ, который разделяет людей на группы и позволяет вести себя как эгоистичные одиночки».*

- А. да, соответствует полностью тому, что я слышал в отрывке
- В. нет, оно совершенно не соответствует тому, что я слышал в отрывке
- С. да, оно содержит ключевое слово «эмпатия»
- Д. да, соответствует, поскольку оно содержит ключевое слово «самовлюбленные одиночки»
- Е. да, оно содержит ключевое слово «инструмент»

Так, в данном отрывке представлены три тестовых задания: 1) в первом задании необходимо зафиксировать то, что вы услышали (задание основано на ключевом слове, которое не изменяется: и в тексте, и в тесте — это одно и то же слово); 2) во втором задании необходимо продемонстрировать понимание слова и его значения (при условии, что понятны и другие слова, поэтому важно постоянно и целенаправленно работать над расширением словарного запаса); 3) а в третьем задании следует найти перефразированный вариант услышанного в тексте.

Так, перед самым тестированием студентам предлагается обсуждение вопросов, что позволяет закрепить информацию.

I. Вопросы после 1-го прослушивания:

Кто автор текста? Что мы о нём знаем? (английский писатель-фантаст)
Как называется текст? («Почему наше будущее зависит от библиотек, чтения и фантазии?»)
Каков жанр текста? (публичная лекция)
Что означает «публичный»? (общественный/ открытый/ для публики)
Чему посвящается данный текст? (необходимости чтения)
Были ли в тексте слова, которые Вам незнакомы?

Анализ показывает, что аудирование не вызывает особой сложности у студентов в том случае, если студент прорабатывает текст по вопросам.

Чтение как вид речевой деятельности студента — один из наиболее важных компонентов изучения русского языка. Следует воспользоваться рекомендациями преподавателя относительно тех текстов, которые становятся дополнительным источником изучения языка. Это может быть художественная, деловая, психологическая, мотивирующая литература. Особенно эффективно при взаимодействии во время обсуждения книг в составе мини-группы (4–6 студентов). В качестве материала для дискуссии становятся нехудожественные произведения (деловая литература), в частности, Роберт Шарма «Монах, который продал свой «феррари»» или работа всемирно известного американского психолога Дэниела Гоулмана «Эмоциональный интеллект».

Однако целью чтения становится не определение таких его характеристик, как скорость чтения (или любовь/ нелюбовь к чтению), а способность студента понимать прочитанную информацию, извлекать её из текста, понимать содержание текста не как совокупности отдельных слов и их значений, а целостной информации и смысла текста.

Как показывает практика работы, студенты демонстрируют довольно низкие показатели; с чем это связано? Думается, что главная причина всё-таки заключается в том, что в силу того, что читать студенты стали меньше, то и мозг отказывается анализировать информацию быстро.

Кроме того, для достижения более высоких результатов необходимым условием становится наличие достаточно большого запаса слов (словарного запаса), знание узкоспециальных терминов.

Рассмотрим подробнее фрагмент задания, выполненного студентами в 1-ом семестре (2017). Это часть задания, рассчитанная на 15 минут, т.е. текст сначала следует внимательно прочитать (а может быть, и перечитать), выделить слова, которые непонятны и незнакомы. Отметим, что каждое предложение пронумеровано (иногда нумеруются строки), и тестовые задания расположены в той же логической последовательности: от начала текста к концу текста (кстати, это необязательное условие: иногда составители намеренно «разбрасывают» задания).

Одним из способов работы над текстом при чтении становится техника ключевого слова. Прочитаем первое предложение (1) Основная причина ожирения и избыточного веса — энергетический дисбаланс, при котором калорийность рациона превышает энергетические потребности организма.

Ответим на вопрос: какое слово является для этого фрагмента ключевым? Конечно, *энергетический дисбаланс* — это логический центр высказывания (именно поэтому на него падает логическое ударение, а само словосочетание находится после тире: *что есть основная причина ожирения?* — это *энергетический дисбаланс*).

1 часть. Прочитайте отрывок, данный ниже, ответьте на следующие вопросы из отрывка (103 слова), время для выполнения задания: 15 минут

– (1) Основная причина ожирения и избыточного веса — энергетический дисбаланс, при котором калорийность рациона превышает энергетические потребности организма. (2) Во всем мире отмечаются следующие тенденции:

– (3) рост потребления продуктов с высокой энергетической плотностью и высоким содержанием жира;

– (4) снижение физической активности в связи со все более сидячим характером многих видов деятельности, изменениями в способах передвижения и возрастающей урбанизацией.

– (5) Изменения в рационе и физической активности часто становятся следствием экологических и социальных изменений в результате процесса развития, который не сопровождается соответствующей стимулирующей политикой в таких секторах, как здравоохранение, сельское хозяйство, транспорт, городское планирование, охрана окружающей среды, производство и сбыт продуктов питания, маркетинг и образование.

1. Энергетический дисбаланс приводит...

- A. к психологическим проблемам
- B. к ожирению и избыточному весу
- C. нарушению энергетического баланса в организме
- D. к заболеваниям крови и сердечно-сосудистой системы
- E. ответы B и C верны

А на первый вопрос ни один студент не выбрал правильного ответа: все посчитали, что правильный ответ B (ответ: *к ожирению и избыточному весу*), но никто не обратил внимание на то, что *энергетический дисбаланс* (приставка *дис-* означает как раз отсутствие чего-либо) означает ни что иное, как «нарушение энергетического баланса». Следовательно, правильный ответ E: *ответы B и C верны*.

Студентам рекомендуется внимательнее анализировать прочитанную информацию, а также прорабатывать (решать) каждый вопрос, проверяя все возможные варианты.

Еще раз подчеркнем, что целью чтения становится не просто визуальное восприятие слов и предложений, а восприятие информации, которая ориентируется на понимание прочитанного.

Остановимся ещё на одном вопросе (это фрагмент из второй части), читаем:

(0) Каковы наиболее _____ последствия избыточного веса и ожирения для здоровья?

(1) Повышенный ИМТ является одним из основных факторов риска таких неинфекционных заболеваний, как:

11. Аббревиатура ИМТ в данном контексте означает...

- A. история мировой теологии
- B. иррационально-маниакальный тип личности
- C. Иванов Максим Теодорович
- D. иммунная молекулярная теория
- E. индекс массы тела

Можно ли знать «расшифровку» этой аббревиатуры вне контекста? Вряд ли. Мы не так часто читаем тексты медицинского содержания, но о чем идет речь в тексте? Каковы ключевые слова в тек-

сте? Это — *заболевание, ожирение, избыточный вес*, следовательно, анализ и логика «подсказывают» правильный ответ (Е: *индекс массы тела*).

Письмо как вид деятельности интегрирует все знания и умения студентов. Пожалуй, ни для кого не секрет, что именно эта часть сумматива играет решающую роль в получении итоговой оценки. Текст, который должны подготовить студенты, — это *аргументативное эссе*.

Формой *итогового контроля знаний* становится *тестирование* (грамматика, аудирование, чтение), а также создание аргументативного эссе (письмо) согласно требованиям по содержанию и структуре, в котором студент демонстрирует целый ряд языковых техник: понимание темы, раскрытие темы путем использования аргументов, формулирование тезиса (идеи эссе), создание связности текста, четкое следование заданной структуре (введение, основная часть и заключение), приему редактирования/ авторедактирования эссе.

Распространенной проблемой, с которой сталкиваются преподаватели, становится «перекося» во владении речевыми навыками. Студенты, создающие весьма успешно устные тексты, демонстрируют низкий уровень письменной грамотности, и наоборот. Кроме этого, следует отметить, что, ввиду особенностей языковой ситуации в нашей стране, студенческая аудитория демонстрирует значительно более высокий уровень владения навыками понимания услышанного по сравнению с навыками самостоятельного продуцирования речи. Этот фактор должен быть учтен при формировании содержания обучения с точки зрения уровневого подхода в обязательном порядке.

Таким образом, в основе современной уровневой подготовки необходимо учитывать специфику подготовки специалиста, востребованного на рынке труда: он должен владеть не просто знаниями того или иного языка, а уметь использовать конкретные навыки в постоянно изменяющихся условиях, быть способным приспосабливаться к этим условиям, проявлять когнитивную гибкость и умение решать конкретные вопросы. Само обучение должно изменить направленность с обсуждения языковых особенностей текста — к созданию текста, работе с большими объемами информации, с позиций критического мышления и творчества.

Список литературы

- 1 Концепция развития образования Республики Казахстан до 2015 г. [Электронный ресурс]. — 2004. — Режим доступа: <http://kzgov.docdat.com/docs/515/index-22542.html>
- 2 Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011–2020 гг. [Электронный ресурс]. — 2010. — Режим доступа: https://primeminister.kz/page/article_item-34
- 3 Государственный стандарт по русскому языку как иностранному. Базовый уровень [Электронный ресурс]. — М.-СПб.: Златоуст, 2001. — 23 с. — Режим доступа: https://docplayer.ru/181843-Gosudarstvennyy-standart-po-russkomu-yazyku-kak-inostrannomu.html#show_full_text
- 4 Система оценки уровня владения казахским языком [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://testcenter.kz/ru/about/sistema-otsenki-urovnya-vladeniya-kazakhskim-yazykom-kaztest/>
- 5 Тимофеева Т.И. Формирование коммуникативной компетенции студентов в коммуникативной деятельности в процессе обучения иностранному языку / Т.И. Тимофеева. — Ульяновск: УлГТУ, 2011. — 136 с.
- 6 Зимняя И.А. Педагогическая психология: учеб. для вузов / И.А. Зимняя. — М.: Логос, 1999. — 384 с.

Ф.К. Исенова, И.Н. Ахметвалиева

Орыс тілін өзге тіл ретінде оқытудың деңгейлік тәсілі (ҚАЗГЮУ жұмыс тәжірибесінен)

Мақала орыс тілін біржақты емес, атап айтқанда, грамматикалық құзыреттілік, тыңдалым (тыңдау), оқу (оқылғанды түсіну), жазу сияқты сөйлеу іс-әрекетінің түрлеріне оқытудың деңгейлік тәсілі туралы мәселені қарастыруға арналады. Және соған орай әртүрлі мақсатта іс-шаралар жүзеге асырылады. Оқытудың деңгейлік тәсілінің әдістемелік аппаратын әзірлеу қажеттілігі оқыту тәсілдерінің ауысуымен байланысты: грамматикалық орталықтан құзыреттілікке дейін. Авторлар тілдік емес жоо-да (заң саласы) жағдайында орыс тілін меңгеру деңгейін тексеруге бағытталған нақты тапсырмаларды талдауды ұсынады. Тапсырмалар сөйлеу әрекетінің барлық төрт түрін жүзеге асыруға бағытталған, олар: сөйлеу, жазу, тыңдау, оқу. Мақалада ҚАЗГЮУ-да орыс тілін оқыту барысында студенттерде тілдік және сөйлеу дағдыларын қалыптастырудың практикалық нәтижелері берілген.

Кілт сөздер: деңгей, сөйлеу қызметінің түрлері, грамматикалық құзыреттілік, тыңдалым, оқу, жазу.

F.K. Isenova, I.N. Akhmetvalieva

Level approach to teaching Russian as a non-native language (from the experience of KAZGUU)

The article is devoted to the consideration of the level approach to teaching Russian as a non-native language, in particular, such types of speech activity as grammatical competence, listening (listening), reading (reading comprehension), writing. The need to develop the methods of multi-level learning approach due to the change of approaches to learning: grammaticeskogo to competence. The authors propose an analysis of specific tasks aimed at checking the level of Russian as a non-native language in a non-linguistic (legal) University. Tasks are aimed at the implementation of all four types of speech activity: speaking, writing, listening, reading. The article presents the practical results of the formation of language and speech skills of students in the study of Russian language at KAZGUU.

Keywords: level, types of speech activity, grammatical competence, audition, reading, writing.

References

- 1 Kontseptsiiia razvitiia obrazovaniia Respubliki Kazakhstan do 2015 h. (2004) [The concept of education development of the Republic of Kazakhstan until 2015]. *kzgov.docdat.com*. Retrieved from <http://kzgov.docdat.com/docs/515/index-22542.html> [in Russian].
- 2 Hosudarstvennaia prohramma razvitiia obrazovaniia Respubliki Kazakhstan na 2011–2020 hh. (2010) [State program of education development of the Republic of Kazakhstan for 2011–2020]. *primeminister.kz*. Retrieved from https://primeminister.kz/page/article_item-34 [in Russian].
- 3 Hosudarstvennyi standart po russkomu yazyku kak inostrannomu. Bazovyi uroven (2001) [State standard for Russian as a foreign language. Basic level]. *docplayer.ru*. Retrieved from https://docplayer.ru/181843-Gosudarstvennyy-standart-po-russkomu-yazyku-kak-inostrannomu.html#show_full_text [in Russian].
- 4 Sistema otsenki urovnia vladeniia kazakhskim yazykom [Kazakh language proficiency assessment system]. (n.d.). *testcenter.kz*. Retrieved from <https://testcenter.kz/ru/about/sistema-otsenki-urovnya-vladeniya-kazakhskim-yazykom-kaztest/> [in Russian].
- 5 Timofeieva, T.I. (2011). *Formirovanie kommunikativnoi kompetentsii studentov v kommunikativnoi deiatelnosti v protsesse obucheniia inostrannomu yazyku* [Formation of students' communicative competence in communicative activity in the process of foreign language teaching]. Ulyanovsk: UIHTU [in Russian].
- 6 Zimniaia, I.A. (1999). *Pedahohicheskaia psikhologhiia* [Educational psychology]. Moscow: Lohos [in Russian].

БЛАГОДАРНОЕ СЛОВО УЧИТЕЛЮ

В этом году исполняется **85 лет** доценту кафедры методики преподавания русского языка и литературы им. Г.А. Мейрамова кандидату педагогических наук **Гульжахан (Гульжан) Муратовне Алибековой.**

Гульжахан Муратовна родилась 4 марта 1934 года в с. Володарское (ныне Саумалкөл) Аиртауского района Кокшетауской (ныне Северо-Казахстанской) области. В 1951 г. окончила среднюю школу. Отец Алибеков Мурат работал старшим налоговым инспектором в селе, мать Алибекова Амина была домохозяйкой.

Гульжахан Муратовна в 1951–1956 гг. училась на филологическом факультете (отделение русского языка и литературы) Казахского государственного университета им. С.М. Кирова (г. Алма-Ата). После окончания университета работала в Караганде. Сначала учителем русского языка и литературы в СШ № 54, № 4 (1956–1960), в Карагандинской советской партийной школе (1960–1966), затем преподавателем, аспирантом, старшим преподавателем кафедры методики преподавания русского языка и литературы в Карагандинском государственном педагогическом институте (1967–1978), заведующей кафедрой практического курса русского языка в Карагандинском кооперативном институте Казпотребсоюза (1979–1987). В 1987 г. перевелась в Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, где работала до 2005 г.

В 1968–1971 гг. училась в очной аспирантуре Карагандинского государственного педагогического института. В 1978 г. успешно защитила кандидатскую диссертацию на соискание ученой степени кандидата педагогических наук в г. Москве. В 1981 г. Г.М. Алибековой Высшей аттестационной комиссией СССР присвоено ученое звание доцента по специальности «Языкознание».

Целеустремленность и добросовестное отношение к делу помогли Гульжахан Муратовне достичь блестящих результатов как в науке, так и в педагогической деятельности. За свою педагогическую и научную деятельность Гульжахан Муратовна опубликовала более 60 работ, среди которых монографии, научные статьи, а также учебные и учебно-методические пособия по сопоставительной грамматике русского и казахского языков, по методике преподавания русского языка в национальной аудитории. В 1986 г. за добросовестный труд была награждена медалью «Ветеран труда». Гульжахан Муратовна Алибекова, продолжая славные традиции своих учителей, среди которых известный ученый-методист Г.А. Мейрамов, передавала их своим младшим коллегам и ученикам, которые сегодня успешно работают в школах и вузах Казахстана.

Гульжахан Муратовна не только замечательный педагог, но и заботливая мама и бабушка. Своим детям ей удалось привить трудолюбие и любовь к наукам. Старший сын Бахытжан Абдрахманов, 1953 г.р., в 1979 г. окончил юридический факультет Карагандинского государственного университета и поступил в аспирантуру МГУ им. М.В. Ломоносова (1981–1983). На втором курсе аспирантуры успешно защитил кандидатскую диссертацию. Вернувшись в Караганду, работал доцентом кафедры исправительно-трудового права и криминологии университета. Его дочь Алия Бахытжановна Кыстаубаева также окончила юридический факультет КарГУ им. Е.А. Букетова, магистратуру в Карагандинской юридической академии «Фемида», докторантуру в Академии правоохранительных органов при Генеральной Прокуратуре РК. В настоящее время готовится к защите докторской диссертации, совмещая практическую деятельность с научной. Следуя семейным традициям, она продолжает дело своего отца и бабушки.

Второй сын Бейбут Алибеков, 1955 г.р., в 1980 г. окончил юридический факультет Карагандинского государственного университета, много лет проработал в судебной системе города и области. Бейбут является Почетным членом «Союза судей», обладателем Почетного знака «Үш би» (2012), нагрудного знака II степени «Отличник судебной системы» (2014) и множества других наград.

Дочь Жанат Абдрахманова, 1957 г.р., окончила с отличием Карагандинский государственный медицинский институт, долгие годы работала врачом скорой помощи.

Гульжахан Муратовна Алибекова — ученый, Педагог с большой буквы, посвятившая более 50 лет жизни образованию и воспитанию студенческой молодежи. В настоящее время она счастлива в детях, окружена заботой и вниманием любящих внуков и правнуков.

В Гульжахан Муратовне сочетаются принципиальность, строгость и требовательность Учителя и мягкость, чуткость и человеколюбие Наставника. Она всегда придерживается народной мудрости «Век живи — век учись», чему старалась учить и нас, своих учеников.

Наставнику, педагогу и ученому — Гульжахан Муратовне Алибековой — от всей души желаем здоровья, любви и признательности благодарных учеников.

Рапишева Ж.Д., кандидат
филологических наук доцент
КарГУ им. Е.А.Букетова

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ INFORMATION ABOUT AUTHORS

- Akhmetvalieva, I.N.** — Master of Philology, Senior Lecturer of the Department Kazakh and Russian languages of KAZGUU University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Assan, A.K.** — Doctoral student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Isenova, F.K.** — Candidate of filology, Associate professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Kenzhekova, M.Zh.** — Undergraduate of filological faculty, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Kharitonova, L.M.** — Candidate of filology, Associate professor, Department of Russian language and literature, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Kritarova, Zh.N.** — Candidate of pedagogical sciences, Senior Researcher, Institute of Education Development Strategy, Moscow, Russia.
- Kuderinova, K.B.** — Doctor of filology, Professor, Sh. Shayakhmetov National scientific and practical center «Til — Kazyna», Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Nasipov, I.S.** — Doctor of filology, Professor, Institute of philological education and intercultural communication Bashkir State Pedagogical University, Ufa, Bashkortostan.
- Nazarova, M.G.** — Master of education, tutor, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Pak, M.K.** — Doctor of filology, Professor, Department of Russian language and literature, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Sabit, Zh.A.** — Undergraduate of filological faculty, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Sayazhanova, A.Zh.** — Foreign language student, Ye. A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Toleubaeva, K.A.** — Candidate of filology, Associate professor, Department of Kazakh literature, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Tsoi, K.P.** — Undergraduate of filological faculty, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Uiego, Zh.** — Doctor of filology, Professor, Central National University, Beijing, China.
- Zharylgapov, Zh.Zh.** — Doctor of filology, Professor, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Zhunusova, M.K.** — Candidate of filology, Associate professor, Department of practical course of Kazakh language, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Zhunusova, Zh.N.** — Doctor of filology, Professor, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.